MAHMUT DİKERDEM

Hariciye Çarkı

cem yayınevi

Elinizdeki bu kitap ülkemizin seçkin aydınlarından emekli Büyükelçi Mahmut Dikerdem'in Dışişleri Bakanlığı'ndaki anı ve değerlendirmelerinden oluşuyor.

1939 yılında başladığı meslek yaşamında çok yönlü kişiliğiyle dikkatleri üzerinde toplayan Dikerdem, bu dönemde çeşitli yayın organlarında yazılar da yazdı. 1949 yılı başında, dönemin en ilginç ve öncü edebiyat ve düşün dergisi "Yaprak"ın çıkarılmasına önayak oldu. Ülkemizi Asya ve Afrika kıtalarında Büyükelçi olarak temsil eden Dikerdem, 1977'de kurulan Türkiye Barış Derneği'nin başkanı oldu. Aktif bir biçimde barış hareketinin yaşama geçirilmesi için çalıştı ve Dünya Barış Konseyi Başkanlık Divanı'na seçildi. 1985 yılında Avrupa Konseyi Sosyalist Grubu tarafından Nobel Barış Ödülü'ne aday gösterilen Mahmut Dikerdem, kişilerini "Hariciyeciler"in oluşturduğu bu kitabında Dışişleri Bakanlığı'nda çalıştığı 37 yıl boyunca tanık olduğu iç ve dış siyasal olayları aktarıyor.

ISBN 975—406—143—2

TÜRK SANATÇILARI DİZİSİ

MAHMUT DİKERDEM

HARİCİYE ÇARKI

Anılar

Kurucusu:
OĞUZ AKKAN
cem yayınevi

Dizgi, Baskı : Başaran Matbaası
İstanbul, 1989

ÖNSÖZ

Bu kitapta anlatılanlar uzun bir meslek yaşamının özetlenmiş öyküsüdür. Atatürk'ün toprağa verildiği günlerde üniversiteyi bitirip iş aramak için gittiğim Ankara'dan tam otuzyedi yıl sonra emekli olarak ayrıldım ve bu süre içerisinde yalnız Dışişleri Bakanlığında çalıştım. Uzun meslek yaşamım boyunca, başta Türkiye'nin iç ve dış politikasına yön veren devlet adamları olmak üzere, zamanın ileri gelen politikacılarını, yazar, bilim adamı ve sanatçılarını yakından tanımak fırsatını buldum. Tanık olduğum siyasal olaylara adı karışanlardan sırası geldikçe söz edeceğim; ancak, öykümün belli başlı kahramanlarını «Hariciyeciler» oluşturacaktır.

Aslında bu anıları yayınlamak konusunda epey duraksadım. Gördüklerimi, bildiklerimi anlatırken aynı çatı altında çalıştığım kişilerden söz etmek, onların bana olumlu ya da olumsuz görünen yanlarını kamuoyu önünde sergilemek durumunda kalacaktım. Oysa bu, ne kişiliğime ne de dünya görüşüme uygundu: Zorunlu kalmadıkça insanlarla uğraşmayı, onların güçlü ya da zayıf yanlarını araştırmayı sevmem. Ayrıca, bireylerin toplum yaşamına etkisinin sınırlı olduğunu da bilirim. Bence insanların düşünce, duygu ve davranışlarını, herşeyden önce, bağlı oldukları sosyal sınıf belirler. İnsanlık tarihinin, sınıf çatışmaları tarihinden ibaret olduğuna inananlardanım.

Yine de anılarımı yayınlamaya karar vermemde kimi nedenler ağır bastı. Önce, Dışişleri Bakanlığına yeni girmiş ya da girmek hevesini taşıyan gençlere kendi deneyimlerimi aktarmanın mesleğime yapabileceğim son bir hizmet olacağını düşündüm. Başımdan geçenlerden kendilerine göre çıkaracakları derslerle yeni kuşaklar meslek basamaklarını tırmanırken karşılaşacakları güçlükleri belki daha kolay göğüsleme olanağını bulacaklar, hiç olmazsa boş hayallere kapılmamayı öğreneceklerdi. Bir başka ve daha önemli neden ise tüm günah ve sevaplarıyla Türk Hariciyesinin bir anatomisini yapmak zamanının geldiğine inanmamdır. Gerçekten de, üzerinde çok konuşulduğu, çok yazıldığı halde kamuoyunca en az tanınan devlet dairesi Dışişleri Bakanlığı'dır, denilebilir. Kimi zaman yoğun övgü, kimi zaman da aşırı yergi konusu yapılan bu Bakanlığın işleyişini, orada egemen olan zihniyeti bilenler azdır. Hariciye'nin Türk dış politikasının yönlendirilmesindeki işlevi nedir, etkinliği ne ölçüdedir, bu konulara pek eğilinmez. Eleştiriler, kuruma değil kişilere yöneltilir.

Aslında diğer ülkelerde de durum biraz böyledir. Diplomasinin bir uzmanlık işi olduğu, halkın dış politikayla ilgilenmediği ileri sürülür. Nitekim, her konunun kamuoyu önünde tartışıldığı, hiçbir önemli sorunun halktan gizli kalmadığı sanılan Birleşik Amerika'da bir Dışişleri Bakanı; Henry Kissinger, tam sekiz yıl Amerika'nın dış politikasını gizlilik içinde yürütmüş, «State Department»ı bir esrar perdesi altında yönetmiştir. Ama Türkiye'de Dışişleri Bakanlığı'nı kamuoyundan gizleyen perde daha kalındır, çünkü bizde ötedenberi dış politika alanı kamuoyuna «tabu» olarak tanıtılmıştır. Cumhuriyetin ilânından bu yana Türkiye'nin dış politikası birkaç kişinin kapalı kapılar ardında verdikleri kararlarla yönetilmiş ve yalnız kamuoyunun değil Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin de dış politika alanındaki denetimi sınırlı kalmıştır. «Tek parti tek şef» döneminde bir dereceye kadar doğal sayılabilecek bu durum demokratik yaşama geçiş denilen süreçte de pek değişmemiştir. 27 Mayıs 1960'dan

sonradır ki toplumsal yaşamda dış politikanın belirleyici rolü, iç politika ile dış politikanın karşılıklı etkileşimi anlaşılmaya başlamış ve dış politika sorunlarına kamuoyunun ilgisi artmıştır. Bu ilgiyle birlikte Dışişleri Bakanlığı'mızı örten gizlilik perdesinin kaldırılması, dış politikamızın nasıl ve kimler tarafından yürütüldüğünün bilinmesi zorunlu hale gelmiştir.

İşte ben, meslek hayatımın serüvenini anlatırken 37 yıl süre ile çeşitli kademelerinde görevli bulunduğum bu kurumun belirli bir dönemde nasıl çalıştığını, orada egemen olan zihniyeti, geçirdiğim deneylerin ve tanık olduğum olayların ışığı altında gözler önüne sermek istedim. Amacım kimseyi yargılamak değil, «Hariciye Çarkı»nın nasıl işlediğini göstermektir. Çarkın dişlilerini tanımadan onun nasıl işlediği anlaşılamıyacağına göre Hariciyeye damgasını vurmuş kişilerin kimliklerini de ister istemez açıklamam gerekti. Bu kitapta adı geçenler arasında kendileri hakkında yazdıklarımdan memnun kalmayacaklar bulunabilir, fakat hiçbirisiyle kişisel çatışmam olmadığı gibi mesleğimin doruğuna genç yaşta eriştiğimden, yazdıklarımın duygusal tepkilerin dışında ve nesnel ölçüler içinde kaldığına inanıyorum. Başka bir deyişle burada anlatılan olaylar ve kahramanları tümüyle gerçekliğe uygundur.

Kitabımın başlığında «Dışişleri» yerine niçin «Hariciye» sözcüğünü kullandığımı merak edenler olacaktır, onu da açıklayayım: Dışişleri Bakanlığı hükümeti oluşturan organlardan biridir ve bu niteliğiyle öteki bakanlıklardan ayırd edilemez. Dışişleri memurunun da herhangi bir devlet dairesindeki görevliden farkı olmaması gerekir. Ama durum böyle değildir. Her nedense, Dışişleri memuru herkesin gözünde bir ayrıcalık kazanmıştır. Ankarada Dışişleri ailesine sanki yabancı bir «koloni», bir «klan» gözüyle bakılır. En azından benim zamanımda bu böyleydi. Onların yaşam biçimi, sosyal ilişkileri, hattâ yiyip içme, konuşma tarzları bile alışılmışın dışında görünür. Aslında bu, yalnız bize özgü bir durum da değildir. Öteki ülkelerde de dip-

lomatlara değişik bir tür insan gözü ile bakanlar vardır. Mesleğin kalıplara verdiği önemden mi nedir, dünyanın her yanında diplomatlar aynı tornadan çıkmış gibi birbirlerine benzerler. Bizim diplomatlarımıza «Hariciyeci» sıfatını yakıştırmanın nedenini ise şöyle anlatabilirim: Türkiye Cumhuriyeti'nin Dışişleri Bakanlığı'nda çalışmak başka, HARİCİYECİ olmak başkadır! Hariciyecilik bir zihniyet, bir tutum hattâ bir dünya görüşünü simgeler. Örneğin, aynı yöreden gelme, aynı okullarda okumuş iki gençten biri Dışişlerine öteki başka bir devlet dairesine girse, birkaç yıl sonra bu iki genç karşılaştıklarında birbirlerini âdeta tanıyamazlar. Yaşayışları, düşünüşleri, değer yargıları değişmiştir. Çünkü biri «Hariciye Çarkı»nın dişlilerinde öğütülmüş, «Hariciyeci» olmuştur. Bu tanımlamanın altında, Hariciye mesleğine giren gençleri kişiliksiz, ürkek, toplumdan kopuk birer kukla haline getiren zihniyet yatmaktadır. Ne demek istediğimi daha iyi anlatabilmek için, Dışişleri Genel Sekreterliği'ne kadar yükselmiş bir diplomatımızın sözlerini aktaracağım: Bu Genel Sekreter Dışişleri akademisinin çalışma yılını açarken, mesleğe yeni giren genç memurlara şöyle seslenmişti: «Sizlerden beklediğimiz, verilen görevi en iyi şekilde yerine getirmeye çalışan birer teknisyen olmanızdır. Kişisel düşünceleriniz, ideolojik eğilimleriniz bu bakanlığın kapısının dışında bırakılmalıdır. Örneğin bana 'sağcı mı yoksa solcu musunuz?' diye soranlara 'ne sağcı ne de solcuyum, ben hariciyeciyim' karşılığını veriyorum.»

Başka bir ünlü diplomatımız da 12 Mart öncesindeki gençlik olaylarını bastırmak için çare arayan Başbakana: «Eylemcilerin başına ödül konulsun, onları diri ya da ölü ele geçirenlere bol para vaad edilsin, Amerika'da böyle yaparlar» *önerisinde bulunmuştu.*

Daha yakın geçmişten de bir örnek vereyim: 12 Eylül döneminin ünlü Barış Derneği Davası'nda askeri mahkeme Dışişleri Bakanlığımızdan Dünya Barış Konseyi'nin niteliği hakkında bilgi istemişti. Bakan yanıtında adıgeçen örgütün SSCB'

nin en faal cephe örgütü olduğunu, Sovyet Komünist Partisi'nin güdümünde bulunduğunu ve NATO'yu zayıflatmaya çalıştığını bildirdi. Oysa bu «bilgi»ler Amerikan Merkezî Haberalma Örgütü (CİA)'nün yayınladığı bir propagonda dergisinden sanki kelimesi kelimesine aktarılmıştı. Durum mahkemede sanıklar ve avukatları tarafından delilleriyle ortaya çıkarıldı ve Dünya Barış Konseyi'nin Birleşmiş Milletler Teşkilatınca tescil edilmiş, 135 ülkeye yaygın bir «Hükümetler dışı Kuruluş» (ONG) statüsünde bulunduğu kanıtlandı ama yine de Sıkıyönetim mahkemesinin Dışişlerinin resmî görüşüne dayanarak 35 seçkin aydınımızı ağır hapis cezalarına çarptırmasına engel olunamadı. Hariciyemizin tüm dünya sorunlarına olduğu gibi barış hareketinde de Amerikan gözlüğü ile yaklaşmaya koşullandırılması bu sonucu doğurmuştu.

Örnekleri daha da çoğaltmak mümkün ama hepsinin kökeninde yatan «Hariciyeci zihniyeti»dir. Kendi kendime hep sorarım: Acaba Hariciye Çarkı'nın dişlileri arasında öğütülmek oraya girenler için değişmez bir yazgı mıdır? Bu soruya yanıt aradım ve bu köhne çarkı kırıp yarının Türk Hariciyesi'ni kuracak olanlara kendi deneyimlerimi aktararak bir nebze yardımcı olmaya çalıştım.

İstanbul, Temmuz 1989

BİRİNCİ BÖLÜM

I

Karşımdaki koltukta oturan, yaşlıca fakat dinç görünüşlü, bağa gözlüklü, üçgen bıyıklı adam elindeki sigarayı kül tablasının içinde ezdikten sonra koltuğuna yaslandı, beni bir süre süzdü ve önemli bir söze başlayacağını anlatmak istermişcesine gözlerimin içine bakarak: **«Türkiye'de insana vurulan iki damga vardır ki bunlardan birini alnınıza yediniz mi hayatınızın sonuna kadar ondan kurtulamazsınız. Bunlardan biri 'komünist' öteki 'uçkur' damgasıdır»** dedi.

Tarih, 5 Haziran 1967, günlerden Pazartesi idi. O tarihte ben Akra (Gana) Büyükelçisi idim, yıllık iznimi kullanmak üzere yurda dönmüştüm. İznim biterken Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'le görüşmek için Ankara'ya gelmiştim. Bakanın beni 5 Haziran günü saat 16.00' da kabul edeceği bildirilmişti. Tam o sabah İsrail kuvvetleri Araplara bütün cephelerde saldırıya geçmiş, olay dünyada olduğu gibi Ankara siyasi çevrelerinde de heyecan yaratmıştı. Öğleden sonra Bakanlık özel kalemine girerken Çağlayangil ile konuşabileceğimden kuşkulu idim, çünkü o saatlerde Bakan, Millet Meclisinde gündem dışı bir konuşma yaparak Arap-İsrail çatışması karşısında Türk Hükümetinin tutumunu açıklayacaktı. Fakat randevularına sadık olan Dışişleri Bakanı tam saatinde beni makamına çağırttı.

Büyükelçilerin yıllık izinlerinden görev başına dönerken, talimat almak üzere, Dışişleri Bakanını ziyaret etmeleri âdettir. Ancak bu kez meslek durumumu ilgilendiren bir konuyu Bakanla görüşmek için Ankaraya gelmiştim. Gana'dan başka bir göreve nakledilmemi isteyecektim. Dışişlerinin iç yönetim sınıflandırılmasında 'mahrumiyet bölgesi' sayılan Afrika Kıtasında üç yıllık hizmetimi tamamlamıştım. Ayrıca yirmi yıldan beri de hiç bir Batı ülkesinde görevli olarak bulunmamıştım. Düşünceme göre, Bakanlıkta geçmiş hizmetlerim daha büyük ve önemli bir 'post'a (1) atanmak hakkını bana çoktan vermişti. Dışişleri Bakanından bu konuda ne düşündüğünü soracaktım.

Başka bir göreve nakledilme isteğimi dinledikten sonra Çağlayangil, yukarıda anlattığım biçimde söze başladı. Önce sözlerinden neyi kastettiğini anlayamadım. «Komünist» damgasının ne demek olduğunu iyi biliyordum ama «uçkur damgası»nın anlamını çıkartamamıştım. Bakan da bunu hissetmiş olacak ki sözlerini şöyle sürdürdü: **«Uçkurdan kastim 'çapkınlık'tır. Bizim memlekette insanın adı bir kez çapkına çıkmayagörsün, ne denli uslu ve ciddi de olsa bu damgadan kurtulamaz.»**

Sesimi çıkarmadım, arkasından ne geleceğini merak ediyordum. Çağlayangil devam etti: **«Bir devlet memuru yüksek mevkilere gelince hareketlerinde çok dikkatli davranmak zorundadır. Diyelim ki, barlara, gazinolara gitmekten hoşlanıyorsunuz. Bu, herkesin hakkıdır değil mi? Ama bir Vali, bir Emniyet Müdürü böyle yerlerde görülürse hemen damgayı yapıştırırlar.»**

Şimdi anlamaya başlamıştım: Çağlayangil kendisinden söz ediyordu. Eskiden beri kadınlara aşırı düşkünlüğü olduğu söylenirdi, giderek bu ünü basına da yansımış-

(1) Hariciyede dış görevlere «post» denir.

tı. Bursa Valiliği zamanında başından geçen serüvenlere dedikodu sütunlarında rastladığımı anımsıyordum ama kimsenin özel yaşantısıyla ilgilenmediğimden, Çağlayangil ilk kez Dışişleri Bakanlığına atandığı sırada kişiliği üzerinde yazılan, söylenenlere önem vermemiştim. Belleğimde kalan tek şey, onun Çalışma Bakanı iken işçilerden «amele» diye söz etmesinin eleştirilere uğramış olmasıydı. Gerçekten de Çağlayangil Çalışma Bakanı olarak başarılı bir sınav vermemişti. Zonguldak'ta maden işçilerinin kurşunlanması olayı onun zamanında yer almış, kamuoyunu aleyhine çevirmişti. Buna rağmen 1965 genel seçimlerinden sonra kurulan ilk Demirel Kabinesinde Dışişleri Bakanlığına getirilmesi basınımızda pek olumlu karşılanmamıştı. Yalnız basında değil, Dışişleri Bakanlığında da bu «polisten yetişme» idare âmirine karşı bir küçümseme duygusu yaygındı. Demirel'in ilk kabinesi belli olunca bir arkadaşımdan aldığım mektupta Çağlayangil'in Dışişleri Bakanlığına getirilmesi şöyle değerlendiriliyordu: **«Roma İmparatoru Caligula'nın atını Konsül yapmasından beri bildiğim en kötü atama budur!»** Oysa, çok zaman geçmeden anlayacaktık ki yeni Bakanımız hiç de küçümsenecek bir kişi değil, tersine, meslekten yetişme diplomatların çoğundan daha üstün yeteneklere, kıvrak bir zekâya, sorunlara çabuk nüfuz etme gücüne ve Doğululara özgü kurnazlığa sahip bir devlet adamıdır.

Çağlayangil'in Dışişleri Bakanı olarak olumlu ve olumsuz «icraat»ından, ileride söz etmek fırsatını bulacağım. Şimdilik onunla konuşmamızı bıraktığım yerden anlatmaya devam edeyim: Bakan «uçkur» damgasının anlamını açıkladıktan sonra doğrudan doğruya benimle ilgili konuya girdi ve dedi ki: **«Siz de yüksek dereceli bir memur, hem de bir büyükelçisiniz. Bu sıfatınız size bazı sorumluluklar yüklemekte, devlet memurluğuyla bağdaşmayan davranışlardan kaçınmanızı zorunlu kılmaktadır.**

Örneğin, 'Sosyalistlerin Büyük Millet Meclisine girmiş olmalarının memleket hesabına sevindirici bir olay' olduğunu söyler ya da yazarsanız, elbette hükümet bundan kuşku duyar ve hakkınızda birtakım yargılara varır.»

Çağlayangil'in sözünü burada kesmek ihtiyacını duydum: **«Beyefendi, biraz daha açık konuşamaz mısınız»** dedim. Gülümsedi, önündeki kağıtları karıştırarak birşey aradı, bulamayınca başını kaldırdı ve: **«Ankara'daki bir arkadaşınıza Gana'dan yazdığınız mektubun fotokopisini arıyordum, galiba Genel Sekretere verdim»** diyerek devam etti. **Geçen gün Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT)'ndan sözünü ettiğim mektubunuzun fotokopisini getirdiler. Orada aklımda kaldığına göre şunları yazmışsınız: (Sosyalistler 1965 seçimlerinde ağır topların Meclise sokmayı başardılar, buna çok sevindim, Türk demokrasisi için yeni bir dönem başlıyor). Ayrıca, TİP Genel Başkanı M. Ali Aybar'a kutlama mesajı gönderdiğiniz saptanmış. Zaten sayın Demirel daha başbakan yardımcısı iken yetkili makamlardan sizin siyasi düşünceleriniz hakkında bir rapor almıştı. Ben bu Bakanlığa yeni geldiğim sırada Elçilerimiz için bir terfi kararnamesi hazırladım. Bakanlıktaki sicilinize göre gerek kıdem gerek meslekteki başarılarınız bakımından barem derecesinde yükselmeye hak kazananların başında bulunduğunuzu görerek adınızı listeye koymuştum. Kararnameyi Başbakana imzaya götürdüm. Listede adınızı görünce Başbakan bana: «İhsan Bey, senin yaptığın tayin ve terfilere karışmam ama bu Mahmut Dikerdem için Partiden ve başka yerlerden ihbarlar oldu. Solcu olduğunu söylüyorlar. Hele sen bir soruşturma yap da ondan sonra görüşelim»** dedi.

Çağlayangil gönlümü almak istiyormuşcasına bana bir sigara daha ikram ettikten sonra konuşmasını sürdürdü: **«Ben dar görüşlü bir insan değilim. Sosyalizme**

karşı bir allerjim yoktur. Hattâ Nâzım Hikmet'in bütün şiirleri kitaplığımda bulunur, onları beğenerek, severek okurum. Dostlarım da bunu bilirler ve 'sen solcusun' diye bana takılırlar. Fakat Vali olduğum gün ben bu sayfayı kapattım. Sizin de şunu bilmeniz gerekir: Biz sağcı bir parti, sağcı bir iktidarız. Bu kimliğimizle seçimi kazanmış, Meclisten güven oyu almışız. Bizimle çalışacak, sorumluluğumuzu paylaşacak yüksek dereceli memurların bizim felsefemize ve programımıza inanmış kimseler olmalarını istemek hakkımızdır. Nasıl olur da ben solcu olduğunu bildiğim bir büyükelçiye güven besleyebilirim? Eğer bizimle çalışmak istiyorsanız yapacağınız iş, sol fikirlerinizden vazgeçtiğinize hükümeti inandırmaktır. Yoksa politikaya atılır karşımıza geçer, bizimle mücadele edersiniz.»

1965 genel seçimlerinden sonra Ankara'daki bir gazeteci dostuma Afrika'dan yazdığım mektubun her nasılsa Milli İstihbarat Teşkilatı'nın eline geçtiğini ve bunun Devleti temsil eden bir büyükelçiyi suçlamak için koz olarak kullanıldığını Çağlayangil'in ağzından duyunca uğradığım ilk şaşkınlık geçmişti. Bakanın anlattıklarından, yirmi yıldır yakamı bırakmayan gizli kuvvetlerin yeni bir düzenlemesi ile karşı karşıya olduğumu anlamıştım. Ne diyeceğimi merakla bekleyen Bakana şu karşılığı verdim:

«İzin verirseniz bu konuyu hemen burada deşmek istiyorum, çünkü sorun benim kişiliğimi aşan bir ciddilik-tedir ve ülkemizde devlet memurlarının ne çeşit baskılarla karşılaştıklarını göstermektedir. Önce kendimden söz edeyim: 25 yılı aşkın bir süredir Dışişleri Bakanlığı'nda çalışıyorum. Çok genç yaşımdan beri memleketimi ilgilendiren iç ve dış sorunlar üzerinde görüş sahibi olmaya çalıştım. Özgür düşüncenin ve düşündüklerini serbestçe söylemenin her Türk aydını için sadece bir hak değil bir ödev olduğuna inananlardanım. Hariciye mesleğini seç-

mekle bu hakkımdan vaz geçmiş olacağımı hiç bir zaman kabul etmedim. Belki bizdeki yaygın kanı, 'Hariciyeci'lerin Türkiye'de yabancı konuklar gibi yaşamaları, yurtta geçirdikleri süreyi kokteyl partilerinde, diplomat toplantılarında harcamalarıdır. Oysa ben bu tür Hariciyeciliğin hem mesleğe saygısızlık hem de topluma karşı sorumsuzluk olduğu inancındayım. Dışişleri memuru memleket davalarıyla en az öteki yurttaşlar kadar ilgilenmek, yasa sınırları içinde tüm siyasi haklarından yararlanmak durumundadır. Ben meslek hayatımda bu görüşten şaşmadım. Ülkemizin en seçkin aydınları, bilim adamları, sanatçılarıyla kurduğum ve bana onur veren ilişkiler, Türkiye'yi sağır-dilsiz bir toplum haline getirmeyi amaçlayan, tutucu, gerici güçlerin tepkisine yol açtı. Bu yüzden iftiralara, baskılara uğradım. Şimdi aynı oyunun yeniden sahnelendiğini, beni hükümetinize jurnal etmek için özel mektuplarımın açılması gibi yakışıksız yollara başvurulduğunu görüyorum. Bu durumda gerek sizi gerek sayın Başbakanı bir sıkıntıdan kurtarmak üzere açık bir itirafta bulunacağım: Evet, ben sol düşüncede ve dünya görüşünde bir insanım. Ülkemin gerçek kalkınmasının ancak bilime dayalı sosyalist bir yöntemle mümkün olacağına otuz yıldır inanmışım. Asya ve Afrika'nın az gelişmiş ülkelerinde yaptığım gözlem ve incelemeler bu inancımı büsbütün güçlendirmiştir. Solcu olmaktan duyduğum övüncü hiç bir hükümetten gizlemedim, hiç bir hükümete de 'ikrar-ı iman' beyanında bulunmayı kabul etmedim. Sizden önceki sağcı hükümetler meslekteki hizmetlerime değer verdiklerinden, beni bu kimliğimle kabul ettiler. Sizin hükümetinizin hizmetime ihtiyacı yoksa lütfen bildirirsiniz, istafımı sunmaya hazırım.»

Çağlayangil istifanı isteyecek kadar ileri gitmedi, anlayışlı ve yumuşak davrandı. «Hizmetinizden müstağni değiliz, görevinize devam ediniz. Yalnız, bir kere de sa-

yın Başbakanla görüşüp durumunuzu açıklasanız iyi olur, görüşmenin sonucunu bana da bildirin» dedi. Çağlayangil'in arzusunu yerine getirmek için Başbakandan randevu istedim. Özel Kalem Müdürü Muammer Ekonom beni birkaç gün beklettikten sonra Başbakanın 'çok meşgul olduklarını' söyledi. Aynı gün gazeteler Demirel'in Milli Futbol takımımızın kaptanını kabul ettiğini yazıyordu. Başbakanla görüşemediğimi Çağlayangil'e bildirmeden Gana'ya görevimin başına döndüm.

II

Dışişleri Bakanı'nın yanından ayrılırken Hariciye'ye ilk girdiğim günlerin anıları hayalimde canlandı. 1938 yılının Kasım ayında, Atatürk'ün cenaze töreninin yapıldığı günlerde ilk kez Ankara'ya gelmiştim. Galatasaray Lisesinden sonra İstanbul Hukuk Fakültesini yeni bitirmiştim. Üniversite öğrenimim sırasında İstanbul'da önce Kabataş Lisesi sonra Beyoğlu Orta Okulunda öğretmenlik yapmıştım. Emelim bu mesleği sürdürmek, ileride üniversite öğretim üyeliğine geçmekti. O dönemde Türkiye'de henüz hukuk doktorası öğretimi yoktu, bu ünvanı Avrupa'da kazanmak gerekiyordu. Ben de Ankara'ya bir doktora bursu elde etmek, olmazsa geçimimi sağlayacak bir iş bulmak üzere gelmiştim. 1940 yıllarının koşulları sosyal bilimler dalında öğrenimini yapmış gençleri ister istemez devlet kapısında iş aramaya yöneltiyordu, serbest meslekleri ancak ailece varlıklı olan gençler göze alabiliyorlardı. Ülke ekonomisine egemen olan devlet kapitalizminin yarattığı ortam bu idi.

Ankara'da dilediğim gibi bir doktora bursu bulamadım. Gerçi üniversite öğretim üyeliğine geçmek için önüme bir fırsat çıkmadı değil: O tarihte Adalet Bakanlığına bağlı olan Ankara Hukuk Fakültesinde iktisat doçentliği için bir sınav açılmıştı. Kürsünün profesörü Yusuf Kemal Tengirşenk idi. Galatasaray Lisesinden arkadaşım olan doçent Bülent Nuri Esen'in (sonradan Ankara Üni-

versitesi Rektörü oldu) aracılığıyla Tengirşenk hocayla tanışıp onayını alarak doçentlik sınavına girdim. Doğrusu, yardımcı profesörlük demek olan doçentlik sınavı da bana pek kolay görünmüştü. 30-40 sayfalık kısa bir tez yazılarak kürsü profesörüne sunulacak, tez yeterli bulunursa öğrencilere 50 dakikalık bir ders verilecek ve onda da başarı sağlanırsa doçent ünvanı elde edilmiş olacaktı. Prof. Tengirşenk'le kendi okutmakta olduğu dersin «İktisadi Doktrinler Tarihi» bölümünü üzerime almam konusunda anlaşmıştık. Büyük bir hevesle kendimce en iyi hazırlanmış sandığım «Sosyalizm» bahsi üzerinde bir tez yazarak Fakülteye sundum. (Hazırladığım yazıya bugünkü anlamıyla 'Tez', denemeyeceğini söylemeye bile gerek yok). Yusuf Kemal Hocamız yazdığımı beğendi ve sözlü sınava girebileceğimi bildirdi ise de tam o sırada Hukuk Fakültesi Adalet Bakanlığından ayrılarak Milli Eğitim Bakanlığına bağlandı. M. E. Bakanlığı doçentlik için yeni bir sınav yönetmeliği uygulanacağını ilân ve eski sınavı iptal etti. Yeni yönetmeliğe göre —pek yerinde olarak —zorlaşan doçentlik sınavına baştan başlamak sabrını gösteremediğim, daha doğrusu o günkü bilgi düzeyimin doçentlik sıfatına aday olma hakkını bana vermediğinin bilincine geç de olsa vardığım için, bu sevdadan vazgeçtim. Buna sonradan pişman olmadığımı söyleyemem.

Akademik kariyer kapısı kapandıktan sonra başvurduğum kurumlardan ikisinde, giriş sınavını kazanmak koşuluyla, iş bulabileceğim anlaşıldı. Bunlar Maliye ve Dışişleri Bakanlıkları idi. Maliye Bakanlığı Müfettiş yardımcısı alıyordu ama giriş sınavı daha çok Mülkiye (şimdiki Siyasal Bilgiler Fakültesi) mezunlarının başarabilecekleri nitelikte idi. Dışişleri sınavı da epey zorluydu fakat oraya girmenin ön şartı olan yabancı dil bilmek avantajına sahiptim. O tarihte Hariciye'ye girmek için geçerli yabancı dil Fransızcaydı, İngilizce yardımcı dil sayılıyordu. Dış-

işlerinin yabancı sefaretlerle bütün yazışmaları Fransızca olarak yapılırdı. İkinci Dünya Savaşından, daha doğrusu Missouri zırhlısının Türkiye'ye gelişinden sonra İngilizce ön plana çıktı. Fransızca ve Türkçe kompozisyonla her iki dile çeviriden oluşan eleme sınavını birincilikle kazandığım belli olunca Hariciye'ye girmek hevesim arttı. Zaten içimde Avrupa'ya gidip doktora öğrenimi yapmak özlemi sönmemişti. Hariciye mesleğinin bana bu olanağı sağlayacağını hesaba katıyordum. (Nitekim bu emelimi sonradan gerçekleştirdim ve dışarıda ilk görevim olan Cenevre Başkonsolosluğu Kançıları iken o kentin üniversitesinde Devletler Hukuku dalından doktoramı yaptım). Ne var ki, Dışişleri Bakanlığına girme kararı verirken, 110 lira maaşla iki yıl Ankara'da geçinmenin zorluğu beni epey düşündürmüştü. Maliye müfettiş yardımcılığını seçsem 240 lira aylıkla işe başlayacaktım ki bu, 1938 yılında iyi para sayılıyordu.

Sonunda Dışişlerinde karar kıldım ve 1939 yılının ilk günlerinde, soğuk bir kış sabahı, kapısında «Hariciye Vekaleti» yazılı binadan içeriye devlet memuru olarak ilk adımımı attım. Tam 37 yıl sonra o kapıdan, kendi isteğimle, emekli olarak çıkacaktım.

Dışişleri Bakanlığı 1952 yılına kadar şimdi Gümrük ve Tekel Bakanlığını barındıran Devlet Operasının karşısında yüksekçe bir meydandaki sarı renkli taş binada idi. 1930'ların Ankara'sında yaşamış olanlar bu binanın bulunduğu yerin «Hergele Meydanı» adıyla tanındığını bilirler. Bu adın tuhaflığı Bakanlık memurları arasında eğlenceli fıkralara da konu olmuştur. Örneğin, keskin zekâsını boşa dönen bir çark gibi salt espri yapmaya kullanan bir diplomatımız, şöyle derdi: **«Nasıl ki siyasi literatürde Fransız Hariciyesi 'Quai d'Orsay', İtalyan Hariciyesi 'Palazzo Chigi' diye tanınıyorsa, bizim Hariciye'nin rumuzu da 'Hergele Meydanı' olmalıdır.»**

Ben Dışişleri Bakanlığı'nı barındıran bu eski, sarı renkli taş binayı sevmiştim, hâlâ da yenilerine yeğ tutarım. Genellikle Dışişleri Bakanlıklarının günün hatta gecenin her saatinde yabancı diplomatların geliş-gidişlerine açık olması gerektiğinden, öteki devlet daireleriyle içiçe bulunması sakıncalıdır. Herhalde bu nedenle olacak ki, Ankara'da Bakanlıklar mahallesi inşa edildiği zaman bile Dışişleri Bakanlığı eski yerinde bırakılmıştı. Sonradan taşındığı bina ise, Başbakanlık, Devlet Bakanlıkları ve Devlet Plânlama Teşkilâtının bürolarını birarada barındırmaktaydı. Eski bina onarılarak Dışişleri Bakanlığı orada bırakılsaydı kanımca, daha iyi olurdu ama Menderes, Dışişleri Bakanını istediği an yanında bulabilmek için Hariciye'nin Başbakanlık binasına taşınmasını istemişti. (Şimdiki yeni binayı fotoğraflarda gördüm ve hiç beğenmedim).

Onaltı arkadaşımla birlikte giriş sınavını kazanıp işe başladığımız 1939 yılı başında Dışişleri Bakanlığı'nın personel kadrosu merkez örgütü ve dış misyonlarla birlikte 250-300 kişiyi geçmiyordu. Yabancı ülkelerdeki elçilik ve konsolosluklarımızın sayısı bugünkünün üçte biri kadardı. Bütçesi öteki devlet kuruluşlarına oranla epey fakir sayılırdı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlığına kavuşan ülkelerin sayısı arttıkça Dışişleri kadrosu da genişledi, yüksek öğrenimli meslek memuru sayısı yükseldi fakat hiçbir zaman gerçek ihtiyacı karşılayacak düzeye ulaşamadı.

*
**

Kurtuluş Savaşından sonra yeni Türk Devletinin Hariciyesi kurulurken memur bulmakta ne zorluklar çekildiğini yaşlılardan dinlemişimdir. Gerçi Osmanlı Devletinin Hariciyesi dünyaya ün salmış vezirler, devlet adamları yetiştirmişti. Reşit Paşa, Ali ve Fuat Paşalar yalnız bi-

zim değil, Batılı siyasi tarihçilerin de övgüyle andıkları seçkin diplomatlardı. İmparatorluğun çöküş döneminde dış siyaset dengesi hayati bir önem kazandığından, Bâbıâli'nin en gözde bürokratları Hariciye Vezaretinde toplanmıştı. Dış temsilciliklerde de Rum, Ermeni hatta Fransız ve İngiliz asıllı diplomatlara önemli mevkiler verilmişti. Örneğin Sultan Mecit devrinde Rum kökenli Muzurus Paşa en tanınmış sefirlerimizdendi. Blaque Bey adındaki Fransız asıllı diplomat ise ilk Washington Sefareti'ni kuran kişi idi. Bâbıâli ile dış temsilciliklerimiz arasında yazışmalar da Türkçe değil Fransızca dilinde yapılırdı, bu yüzden Osmanlı Hariciyesinin Dersaadet (İstanbul)'deki yabancı elçiliklere gönderdiği Nota ve muhtıralarda kullanılan Fransızca şaşılacak derecede yetkin (mükemmel)di. Osmanlı Hariciyesinin bu özelliği Cumhuriyet döneminde de bir süre gelenek halinde korunmuş ama İngilizce'nin diplomatik dil olarak ön sıraya geçmesi üzerine Fransızca yazışmalara gösterilen özen yavaş yavaş kaybolmuştur.

Diyordum ki, Bâbıâli'de büyük diplomatlar yetişmiştir. Ne var ki, birçoğu Osmanlı Sarayına kapılanmış, bir kısmı da İngiliz ve Fransızların adamı olarak tanınmış bu bürokrat kadrosuna, görkemli bir Kurtuluş Savaşı sonunda dünyaya varlığını kabul ettiren yeni Türk Devletinin idare mekanizmasında görev verilmesi düşünülemezdi. Fransızların deyimi ile «yeni hükümete yeni temsilci» gerekti! Oysa, ne Kuvayı Milliye'ye katılmak için Anadolu'ya geçen, ne de zaferden sonra Ankara hükümetine hizmet sunan bir avuç okumuş-yazmış kişiyle genç Cumhuriyetin diplomat kadrosunu oluşturmak kolay iş değildi. Eleman sıkıntısının ulaştığı boyutları anlatmak için şu kadarını söyleyeyim: Ankara sokaklarında davullu çığırtkan (münâdî)'lar dolaştırılıp Hariciye'ye memur arandığı zamanlar olmuştur. İsmet Paşa Lozan Konferansı'na giderken beraberinde götürdüğü heyete daktiloda yazma-

sını bilen bir tek Hariciye kâtibi bulabilmiş ve son anlaşma metnini yirmi dört saat içerisinde yazıp bitirmesi için bu kâtibi otelin odasına kilitletmişti (1). Genç Türk Devletinin ilk yıllarında Hariciye kadrosu bu denli fakirdi. Böyle bir ortamda kurulmaya başlanan Cumhuriyet Hariciyesine ilk zamanlarda fazla eleyip sık dokumadan, öğrenim durumuna, diplomasına bakmadan memur alınması doğaldı. Nitekim öyle oldu: Bir yabancı dili yarım yamalak bilen, üstü başı temiz, eli-yüzü düzgün aile çocukları Hariciye'ye girmek fırsatını buldular.

Ankara sokaklarında davullu çığırtkan dolaştırılarak devşirilen bir kadrodan hayır gelmeyeceği sanılır ama sonuç hiç de öyle olmadı. Gerçi ilk yıllarda Hariciye'ye girenlerden bir bölümü kendilerinden bekleneni veremediler, yerlerini dolduramadılar ve bir köşede unutuldular. Fakat içlerinden kişisel yeteneklerini iyi kullanarak kendilerini yetiştirenler ve Cumhuriyet Hariciyesi'nin kurucuları arasında onurlu yerini alanlar oldu. Bunlar Atatürk döneminin diplomat kadrosunu oluşturdu. Bu kadronun içinden sivrilen adların tümünü burada sayamayacağım, zaten amacım Hariciyenin tarihini yazmak değil. Yine de, kiminin yanında çalışmak fırsatını bulduğum, kiminin de haklı ününü duyduğum eski diplomatlarımızdan birkaçının adını anmadan geçemeyeceğim. Bunların başında, seveni kadar düşmanı da çok olan, alafranga bir Osmanlı Paşasınınkini andıran özel yaşamı, başına buyrukluğu ve adam kayırma huyu yüzünden sert eleştirilere uğrayan fakat üstün zekâ ve yeteneklerini kimsenin yadsıyamadığı Numan Menemencioğlu gelir. Numan Bey ünlü «vatan şairi» Namık Kemal'in torunu idi. İsviçre'nin Lozan kentinde hukuk öğrenimi yapmış, I. Dünya Savaşı'nın başında Hariciye Vezaretine girmişti. Osmanlı

(1) Bu kâtip rahmetli başkonsolos Muzaffer Görduysus'tur.

döneminden kalma bir memur olmakla beraber, Mustafa Kemal'in dostluğunu kazanan Menemenli Rifat Beyin oğlu olması ve bunun yanında olağanüstü diplomat yetenekleri onun Cumhuriyet Hariciyesinin en gözde memurları arasına girmesini sağlamıştı. İç politikayla ve sosyal sorunlarla hiç ilgilenmemesi, kendisine siyasi entrika ve rekabetlerin dışında kalma olanağını vermişti. Kısacası, Menemencioğlu klâsik anlamda bir diplomattı ve böyle kalmaya da özen gösterirdi. Nitekim, olayların zoruyla siyasi bir göreve getirildiği zaman mesleğindeki ustalığını orada sürdüremedi, kısa bir bakanlık döneminden sonra istifa ederek asıl mesleğine döndü. Numan Bey'in Dışişleri Bakanlığı'ndaki benzersiz konumuna ileride yine değineceğim.

Gerek Atatürk gerek İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı sırasında Hariciyenin tartışmasız bir numaralı adamı olan Numan Menemencioğlu'nun yakın çalışma arkadaşları olarak ilk zamanlar Ercümend Ekrem Talu, Fuad Simavi, Suphi Ziya gibi edebiyat, sanat alanlarında adını duyurmuş kişiler vardı. Bir Cumhuriyet Bayramı balosunda çıkan skandaldan pek öfkelenen Atatürk'ün emriyle bunlar bir gecede Hariciyeden uzaklaştırıldılar. Akciğerlerinden hasta olan Numan Bey o sırada tedavi için Almanya'da bulunuyordu. Balo gecesi Ankara Palasda bulunsaydı belki o da gözden düşer ve Hariciye'ye yazık olurdu (1). Bu olaydan sonra Menemencioğlu'nun çevresinde yeni bir ekip oluştu. Atatürk'ün ölümüne kadar pek değişikliğe uğramadan iş başında kalan bu ekibin içinde sivrilen isimler: başta Cevat Açıkalın olmak üzere, Faik Zihni Ak-

(1) Ankara Palas'taki skandal aslında basit bir çapkınlık olayı idi. Baloda bulunan Amerikan Sefaretinin genç ve yakışıklı deniz ataşesi ile bizim hariciye erkânı arasında bir kadın meselesi yüzünden tartışma çıkmış, bu arada Amerikalı subay tartaklanmıştı.

dur, Şevket Fuad Keçeci, Nebil Batı, Numan Tahir Seymen, Cevat Üstün, Şevki Berker, Esad Atuner, Faik Hüseyin, Bedri Tahir Şaman ve Feridun Cemal Erkin'dir. Adlarını saydıklarım arasında büyük diplomat niteliklerini kanıtlayan Faik Zihni Akdur, Numan Tahir Seymen, Faik Hüseyin ve Bedri Tahir Şaman'ı özellikle anmalıyım. Faik Zihni ve Faik Hüseyin Beyler Hariciye'ye İstanbul'daki bir Fransız Şirketinden gelmişlerdi. Mesleğin basamaklarını hiç kimseden hatta Numan Bey'den de yardım görmeksizin kendi yeteneklerinin hakkıyla tırmandılar ve hem Bakanlığın iç örgütünde hem de Büyükelçi olarak dış ülkelerde büyük başarı gösterdiler.

1930'ların başında Hariciye'ye yine Menemencioğlu'nun önderliğinde daha bir çeki düzen verildi, meslek memurluğuna giriş için ciddi bir sınav konuldu. Mesleğe girecek adayların bir yabancı dili iyi bilmeleri ve yüksek okul bitirmiş olmaları şart koşuldu. «Alaydan yetişme» sayılmayan ilk Hariciyeci kuşağı 1930'ların ilk yıllarında bu biçimde sınavdan geçerek mesleğe girmiş olanlardır. Fatih Rüştü Zorlu, Muharrem Nuri Birgi, Seyfullah Esin, Nurettin Vergin, Settar İksel, Şadi Kavur, Cemil Vafi, Adnan Kural, Tarık Yenisey bu kuşağın önde gelen adlarıdır. Onlardan önce parlayan iki yıldızdan, Cevat Açıkalın ile Feridun Cemal Erkin'den sırası geldikçe söz edeceğim.

III

Dışişleri Bakanlığı meslek memurluğu sınavına girerken kulağımıza fısıldanan bir sözün doğruluğunu, Bakanlıkta işe başladıktan hemen sonra daha iyi anlayacaktım: **«Bakan kim olursa olsun, Hariciyenin başı Genel Sekreter (o zamanki deyimiyle Kâtibiumumî) Numan Menemencioğlu'dur.»** Gerçi başka devletlerde de, örneğin İngiltere'de dış politikanın sürekliliğini korumak amacıyla, Daimi Müsteşarılık (Permanent Secretary) müessesesi kurulmuştur ama bizde bu yöntem yalnız Numan Menemencioğlu için uygulanmıştır. Ne ondan önce ne de ondan sonra hiç kimse «Değişmeyen Genel Sekreter» payesine erişememiştir. Bunda Menemencioğlu'nun mesleki değeri kadar dış politikamızın yönetiliş biçimi de rol oynamıştır. Yakın zamanlara, daha doğrusu 27 Mayıs devrimine değin Türkiye'nin dış politikası Çankaya'daki Cumhurbaşkanlığı köşkünden yönetilirdi. Atatürk ve İnönü dönemlerinde bu, kesinlikle böyle idi. Cumhurbaşkanı dış politika sorunlarını dilediği kimselerle danışır ve kararları tek başına alırdı. 3. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın on yıl süren devlet başkanlığı sırasında başbakan ve dışişleri bakanının dış politikada söz sahibi oldukları bir gerçektir, fakat önemli kararlarda Cumhurbaşkanı ağırlığını her zaman duyurmuştur.

Buna karşılık 27 Mayıs 1960'tan günümüze kadar Çankaya köşkünde oturanların dış politikada ağırlıkları-

nı duyuramamış olmaları, bir yandan Parlamentonun ve onun dışındaki demokratik güçlerin dış politika sorunlarına sahip çıkmaya başlamaları, öte yandan da Bayar'dan sonraki Cumhurbaşkanlarının siyasal iktidar üzerindeki etkinliklerinin azalmış olmasıyla açıklanabilir. Gerçekten de, 27 Mayıs'ı izleyen dönemde devlet Başkanlığı görevini yüklenenler bu mevkiye 'hasbelkader' gelmiş insanlardır. Ya ordu ile siviller arasındaki uzlaşma, ya da siyasi partiler arasında bir pazarlık sonucunda Cumhurbaşkanlığına seçilmişlerdir. Ne siyasal formasyonları ne de kişisel deneyim ve yetenekleri onların uluslararası sorunlara yetkiyle eğilmelerine, dış politika stratejisinin saptanmasında hükümetlere yol göstermelerine olanak vermemiştir. Bu durum son yirmi yılın Cumhurbaşkanlarını Atatürk ve İnönü'nün aksine olarak dış politikanın yönlendirilmesini hükümetlere bırakmaya ve dışişlerindeki ağırlıklarını daha çok Elçi atamalarında duyurmaya yöneltmiştir. Başka bir deyişle, Atatürk, İnönü ve bir ölçüde Bayar zamanında dış politikanın baş mimarlığı rolünde görünen devlet başkanlığı, onlardan sonraki dönemde salt protokoler bir niteliğe bürünmüştür. Aslında, parlamenter rejimde normal olanı da budur. Nitekim Fransa'da General de Gaulle'ün başlattığı, dış politikayı cumhurbaşkanının «özel yetki alanı» (domaine prive) sayma uygulaması, hükümetle devlet başkanı arasında sürtüşmelere neden olmaktadır.

Atatürk'ün dış politika uygulayıcısı Dr. Tevfik Rüştü Aras'tı. 1925'den 1938'e kadar onüç yıl kesintisiz olarak Dışişleri Bakanlığı yapan Aras çok zeki, becerikli, uzak görüşlü bir devlet adamıydı. İlke ve hedefleri Atatürk tarafından çizilen dış politikayı ustalıkla ve kimi zaman da İsmet Paşayı atlayarak yürütürdü. Bu yüzden başbakanla sürtüşmelerinin olduğu ve giderek aralarının tamamen açıldığı bilinir. İnönü Lozan'da parlak biçimde

kanıtladığı dünya çapındaki diplomatik vasfına gölge düşürtmez, hiçbir dış sorunun kendisine danışılmadan karara bağlanmasına katlanamazdı. Tevfik Rüştü'nün kişiliğine de pek güveni yoktu. Dışişleri Bakanı ile İçişleri Bakanı (Şükrü Kaya)'nın kendisinin Atatürk'le arasını açmaya çalıştıklarına inanmıştı.

Atatürk döneminde Tevfik Rüştü Aras Türk Hariciyesinin başıydı ama bakanlığın iç düzeniyle pek uğraşmazdı. Zaten buna vakti de olmazdı. Çünkü bütün uluslararası konferanslara, Cenevre'deki Milletler Cemiyeti (S.D.N.) toplantılarına hep kendisi katılırdı. Bakanlığın iç yönetimini Genel Sekreter'in otoritesine bırakmıştı. Genel Sekreter Numan Menemencioğlu'nun ise Hariciyede dostundan çok düşmanı, seveninden çok sevmeyeni vardı. Yakın çevresinin dışında kalanlar onun özel yaşantısını eleştirir, keyfi buldukları idaresine kızar, fakat üstün yeteneklere sahip bir diplomat olduğunda birleşirlerdi. Atatürk'ün olduğu kadar İnönü'nün de güven ve beğenisini kazanmış olan Menemencioğlu Hariciyenin tek hâkimi haline gelmişti. O kadar ki, en önemli siyasal sorunlardan tutun da en basit idari işlere kadar her konu, onun iki dudağı arasından çıkacak karara bağlanmıştı. Örneğin, dış temsilciliklerimize her ay gönderilen diplomatik kuriyeleri bile Numan Bey kendisi seçerdi. Tevfik Rüştü Aras'tan sonra bakan olan Şükrü Saraçoğlu zamanında da Menemencioğlu'nun mutlak otoritesi Dışişleri'nde egemen olmaya devam etti. Saraçoğlu Başbakanlığa getirilince, Numan Bey 1942 Ağustosu'nda Dışişleri Bakanı oldu. 1944 Haziranı'na dek süren bu görevden ileride anlatacağım koşullar altında istifa zorunda bırakılınca da Paris Büyükelçiliğine atanarak emekliliğine kadar o görevde kaldı.

Numan Menemencioğlu'nun parlak kariyerini gölgeleyen kişisel zaafları olduğu yadsınamaz, fakat bunlar çev-

resindeki «küskünler grubu»nun suçlamalarını haklı gösterecek nitelikte değildi. Numan Bey Bakanlıkta kimlerin yerini hakkıyla doldurduğunu, kimlerin de boşa dönen bir çark gibi hiçbir işe yaramadığını iyi bilirdi. Koruduğu, bazan da kayırdığı memurların çoğu «Patron»un güvenine lâyık olduklarını kanıtlamışlar, onun tutmadığı «küskünler» ise ileride sorumlu mevkilere geldiklerinde hayal kırıklığı yaratarak Genel Sekreterin kendileri hakkındaki değer yargısını doğrulamışlardır. Aynı durum Fatin Rüştü Zorlu'nun Dışişlerinin başına geçtiği dönemde de görülmüştür.

*
**

İsmet İnönü Cumhurbaşkanlığına seçilince Tevfik Rüştü Aras'ın yıldızı sönmüş, Ankara'dan uzaklaşması için Londra Büyükelçiliğine atanmış, Dışişleri Bakanlığına da Şükrü Saraçoğlu getirilmişti.

İnönü'nün Tevfik Rüştü'yü sevmediğine yukarıda değinmiştim. Söylendiğine göre İnönü, Atatürk'le araları açılıp Başbakanlıktan ayrıldığı zaman, Celal Bayar Kabinesi'nde de Dışişleri Bakanlığı'nı koruyan Tevfik Rüştü kendisini Washington Büyükelçiliği'ne göndermek istemiş. Paşa'nın bu öneriyi 'küstahlık' saydığı ve Dr. Aras'a kin beslediği de söylenir. Bu söylentilerin doğruluk derecesi bilinmez ama eğer İnönü Tevfik Rüştü'ye Londra Büyükelçiliğini öç almak için önerdiyse, beklediği tepkiyi göremedi çünkü Aras Londra Büyükelçiliğini hemen memnunlukla kabul etti ve kanımca pek iyi de yaptı, çünkü II. Dünya Savaşı'nın patlak vermek üzere olduğu bir sırada Tevfik Rüştü Aras gibi üstün vasıflı ve tecrübeli bir diplomatın Londra'da Türkiye'yi temsil etmesi Hariciyemiz için bulunmaz bir nimetti. Ne yazık ki, İnönü'nün Tevfik Rüştü'ye güvensizliği yeni Londra Büyükelçimizin misyonunu olumsuz yönde etkilemiş ve Aras'ın II. Dünya Savaşı

başlarken Ankara'ya yaptığı telkinler, uyarılar dikkate alınmamıştır. Hatta, Arnavutluk'un işgali sırasında İtalya'ya karşı Balkan devletlerini birlikte harekete geçirmek amacıyla Aras'ın harcadığı çabaları öğrenince, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu telâşa düşen Ankara'daki İtalyan Elçisi'ne **«Türkiye'nin dış politikasını artık Tevfik Rüştü Aras yönetmiyor, ben ona yazarım, böyle işlerle meşgul olmaz»** diyerek güvence vermiştir (1).

Tevfik Rüştü Aras'ın yerine Dışişleri Bakanlığı'na getirilen Şükrü Saraçoğlu, İnönü'nün tam güvenini kazanmış bir devlet adamıydı ama bu babacan tavırlı, davudî sesli, Ödemiş efesinin uluslararası sorunlardaki bilgi ve deneyimleri Tevfik Rüştü Aras'la kıyaslanacak düzeyde değildi (2). Gerçi yukarıda belirttiğim gibi dış politikamızın dizginleri Çankaya Köşkünde oturanın ellerinde bulunuyor ve dışişleri bakanına düşen ödev Çankaya'da verilen kararların uygulanmasıyla kısıtlı kalıyordu ama, ufukta görünen savaş bulutlarının Türk diplomasisini karşı karşıya bırakacağı yaşamsal sorunların üstesinden gelecek ve gerektiğinde Çankaya'yı etkileyecek bir dışişleri bakanının Türkiye'ye çok şeyler kazandıracağı da kuşkusuzdu. Saraçoğlu'nun bu ağır görevi ne şekilde yerine getirebildiğini olayları izlerken göreceğiz. Ben burada bir parantez açarak, Dışişleri Bakanlığının «Çankaya'da verilen kararları uygulama işlevi» üzerinde biraz daha durmak istiyorum. Dışişleri Bakanlığı aslında Türkiye'nin dış politikasının saptanmasında hiçbir zaman söz sahibi olamamış, sadece verilen emirleri yerine getirmekle yetin-

(1) Doğan Avcıoğlu, Milli Kurtuluş Tarihi, Cilt 3, S. 1489

(2) Ayrıca Saraçoğlu çalışmayı çok sevmeyenlerdendi. Dünya Savaşının en bunalımlı dönemine rastlayan Başbakanlığı sırasında hemen her gün Özel Kalem Müdürü Fuat Bayramoğlu ile Mülkiyeliler Derneği'nde satranç oynadığı görülürdü. Hafta sonları ise futbol maçlarını hiç kaçırmazdı.

miştir. Kanım odur ki, Dışişlerimizde bugün hâlâ görülen aksaklıkların, tutarsızlıkların ve «hariciye memuru» tipinde görülmeye alışılmış silik kişiliğin kökeninde bu Bakanlığa dış politikamıza katkıda bulunmak sorumluluğu, başka bir deyişle, dış politika planlamasında ciddi görevler verilmemiş, işlev tanınmamış olması yatmaktadır. Örneğin, devletin vergi politikası düzenlenirken Maliye Bakanlığı'nın görüşünün alınmaması düşünülebilir mi? Oysa, Hatay davasından başlayarak Türk-İngiliz-Fransız ittifakı, Sovyetler Birliğine karşı tutum gibi en önemli konularda Hariciyemiz karar mekanizmasının dışında bırakılmış, dış politikanın yönlendirilmesinde ona söz hakkı tanınmamıştır. Gerçi Atatürk, sonra İnönü dışişlerinin başına getirdikleri politikacı ya da teknisyene kimi konuları danışmak ihtiyacını duymuşlardır. Ama bakanlıkta önceden planlanmış, dosyası hazırlanmış verilere dayanmadıktan sonra onların düşünce ve telkinlerinin ne ölçüde değeri olabilirdi? Nitekim, Saraçoğlu'nun bakanlığı zamanında cereyan eden iki olay Hariciyemizin bir robot gibi çalıştırılmasının acı sonuçlar verdiğini apaçık göstermiştir. Birinci olay biraz ileride ayrıntılarına gireceğim Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı'nın imzalanmasından sonra Saraçoğlu'nun Moskova'ya gönderilmesidir. Türk Dışişleri Bakanı'nın Nazi Almanya'sından gelebilecek bir saldırıya karşı Sovyet garantisi istemek üzere Moskova'ya gitmesi için bundan daha fena bir zaman seçilemezdi. Karar Çankaya'da alınmış ve herhalde Saraçoğlu ile Menemencioğlu'na danışılmıştı ama bu iki devlet adamı kendi kişisel eğilimlerinden başka neye dayanarak Türkiye için hayati önemi bulunan bir konuda düşünce ileri sürebilirlerdi? Hariciye'de Sovyetler Birliği ve Almanya'nın Yakın-Doğu politikalarını değerlendirmeye yarayacak ve buna göre bir siyaset plânlamasının ana hatlarını belirleyecek dosyalar mı vardı? Ne gezer...

Çünkü bu gibi dosyaları el altında bulundurabilmek için Hariciye'nin dış siyaset plânlamasında yetkili olduğunu baştan kabul etmek, bakanlığın iç ve dış örgütünün çalışmalarını ona göre düzenlemek gerekirdi. Oysa yakın zamanlara kadar Dışişleri Bakanlığında bir «siyaset plânlama» dairesinin adına bile rastlanmazdı. 1960 yılında Zorlu tarafından böyle bir daire kuruldu ise de orada çalışanların başlıca uğraşı, Dışişleri Bakanının yabancı ülkelere resmi ziyarette bulunurken okuyacağı nutukların metinlerini hazırlamaktan öteye geçmedi.

Yine Saraçoğlu dönemine ait başka bir olayı aktarıyorum: Alman'ların Fransa'ya büyük saldırısından önce, 1940 yılının ilk aylarında Ankara'daki Alman Büyükelçisi Von Papen çok önemli bir girişimde bulunmuş, İngiliz ve Fransız'larla barış olanaklarını araştırmak üzere İstanbul'da bir konferans toplanmasına Türkiye'nin önayak olmasını Saraçoğlu'dan istemişti. Dışişleri Bakanımızın yanıtı şu oldu: **«İstanbul'da böyle bir konferansı düzenlemeye elverişli yerimiz yok».** Bu cevap hükümetin görüşünü mü yoksa Saraçoğlu'nun kendi düşüncesini mi yansıtıyordu, bilemem ama Alman Sefirinin bu denli önemli bir konuda böyle bir yanıtla karşılaşınca nasıl şaşırdığını kestirmek zor değildir.

Parantezi burada kapayarak olaylara dönüyorum.

***

Biz 17 arkadaş oldukça parlak bir sınav vererek Hariciyeye girdiğimizde (1) altı aylık bir staj döneminden geçirildik. Bu sürenin iki ayı Arşiv, iki ayı Özlük İşleri, son iki ayı da Şifre servisine ayrılmıştı. Bakanlığın Siyasi Dairelerinde bu altı aylık stajdan sonra görev alacaktık. Ge-

(1) 1939 sınavıyla Hariciye'ye girenlere «Promotion magnifique» adı takılmıştı. Başarılı kuşak anlamındadır.

nel Sekreter Menemencioğlu'nun saptadığı ve Hariciye'ye yeni girenler için çok yararlı olduğunu sonradan anladığım bu yöntem, ne yazık ki, uzun süre uygulanmadı. Zaten Dışişleri Bakanlığı'nın bir özelliği de isabetli kararlar alıp sonradan onları uygulamamaktır. İşbaşına geçen her yeni bakan ya da genel sekreter ilk hevesle birtakım olumlu girişimlerde bulunur, bakanlığın iç yönetimine çekidüzen vermek ister. Diyelim ki, dış temsilciliklere atamalar yapılırken bir önceki görevi doğu ülkelerinde olanların batıya, batıdakilerin doğuya aktarılmaları kararlaştırılır. Bu isabetli kararın ömrü pek kısa sürer. Uygulama sırasında istisnalar o denli çoğalır ki ortada gerçek bir sistem kalmaz. Örneğin, bir süre önce elçilerimizin dış görevde belirli bir zaman altı ilâ yedi yıl kaldıktan sonra üç yıllık merkez hizmetine çağırılmaları usulü konmuştu. Oysa ondört yıldır dış görevde bulunan, buna karşılık altı yılı aşkın bir süre merkezde bekleyen elçilerimiz vardır. Bizde devlet çarkının her yanı böyle işler ama, Hariciye'nin yönetiminde sağlam geleneklere bağlı kalınmaması, kimi bakanların partizanlık ve keyfiliği aşırı ölçülere vardırmaları Dışişlerini kemiren huzursuzlukların kaynağı olmuştur.

Altı aylık stajımı tamamlayacağım sıralarda, 1939 yılının yaz aylarında, Bakanlığın Şifre Dairesinde çalışıyordum. Kasım ayında askerlik hizmetine başlamak üzere İstanbul'a Yedeksubay Okulu'na gidecektim. II. Dünya Savaşının patlak vermesinin hemen öncesinde Şifre Müdürlüğü'nde stajiyer olarak bulunmamı şans sayarım çünkü önemli siyasal olayların gelişmesine yakından tanık oldum. Avrupa'nın ufkunu savaş bulutlarının iyice sarmaya başladığı günlerdeydik. Nazi Almanyasının «Hayat Sahası-Lebensraum» adı altında giriştiği yayılma ve genişleme politikası Cumhurbaşkanı İnönü'yü telâşlandırmış, İngiltere ve Fransa ile askeri bir bağlaşıklığa yönelt-

mişti. Aslında Türkiye'nin batı devletlerine özellikle Ingiltere'ye yakınlaşma eğilimi Atatürk'ün sağlığında, Montreux sözleşmesini izleyen dönemde başlamıştı. Akdeniz' de yaptığı bir gezi sırasında özel yatıyla yanında sevgilisi Bayan Simpson olduğu halde İstanbul'a gelen İngiltere' nin henüz taç giymemiş Kralı VIII. Edward'a Atatürk'ün gösterdiği olağanüstü itibar ve bu ziyaretin ardından Dolmabahçe Sarayında kabul ettiği İngiltere Büyükelçisine iki ülke arasında bir karşılıklı yardım paktı imzalanmasını önermesi, Türkiye'nin dış politikasında ilginç gelişmelerin habercisi idi. Gerçi, kimi siyasi tarihçiler Atatürk'ün dış politikada sıkı sıkıya bağlı kaldığı iki ilkenin tarafsızlık ve Sovyetlerle dostluk olduğunu ısrarla belirtirler, hattâ Atatürk'ün Batılı devletlerle siyasî ve askerî ittifaklardan kaçınılmasını ölümünden önce yakın arkadaşlarına vasiyet ettiği ileri sürülür. Nitekim, Tevfik Rüştü Aras II. Dünya Savaşı'nda İnönü'nün dış politikasını eleştirirken, 1939 Mayısında İngiltere ve Fransa ile askeri bir ittifak aramanın Atatürk'ün çizdiği tarafsızlık siyasetinden uzaklaşmak olduğunu vurgular. Oysa İnönü'ye haksızlık etmemek için şunu da belirtmek gerekir ki, Türkiye'nin Batı devletlerine yakınlaşma politikası İnönü ile başlamamıştır. İnönü'nün savaş arifesindeki tutumu bir başlangıç değil bir sonuçtur. Türk toplumunda kapitalist ekonominin kök salmaya, sömürü düzeninin yerleşmeye, sınıf çelişkilerinin belirginleşmeye başlamış olmasının yarattığı bir sonuç.. Bu eğilimin kökenini Atatürk'ün son yıllarında Türkiye'nin yönetici çevrelerini saran komünizm düşmanlığı havasının görülmemiş boyutlara ulaşmasında aramalıdır. Gerçekten, bir yandan Avrupa'da güçlenen Faşizm ve Nazizm akımlarının Türkiye'ye yansıması öte yandan da Atatürk'ün dil ve tarih devrimlerinden cesaret alan birtakım yarı-aydın burjuva çevrelerinin ülkede şoven bir milliyetçilik akımını başlatma-

ları sonucunda, 1930'ların ikinci yarısından itibaren komünizm ve onun simgesi olan Sovyetler Birliği Türkiye'de en büyük tehlike olarak tanıtılmaya başlanmıştı. Zaten yasaklanmış olan sol düşünce ağır baskı altında tutulurken, milliyetçilik maskesini takınmış faşizm, gençlik ve ordunun içine zehirini akıtmaktan geri kalmıyordu. Kısacası, kurulu düzen Ulusal Kurtuluş Savaşı'mızın anti-emperyalist özünden soyutlanarak keskin bir anti-komünist düzene dönüşmüştü.

Gerçi, Atatürk'ün sağlığında, komünizm düşmanlığı Sovyetlerle olan resmi ilişkilerimize henüz bulaşmamıştı ama bir ülkenin iç düzeniyle dış ilişkileri karşılıklı etkileşim içinde bulunduğuna göre gerek sivil gerek askeri çevrelere egemen olan anti-komünizmin ergeç dış politikaya yansıması kaçınılmazdı. Nitekim, Kurtuluş Savaşı'nda ve onu hemen izleyen yıllarda Türkiye'nin dış politikasının temel taşı olan «Sovyet dostluğu» yerini «Sovyet korkusu»na bırakmıştı. Yaklaşan dünya savaşı öncesinde Ankara'da artık bütün hesaplar, plânlar kuzeyden gelecek tehlikeden nasıl kurtulunacağı, Sovyetler Birliği'nin nasıl nötralize edilebileceği üzerine kurulmaktaydı. Bu durum II. Dünya Savaşı sırasında büsbütün belirginleşecek, Sovyetler'den gelecek bir saldırı tehdidi başta İnönü olmak üzere tüm devlet adamlarını, politikacıları ve askeri komutanları etkisi altına alan bir psikoz haline dönüşecek, savaştan sonra da Türkiye'nin emperyalist devletlerin kanadı altına sığınmasının gerekçesi olarak karşımıza çıkacaktır.

Demek oluyor ki İnönü'nün Batı devletlerine yaklaşma kararı yeni ve salt kişisel bir eğilimin sonucu değildi. Ne var ki, Başbakanlığı sırasında özellikle dış politika sorunlarında son derece temkinli ve ihtiyatlı davrandığı, olağanüstü durumlarda bile çabuk karar vermekten sakın-

dığı bilinen İnönü'nün 1939 baharında görünürde bir zorunluluk yok iken ve Avrupa'da zarlar henüz atılmamışken Batılı Devletlerle askeri bir ittifaka varacak kadar keskin bir virajı döneceği kestirilemezdi. Hele bu hayatî önemdeki kararı almadan birkaç ay önce Londra Büyükelçiliği'ne atadığı Dr. Aras'a yeni görevine hareket ederken verdiği direktifte «**Türkiye'nin bir savaş çıktığı takdirde tarafsız kalacağını ve ancak saldırıya uğrarsa kendini savunacağını**» söylediği düşünülürse, İnönü'yü İngiltere ve Fransa ile kader birliğine iten nedenleri anlamak daha da güçleşir. Savaşın bitiminden yıllar sonra İnönü bu kararı almasının nedenini bir gazeteciye açıklarken ulusal çıkarlarımızın İngiltere, Fransa ve Rusya ile birlikte olmayı gerektirdiğini söylemişti. İnönü'nün savaş öncesinde tarafsızlık politikasından ayrılma kararı gibi savaş sırasındaki tutumu da çeşitli açılardan eleştirilmiştir. 1939 baharında İngiliz ve Fransızlarla askeri ittifak yaparak hem Almanların öfkesini hem de Sovyetlerin kuşkusunu üzerimize çekmenin ve bundan bir yıl sonra da Fransa bozguna uğrayınca Batılı Müttefiklerini yüzüstü bırakmanın başarılı bir politika sayılamayacağı ileri sürülmüştür. Ancak, bütün bu tartışmalar, İnönü'ye yöneltilen eleştiriler tarihsel bir gerçeğin karşısında değerini yitirmektedir: İnönü, Türkiye'yi savaşın dışında tutmayı başarmıştır. Ben bu tartışmaları fazla derinleştirmeden Dışişleri Şifre Müdürlüğünden izlediğim olayların öyküsüne geçeceğim.

12 Mayıs 1939 Deklarasyonu'nun açıklanmasından, yani Türkiye'nin bir savaş halinde Batılıların yanında yer alma kararından üç ay sonra, 23 Ağustos günü Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı imzalandı ve haber bütün dünyada bomba gibi patladı. Sovyetler'in Almanya ile İngiltere ve Fransa arasında çıkacak bir savaşta tarafsızlığı seçmesi tüm hesapları, bu arada İnönü'nün hesaplarını da

altüst etmişti. Şaşkınlığa uğrayan İngiliz ve Fransızlar, Stalin'in şeytanca bir oyununa geldiklerini söylüyorlardı. Aslında Londra ve Paris hükümetleri Stalin'in oyununa gelmeyi çoktan haketmişlerdi. Rusya'yı dışarda bırakan Münih anlaşmasıyla bu iki hükümet yalnız Çekoslovakya'yı Nazi Almanyasının doymak bilmez iştahasına terketmekle kalmamış, aynı zamanda Hitler'in saldırganlık hırsını Sovyetler Birliği'nin üstüne çevirmeyi amaçlamıştı. Münih'ten sonra Sovyetler'in İngiltere ve Fransa'ya güveni iyice sarsılmıştı. Yine de Stalin, Hitler'in Münih anlaşmasını da çiğneyip Prag darbesini düzenlemesi üzerine, yeni bir Alman saldırısına set çekmek için, Batılılara son bir yaklaşma girişiminde bulunmuş, İngiltere ve Fransa ile aralarında karşılıklı yardım antlaşmaları imzalanmasını ve Polonya'ya ortak güvence verilmesini önermişti. Londra hükümeti Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı'nın gerçekleşmesinden üç ay önce Sovyetler'in bu önerisini geri çevirmişti. Bunun üzerine Stalin Batılılarla anlaşma umudunu tümüyle yitirerek Almanya ile gizli görüşmelere girişmişti. Sonuçta, 23 Ağustos 1939 günü Alman Dışişleri Bakanı Von Ribbentrop ile Batı yanlısı olarak tanınan Litvinof'un yerine atanan Sovyet Dışişleri Bakanı Molotof arasında bir saldırmazlık paktı imzalandı. Bu anlaşma ile Sovyetler savaşı iki yıl daha kendi sınırlarından uzakta tutmak olanağına kavuşmuş oluyordu.

Alman-Sovyet Paktı Türkiye'yi hayati bir sorunla, İnönü'yü de yeni bir durumla karşı karşıya bırakmıştı. Batılılarla Nazi'ler harbe tutuştukları takdirde Sovyetler'in savaşın dışında kalmayı yeğ tutacakları belli olduğuna göre, Türkiye güvenliğini hâlâ İngiliz ve Fransızlarla ittifakta mı aramalıydı, yoksa Türk-İngiliz-Fransız Üçlü Deklerasyonunu askeri bir ittifaka dönüştürmekten vazgeçip tam bir tarafsızlığı mı seçmeliydi? İnönü sonradan «cesurane bir karar» diye nitelediği başka bir yolu seçip

iki ata birden oynamayı denedi. Hem Batılı devletlerle bağlaşıklık kuracak hem de Sovyetler'den bir Alman saldırısına karşı güvence sağlamaya çalışacaktı. İnönü belki de bu yoldan Batılılarla Sovyetleri bağdaştıracağını umuyordu. Bu amaçla 1939 Eylülünün üçüncü haftasında Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'yu Genel Sekreter Yardımcısı Cevat Açıkalın, Siyasi Daire Genel Müdürü Feridun Cemal Erkin ve Bakanlık Özel Kalem Müdürü Abdullah Zeki Polar'dan kurulu bir heyetle Moskova'ya gönderdi. Saraçoğlu'nun görevi Sovyetlere, Karadeniz ve Boğazlar bölgesiyle sınırlı kalmak üzere, bir «karşılıklı yardım paktı» imzalanmasını önermekti.

Saraçoğlu'nun başkanlığındaki heyet Moskova'ya doğru yol alırken biz de Dışişlerinin Şifre Servisindeki hazırlıklarımızı yoğunlaştırmıştık. Moskova'dan gelecek şifre telgrafların Çankaya Köşkü'nde nasıl sabırsızlıkla beklendiğini bildiğimizden telgrafları anında açıp köşke yetiştirmek için aralıksız nöbet tutuyorduk. Fakat heyetimizin ilk talihsizliği daha Moskova'ya vardığı gün kendini gösterdi. 27 Eylülde Türk Heyetini karşılayan Sovyet Dışişleri Bakanı ertesi gün Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop'u Moskova Havaalanında karşılamaya hazırlanıyordu. Bu ziyaret Sovyetler için büyük önem taşıyordu. O yüzden, Saraçoğlu heyetine iyi kabul gösterip her gece operaya, baleye götürdükleri halde Sovyetler Türklerle görüşme masasına bir türlü oturmuyorlardı. Saraçoğlu'nun sabırsızlanmaya başladığını Şifre Müdürlüğüne gelen telgraflarından anlıyorduk. Gerçi Molotof'la yaptığı ilk görüşmede Saraçoğlu, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yapmayı öngördüğü askeri ittifakın Sovyetler Birliği'ne karşı işleyemeyeceğini ve üçlü ittifak taslağına eklenen 2 numaralı protokol gereğince Türkiye'nin hiçbir suretle Sovyetler Birliği'ne karşı bir savaşa sürüklenemeyeceğini etraflıca anlatmıştı. Ne var ki, Türkiye Dışişleri

Bakanı Sovyetler'e Karadeniz ve Boğazlarda bir karşılıklı yardım anlaşması önerince işin rengi değişmişti. Bir yandan Almanların baskısı öte yandan da Türk-İngiliz-Fransız ittifakının savaşı Karadeniz kıyılarına sıçratması kaygısıyla Sovyetler, Türkiye'nin istediği biçimde bir karşılıklı yardım anlaşmasına yanaşmak istemiyordu. Almanya ise o sırada İngiltere ve Fransa'nın Balkanlar ve Ortadoğu'da bir kuşatma zinciri kurmasını engellemek peşindeydi ve kilit mevkide bulunan Türkiye'yi Batı ile işbirliğinden uzak tutmak için Sovyetler'i Türkiye üzerinde baskı yapmaya itiyordu. Sovyet hükümeti de Karadeniz bölgesini tarafsızlaştırmada Almanlara yardıma hazır görünüyordu. Bu yüzden Molotof, Saraçoğlu'nun karşılıklı yardım paktı önerisine karşı şu iki koşulu ileri sürdü. a) Böyle bir anlaşma Sovyetler'i Almanya ile silahlı bir çatışmaya sürüklememeli, b) Türkiye savaş tehlikesi halinde Karadenizde kıyısı bulunmayan devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan Karadenize geçmesine izin vermeyeceğine dair Sovyetlere güvence vermeliydi.

Moskova müzakerelerinin üçüncü haftasında Ankara'ya gelen şifre telgrafta Saraçoğlu Sovyetlerin öne sürdüğü her iki koşulu da reddettiğini bildirdi. Fakat bu telgrafın hemen arkasından gelen bir mesajdan Stalin'in devreye girerek Saraçoğlu ile Molotof'u uzaklaştırma çabasında bulunduğu öğrenildi. Ancak Stalin'in de başlıca kaygısının İngiltere ve Fransa'ya Karadeniz yolunun açılması, dolayısiyle savaşın Sovyet sınırlarına yaklaşması olduğu anlaşılıyordu. Nitekim Stalin, Molotof'dan daha somut biçimde, Montrö Antlaşması'nın 20 ve 21. maddelerinin iki hükümetin (Türk ve Sovyet) mutabakatıyla uygulanması önerisinde bulundu. Bu iki madde Türkiye savaşa katıldığı ya da yakın bir savaş tehlikesiyle karşılaştığında Boğazlardan geçişi tamamen Türk hükümetinin takdirine bırakıyordu. Stalin'in önerisini, Saraçoğlu, Sovyetlerin Mont-

rö Antlaşması'nı değiştirmek ve Boğazlar üzerinde kontrol hakkı elde etmek istedikleri biçiminde yorumladı ve Ankara'ya böyle yansıttı. Gerçekte ise Sovyetler Saraçoğlu'nun önerdiği yardım anlaşması karşılığında Batılı Devletlerin savaş gemilerini Karadeniz'e geçirmeyeceğine dair Türkiye'den garanti istemişlerdi. Böyle bir güvenceyi vermenin Montrö Antlaşması'na aykırı bir yanı yoktu. Ne var ki Türkiye, Batılı Devletlerin Yunanistan ve Romanya'ya verdikleri garantiden ötürü, gerektiğinde İngiliz ve Fransız savaş gemilerinin Karadenize geçmelerine izin vermeyi yükümlenmişti. Zaten İnönü ve Saraçoğlu'nun hesabı Batılı Devletlerle Sovyetler arasında bir tercih yapmak değil, Sovyetleri Türk-İngiliz-Fransız üçlü ittifakına doğru çekebilmekti. Bunun mümkün olmayacağı anlaşılınca Saraçoğlu görüşmeleri kesti ve Ankara'ya dönmek için Merkez'den talimat istedi. Türk Heyeti'nin Moskova gezisi bir aydan fazla sürmüş ve hiçbir sonuç elde edilememişti.

Saraçoğlu'nun Moskova'dan gönderdiği son telgraf Hariciye'ye vardığı gece ben Şifre Servisi'nde nöbetçi idim. Çankaya'da İnönü ve Menemencioğlu telgrafın açılmasını bekliyorlardı. Şifre Müdürümüz Orhan Tahsin Günden Çankaya'dan sık sık telefona çağırılıyor, telgrafın açılmasının bitip bitmediği soruluyordu. Oysa telgraf bozuktu, en önemli yerinde takılıp kalmış, bir türlü açılamıyordu. Ankara telgrafhanesinden açılamayan bölümün tekrarını istemiş, yine aynı sonucu almıştık. Şifre Müdürü telgrafın Moskova'da kasten bozulduğuna olasılık veriyordu, çünkü açılamayan kısım Saraçoğlu'nun kesin olarak reddettiğini bildirdiği Sovyet önerilerini kapsıyordu. Oysa bizim o zamanki şifre sistemimizin dünyada kullanılanların en ilkeli olduğunu kimse düşünemiyordu. Nitekim, Türk Hariciyesinin gizli yazışmalar için kullandığı şifre «miftah»larının II. Dünya Savaşı süresince Ortadoğu-

nun casusluk merkezi olan Beyrut'ta en ucuza satılan şifre kitapları arasında yer aldığı bir sır değildir.

Ertesi gün Bakanlığa geldiğimde, Saraçoğlu'na derhal geri dönmesi talimatının verildiğini öğrendim. Sovyetler Türk heyetinin gönlünü almak için bir dostluk jesti yaparak Saraçoğlu'nun emrine bir destroyer tahsis ettiler, heyetimiz Odesa'dan İstanbul'a Sovyet savaş gemisiyle geldi. Saraçoğlu daha dönüş yolunda iken, 19 Ekim 1939' da Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında üçlü askeri ittifak anlaşması imzalandı.

Saraçoğlu Sovyet hükümetiyle yaptığı müzakerelerde uğradığı başarısızlığı siyasi yaşamının sonuna dek unutamamış ve Moskova'dan döndükten sonra amansız bir «Rus düşmanı» olmuştur. Dünya Savaşı boyunca önce Dışişleri Bakanı sonra Başbakan olarak görev yaparken her fırsatta Sovyet aleyhtarı eğilimini açığa vurmuş, hatta Refik Saydam'dan sonra Başbakan olur olmaz Alman Büyükelçisi Von Papen ile yaptığı ilk görüşmede **«Rusların Almanlar tarafından yok edilme girişimi Hitler'in yüzyılda ancak bir kez rastlanabilecek büyük işlerindendir»** diyecek kadar ileri gitmiştir. Gerçi Saraçoğlu savaşta Türkiye'nin tarafsızlığının korunması yolunda İnönü'nün güttüğü politikaya bağlı kalmıştır ama savaş boyunca bazen açık bazen gizli olarak Almanlara her türlü kolaylığı sağlamaktan geri kalmamıştır. Almanya'ya krom satışı, topraklarımızdan geçiş kolaylığı, hatta Almanların Boğazlar' dan Montrö sözleşmesine aykırı biçimde gizlice yararlanması gibi olaylar hep Saraçoğlu hükümetinin zamanında görülmüştür.

Aslında İnönü'nün Almanlar'la Sovyetler arasında bir saldırmazlık paktının imzalanmasından bir ay sonra Stalin'den bir Alman saldırısına karşı garanti koparmanın olanaksızlığını düşünmemiş ve böyle bir girişimin Sov-

yetlere Türkiye'den bazı isteklerde bulunmak fırsatını vereceğini hesaba katmamış olduğuna inanmak güçtür. Kanımca İnönü Avrupa'da bir savaş patlak verince Türkiye'nin yerinin Batılı devletlerin yanında olacağına çoktan karar vermişti. Çünkü İsmet Paşa I. Dünya Savaşını yaşamış, Batılıların yenilmezliğine inanmış kuşaktandı. Ayrıca, Osmanlı döneminde dış politikanın temelini oluşturan «Batılı bir Müttefike yaslanmadan Ruslarla dost olunmaz» ilkesini de benimsemişti. Nitekim 1944 yılında Numan Menemencioğlu'nun Dışişleri Bakanlığı'ndan istifaya zorlanmasıyla sonuçlanan olayda İnönü'nün Numan Bey'e söylediği sözler ilginçtir: Menemencioğlu'nun insiyatifiyle üç Alman gemisine aranmadan Boğazlardan geçiş izni verilince İngiltere Dışişleri Bakanı Eden bu gemilerin savaş gemisi olduğunu ileri sürerek Avam Kamarası'nda Türk hükümetini şiddetle eleştirmişti. Bunun üzerine İnönü Dışişleri Bakanına, **«Osmanlı İmparatorluğu Rusya ile İngiltere'yi ayrı cephelerde tutabildiği ve birbirine karşı kullanabildiği sürece ayakta durmuştur. Oysa sen ikisini aynı cephede birleştirdin»** demiş ve Numan Bey'e istifa etmek düşmüştü (1).

Gerçi İnönü, Batılılarla ittifak kurarken de Sovyetleri kışkırtacak hareketlerden dikkatle kaçınmış ve kendi ifadesine göre «Almanya ile Sovyetler Birliği arasında savaşın ergeç kaçınılmaz olduğu»na inandığı için İngiltere ve Fransa ile ittifak kurmakta sakınca görmemiştir. Ancak, bu doğru olsa bile, II. Dünya Savaşı boyunca İnönü'nün ve onunla birlikte tüm danışmanlarının Türkiye için tehlikeyi Almanyada değil Rusyada gördüğü ve savaş için-

(1) Alman gemisine Boğazdan geçiş izni kuşkusuz ki Saraçoğlu'nun onayı ile verilmişti. Ama Cumhurbaşkanı bu olaydan ötürü hükümetin toptan istifasını doğru bulmayarak Menemencioğlu'nu feda etmeyi yeğlemiştir.

deki tutumumuzun salt bu inanca göre uyarlandığı da tarihsel bir gerçektir (2).

(2) Metin Toker «İsmet Paşa ile On Yıl» adlı kitabında, 1941 yılı 22 Haziran'ında NAZİ ordularının Rusya'ya saldırı harekâtı başlattığı haberi kendisine iletilince İnönü'nün uzun süren bir kahkaha kopardığını yazar. Anlaşılan İsmet Paşa Almanlarla Sovyetlerin kapışacağına ilişkin öngörüsünün doğru çıkmasına sevinmiştir. Ancak ben, 25 milyon gencin ölümü ve Avrupa'nın yıkıma uğramasıyla sonuçlanacak bir savaşın Türkiye Cumhurbaşkanınca çıngıraklı kahkahalarla karşılaması olayını hayalimde canlandırdıkça hâlâ ürperti duyarım.

IV

Türk-İngiliz-Fransız ittifakının imzalandığı günlerde dışişlerindeki görevimden geçici olarak ayrılıp askerlik hizmetimi yapmak üzere İstanbul'a gidiyordum. Bakanlıkta geçirdiğim son aylarda adaylık stajım bittiği halde, Şifre Servisi'nde çalışmaya devam etmiştim. Bunun nedeni hem şifre dairesindeki işlerin yoğunluğu hem de yeni gelen müdürün kişiliği idi. Dışişlerinin gözde elemanlarından ve Tevfik Rüştü Aras'ın damadı Fatin Zorlu kendi isteğiyle Şifre Müdürlüğü'ne getirilmişti. Zorlu dünyanın gidişatını tüm haberalmanın odak noktası olan Şifre Servisi'nden izlemek istiyordu. Zorlu ile orada tanıştık ve kısa zamanda birbirimize ısındık. Askerlik hizmetimi bitirip Ankara'ya döndüğümde Zorlu ile ilişkilerimiz gerçek bir dostluğa dönüştü. Bu anılar ilerledikçe Fatin Rüştü Zorlu'dan sık sık söz edeceğim ve onu her yönüyle tanıtmaya çalışacağım. Gerçekleri çarpıtmadan ve duygusallığa kaçmadan, dış politikamızda on yıl süre ile önemli rol oynamış bir kişi hakkındaki yanlış kanıları, insafsız yargıları yeri geldikçe düzeltmeyi bir vicdan borcu sayıyorum.

Yedeksubay olarak silah altında kaldığım 1939 Kasım'ıyla 1941 Eylül'ü arasındaki dönem, üzerimde derin etkiler bırakan olaylarla dolu olarak geçti. Tarihin akışının sanki birdenbire hızlandığı ve toplumların köklü değişikliklere doğru yönelmeye başladığı bir süreç içerisin-

de yaşıyorduk. Dünyanın alıştığımız düzeni, Avrupa ve Ortadoğu'nun dengesi altüst olmuştu. Savaşın sınırlarımıza dayanması yüzünden normal süresi uzatılan askerlik hizmetim sırasında, o yaşa gelinceye dek okulda ve daracık çevremde gördüklerimin, öğrendiklerimin bir muhasebesini yapmak, düşünce ve inançlarımı dünya çapındaki olayların denek taşına vurmak fırsatını elde ettim. Daha Galatasaray Lisesi'nin son sınıflarında iken, sosyalizme ve Marksist öğretiye ilgi duymuş, bilimsel sosyalizmin kurucularının başlıca yapıtlarını okumuştum. O tarihlerde Türkiye'de bir yabancı dil öğrenmiş olmanın ne büyük avantaj sağladığını benim kuşağımdan olanlar bilirler. Bizim yetiştiğimiz yıllarda Batıdan kaynaklanan büyük fikir akımlarını bir yabancı dili iyice bilmeden izlemek son derece güçtü. Hele Sosyalizm, Marksizm, Leninizm gibi adlarının ağıza alınması bile yasaklanmış düşünce sistemlerini Türkçe kitaplıklardan öğrenmek hemen hemen olanaksızdı. Bu konulara merak sarmış bir gencin başvurabileceği telif ya da çeviri eserlerinin sayısı iki elin parmakları üzerinde sayılabilecek kadar azdı. Örneğin, 1919-24 yılları arasındaki «Aydınlık» yayınları, Suphi Nuri'nin yazıları, Haydar Rıfat'ın tamamlanmamış bir «Kapital» çevirisi, Sabiha Sertel'in Bebel'den çevirileri, M. Zühtü'nün Max Beer'den, Şükrü Kaya'nın Marksist tarihçi Albert Mathiez'den Fransız Devrim Tarihi çevirileri ve Kerim Sadi'nin Makaleleri.. Başka? Galiba hepsi bu kadar.. (1)

(1) Ben bunlara bir de Hüseyin C. Yalçın'ın tek başına çıkardığı «Fikir Hareketleri» dergisini ekliyorum, çünkü Yalçın'ın Marksizmi eleştiren Batılı yazarlardan yaptığı derlemeler aslında Marksist düşünceyi tanıtmaya yaramıştır. Hattâ ailece yakınlığımız olan rahmetli Cahit Bey, Bern elçiliğinde görevli bulunduğum 1945 yılında İsviçre'ye geldiği zaman, kendisiyle her zaman olduğu gibi açık kalple tartışırken ben-

Kısacası, 1930'lar Türkiyesinde sosyalist doktrin literatürü pek fakirdi. Bu bakımdan, bizden sonraki kuşakları çok daha talihli bulurum. Ama 1960 sonrasının sol yayınlar furyasındaki çeviri yanlışlarını gördükçe yine de Marksizmin sadece Türkçe kaynaklardan öğrenilemeyeceğine inanıyorum. Bence Türk solunda görülen fraksiyon bolluğu biraz da bu özensiz çevrilerin genç kafalarda yarattığı karışıklıktan ileri gelmiştir.

Aslında Türkiye'yi hâlâ kasıp kavuran «bilimsel yöntemle düşünme yeteneksizliği»nin kökeninde egemen sınıfların aptalca bir inancı yatmaktadır. Sanmışlardır ki, bir sosyal düzenin sürüp gitmesi o düzene karşıt olan düşüncelerin toplumdan gizlenmesiyle mümkündür. Sanki dünyanın yuvarlak olduğu bilinmezse dünya düz olacakmış gibi. Bu ilkel tutumun sonucu olarak okullardan, kitaplıklardan sol düşünceye ait ne ürün varsa kaldırılmış, sol akım bu yöntemle önlenmek istenmiştir. Oysa ne olmuştur? Tarihsel süreç içerisinde ve ekonomik, sosyal dönüşümlerin zoruyla sol düşünce yine sessiz ve derinden gelişip yaygınlaşmış, buna karşılık sağ düşünce güdük kalmış çünkü karşıtını bulamamıştır. Batı toplumlarında sağcılık, gittikçe gelişen, etkinleşen solculuğa karşı kendini savunmak, solun bilimselliğine aynı yöntemle karşı koymak zorunda kaldığı oranda güçlenmişti. Bizde ise Sol'un yasaklanması ile ortalığı boş bulduğunu sanan sağcı kendini yenilemek, çağa uymak gereksinmesini duymamıştır. Bu yüzdendir ki, 27 Mayıs'tan sonra ülkemizde görülen «sol patlaması»nın karşısına ham, cahil ve çağdışı bir Türk sağı çıkmıştır. Bu dönemde, adının başına bedavadan bir

---

den sol dünya görüşüne nasıl vardığımı sorduğunda yarı şaka yarı ciddi, «Sayenizde efendim» diye karşılık vermiş ve «Fikir Hareketleri» dergisindeki güzel çevirilerini anımsatmıştım. Yalçın da gülerek «Keşke yayınlamaz olaydım» diye bana takılmıştı.

«Profesör»lük sıfatını takmış nice sağcı aydının fikir dağarcığının kendi öğrencilerininkinden daha cılız olduğu, sosyalizmi 19. yüzyılın modası geçmiş ürünü gibi tanıtmaya yeltenen yazarların bilimsel sosyalizmi eleştirilerinin ise, çok düşük düzeyde bulunduğu anlaşılmıştır. Bu durumun doğal sonucu olarak da Türk sağı, en elverişsiz koşullar altında büyüyen ve henüz çocukluk hastalıklarından kurtulamayan bir Sol'la bile boy ölçüşemeyip kaba kuvvete, baskı ve sindirme yöntemlerine başvurmaktan başka çare bulamamıştır. Sağcılarımızın en hırslıları düpedüz faşizme sarılarak, ya da Amerikan toplumunu dünyaya rezil eden Mc Carty'lere öykünerek sol ile mücadele edebileceklerini sanmışlar ve genç kuşakların gözünde acınacak durumlara düşmüşlerdir.

*
**

1939-1941 yılları arası, silah altında bulunduğum süre içerisinde dünyanın üstüne bir karabasan gibi çöken Nazizm ve Faşizm'in askerî gücü doruğuna ulaşmış, Mussolini'nin değilse bile Hitler'in orduları Avrupa'yı kasıp kavurmuştu. Büyüklü-küçüklü birçok devlet Avrupa siyasi haritasından silinmişti ya da silinmek üzere idi. Büyük Britanya Adası halkı kendisini kahramanca savunmuştu ama İngiltere'nin yıkılma tehlikesi henüz savuşturulamamıştı. Türkiye'de ise Almanların yıldırım harekâtı, I. Dünya Savaşı'ndan miras kalan Alman hayranlığını yeniden canlandırmıştı. «Beşinci Kol» denilen Alman propagandası büyük kentlerde şiddetle hüküm sürüyordu. Nazilerin propaganda ustası Dr. Goebbels'in gönüllü ya da paralı ajanları yalnız resmî dairelere değil, basına, okullara, hatta evlere kadar sızmayı başarmışlardı. Ordunun içinde de Almanların yenilmezliğine inanan subaylar çoğalmıştı. Bunlar Amerika savaşa girse bile dengenin Batılılar lehine dönmeyeceğini kurmay hesaplarıyla ka-

nıtlamaya çalışırlar, örneğin, her Amerikan tümenine gerekli olan subay sayısını ortaya koyarak, bunca subayı Amerika'nın ancak beş yılda yetiştirebileceğini, o zamana kadar ise savaşın bitmiş olacağını ileri sürerlerdi. Halk arasında da Alman «beşinci kolu» boş durmuyor, savaşı mutlaka Mihver devletlerinin kazanacağı inancını yayıyordu. Basınımızda kimi yazarlar ve emekli generaller ırkçılık, Turancılık masallarından yararlanarak açıkça Alman propagandası yapıyorlardı. Hitler Sovyetler Birliğine saldırınca Alman hayranlığı adeta «histeri» nöbetine dönüşmüştü. Türkiye'yi Almanların peşinden Rusya seferine sürüklemek isteyenler çıkmıştı. Bunların arasında Mareşal Fevzi Çakmak ile Şükrü Saraçoğlu'nun da bulunduğu, savaştan sonra yayınlanan Alman gizli belgelerinden öğrenildiğinde, atlattığımız tehlikenin büyüklüğü daha iyi anlaşıldı.

Bu karışık dönemi benim gibi silah altında yaşayanlar şu gerçeği teslim etmek zorundadırlar. Bir yandan İngiltere'nin öte yandan Almanya'nın ağır baskısına karşın Türkiye'yi savaşın dışında tutarak ülkeyi muhakkak bir felâketten kurtarmayı başaran, İsmet İnönü'dür. 1940 yazında Fransa bozguna uğradıktan sonra İnönü bütün gücünü ve hünerini ne İngiliz baskısına ne de Alman tehdidine teslim olmadan savaşa katılmamanın çarelerini arayıp bulmakta kullanmış ve bunda başarı sağlamıştır. İnönü'nün kimine göre kararsız, kimine göre korkak, elde ettiği sonuca göre ise sağ-görülü (basiretli) ve ülke gerçeklerine uygun tutumu, Türkiye'yi birkaç kez savaşın eşiğinden döndürmüştür. Savaştan sonra İnönü'yü «erkekliğimizi öldürdü», «Oniki Adayı elinden kaçırdı» diye eleştirenlere rastladıkça 1941 yazında askerliğimi yaparken tanık olduğum olayları anımsarım. Yedeksubay olarak Bolu'daki piyade alayında görevli idim. Alayımız Çatalca müstahkem hattındaki birlikleri desteklemek üzere

Hadımköy'e hareket emri almıştı. İlk etapta Bolu'dan Gebze'ye kadar eratı «cebri yürüyüş»le götürecektik. Alışık olmadıkları bu yürüyüş sırasında, arslan gibi erlerin yollara serildiklerini gördüm. Görevimiz, Çatalca'da erlerimize kazma ile çukur kazdırarak Alman tanklarını ve panzerlerini durdurmaktı. Hani şu Fransızların ünlü Majino Hattı'nı birkaç günde delip geçen zırhlı birlikleri.. Hadımköy'e vardığımızda, yabancı dil bildiğim için beni kolordu karargâhında görevlendirdiler. Karargâh çadırlarda idi ve komutanım da 1. Şube Başkanlığı yapan kurmay yarbay Cevdet Sunay'dı. (Sonradan Genelkurmay Başkanı ve Cumhurbaşkanı oldu). Almanlar Rusya'ya saldırmaya hazırlanıyorlardı. Yunanistan işgal edilmiş, Alman zırhlı araçları sınırımıza dayanmıştı. Bir sabah Mareşal Çakmak imzasıyla aldığımız günlük emirde, Uzunköprü'nün dinamitle atıldığı, son savunma hattımızın Çatalca'da olduğu bildiriliyor ve ordunun o hattan hiçbir şekilde geri çekilmeyerek İstanbul'u savunacağı belirtiliyordu. Bunun anlamı, Edirne'den İstanbul'a kadar yığılmış kıtaların son subay ve erine dek yok olmaya mahkûm edilmeleri idi. İşte tam bu sırada İnönü Almanya ile bir saldırmazlık paktı imzaladı. Aynı İnönü, savaşın talihi değişip Mihver devletlerinin yenilgisi kesinleşince Almanya'ya savaş ilan edecektir (1).

Almanlarla saldırmazlık paktı imzalamamızdan üç gün sonra Hitler Rusya'ya taarruzu başlatınca Türkiye'

(1) Benimle aynı sıralarda askerlik hizmetini yapan meslek arkadaşlarımdan Turgut Menemencioğlu (Numan Menemencioğlu'nun yeğeni, Büyükelçi) bir gece Ankara Palas'ta Falih Rıfkı Atay'ın savaşa katılmayışımızı eleştirdiğini duyunca dayanamayıp «Beyefendi, savaşa girseydik siz yine burada viskinizi içmeye devam ederdiniz, ama biz cephede boğazlanırdık» demiş, bu yüzden amcası da Turgut'u cezalandırmak zorunda kalmıştı.

de rahat bir nefes alındı ve silah altındaki yedeksubayların terhisine başlandı (1). Ben de 1941 Eylülünde terhis edilerek Ankara'ya döndüm. İki yıl kadar Anadolu'da ve sınır boylarında memleket gerçekleriyle içiçe yaşadıktan sonra Ankara'nın Hariciye sosyetesine dönmek ilk zamanlar beni yadırgattı. Başkentte hayat bambaşka idi, ülkenin manzarası da değişik görünüyordu. Çekilen yokluklara karşın Ankara'da göreli bir iyimserlik havası esiyordu. Çünkü Almanların Rusya'ya saldırışından sonra Türkiye'nin durumu önem kazanmıştı. Bir yandan müttefikler öte yandan Mihver devletleri Türkiye'yi kendi yanlarında tutmak, hiç değilse tam tarafsızlığını sağlamak için çaba harcıyorlardı. Hem Batılıların müttefiki idik, hem de Nazi Almanyası ile ticari ilişkilerimizi geliştiriyorduk. Hükümetin tüm dikkati Sovyetler Birliği üzerinde odaklaşmıştı. Türkiye'nin Sovyetlere karşı beslediği kuşkuyu kendi yararlarına kullanmak için İngilizlerle Almanlar yarış ediyorlardı. Bir sürü ajan ve casusun kümelendiği Ankara'da İngiliz ve Alman Elçilikleri birbirlerine karşı amansız bir diplomatik savaş veriyorlardı. Türk Hariciyesi de bu durumu biraz keyifle izliyor, her iki tarafı idare etmeye çalışıyordu. Resmi davetlere Müttefiklerle Mihver devletlerin temsilcileri ayrı ayrı yerlerde ve günlerde çağırılıyor, iki tarafa da eşit muamele edilmesine özen gösteriliyordu. Hükümetin içinde de İngiliz ya da Alman yanlısı olarak tanınanlar vardı. 1941 yılı sonlarında «Almancılar» daha ağır basıyordu. Hitler'in genel karargâhında yayınlanan abartmalı zafer bildirilerinden başı dönenler, Stalingrad bozgunundan ve Amerika'nın Müttefikler cephesinde savaşa katılmasından sonra ayılabildi-

(1) Alman saldırısının başladığı 22 Haziran 1941 günü Ticaret Bakanlığı eski Müsteşarı Mahmud Seyda'ya, «Hitler şimdi başını kayaya çarptı, savaşı kaybedecek» dediğimi Sayın Seyda savaştan sonra bana anımsattı.

ler. O tarihten sonra, İnönü kuşağından olanların çoğunda yer etmiş «İngilizler yenilmez» kanısı yaygınlık kazandı.

*
**

Askerlik dönüşü Dışişleri Bakanlığı'nın I. Siyasi Dairesi'nde işe başlatıldım. Artık sahiden diplomasi mesleğine adımımı atmış sayılabilirdim. Askerlik hizmetinden önceki adaylık döneminde evrak, şifre memurluğu gibi mesleğin incelikleriyle pek ilgisi olmayan işlerde çalışmıştım, şimdi ise siyasi dairede kendimi Türk dış politikasının içinde bulacaktım. Daha doğrusu öyle sanıyordum. O tarihte Dışişleri Bakanlığı'nda üç siyasi daire vardı. Birinci daire Batı, İkinci daire Doğu devletleriyle ilişkilerden sorumluydu. Üçüncü daire de Uluslararası Kuruluşlar ve antlaşmalarla meşgul olurdu. Daireler şubelere ayrılmıştı, benim verildiğim I. Dairenin I. Şubesi Batı Avrupa ve Kuzey Amerika işlerine bakardı. Her şubenin başında elçilik müsteşarı ya da başkâtibi derecesinde bir müdür, onun maiyetinde ikinci ve üçüncü katip rütbesinde «müsevvit»ler bulunurdu. Müsevvit, daireden çıkacak yazıların ilk müsveddesini yazan demektir ve ileride sivrilecek meslek memurları çoğunlukla müsevvitlikte başarı gösterenlerdir. Çünkü diplomasi, adından da anlaşıldığı gibi, sözden çok yazı sanatıdır (1). Bu bakımdan kalemi kuvvetli olanlar meslekte büyük bir avantaja sahiptirler. Kuşkusuz ki diplomatik belgelerde kullanılan dil başka tür yazılardakinden, örneğin makale dilinden farklıdır, çünkü hitap edilen makam yabancı bir hükümettir. En küçük bir nüans bazen büyük anlaşmazlıklara neden olabilir. Kısacası, yazı dilini iyi kullanmak bir diplomatın önde gelen vasıflarından biri sayılır.

(1) Diplomasi sözcüğünün kökü Yunanca «yazılı belge» anlamına gelen 'diploma'dan gelmektedir.

Şube müdüründen sonra hiyerarşinin üst basamaklarında genel müdür yardımcısı, genel müdür, genel sekreter yardımcısı ve hepsinin üstünde Genel Sekreter gelirdi. Bu sıralama küçük değişikliklerle bugüne dek süregelmiştir (1). Şu farkla ki, Genel Sekreter ve Genel Müdürlerin ağırlığı, yetki ve sorumlulukları eskisine oranla bugün çok azalmıştır. Bunda, kuşkusuz ki, o makamları işgal edenlerin kişilikleri büyük rol oynamıştır. Numan Menemencioğlu döneminde Genel Sekreterliğin önemine yukarıda değinmiştim. O dönemi olağan dışı saysak bile, bir Cevat Açıkalın ya da bir Feridun Cemal Erkin'in genel sekreterliği ile son yıllarda o mevkie geçmiş olanları aynı kategoriye koymak yine mümkün değildir. Bunu söylerken yeni kuşakların değerini küçümsemek istemiyorum, ancak bu anılar ilerledikçe görüleceği gibi, yakın zamanlarda özellikle 27 Mayıs 1960'dan sonra Dışişlerinin üst kademelerine yükselmenin koşulları değişmiş, büyükelçi atamalarında olduğu kadar Genel Sekreter ve Genel Müdür seçiminde de, başarı, kıdem ve yetenek gibi ölçütlerin yerini partizanca tutumlar almaya başlamıştır. Oysa gerek tek parti döneminde gerekse DP iktidarı sırasında Dışişleri Bakanlığı'na iç politika dalgalanmalarının bulaşmamasına özen gösterilirdi. Tek parti dönemi için belki doğal karşılanabilecek bu durumun Menderes hükümetleri zamanında sürdürebilmiş olmasını Hariciyemiz Fatin Rüştü Zorlu'nun bu konudaki uygar tutumuna ve titizliğine borçludur. Gerçekten de Zorlu Dışişlerinde egemen olduğu sürece iç politika rüzgârlarının, parti çekişmelerinin Bakanlık yönetimine yansımasını kesinlikle önlemiş, bu uğurda Demokrat Parti kodamanlarıyla çatışmayı bile göze almıştır. 27 Mayıs'tan sonra ise, önce Milli Birlik Komitesiyle yakınlığı olanlar, ailesinde dişli bir kurmay

(1) Genel Sekreterlik adı Müsteşarlığa çevrilmiş, Genel Müdür Yardımcıları, Daire Başkanı ünvanını almıştır.

subay bulunanlar, daha sonraları da CHP ya da AP'ye yanaşmayı becerenler bu ilişkilerinden post kapmak için yararlanabilmişlerdir. O karışık dönemde, Merkeze elçilik müsteşarı derecesiyle döndükten sonra birkaç yıl içinde Genel Sekreterliğe yükselme becerisini gösteren memurlar görülmüştür. Bu başdöndürücü yükselmede kişisel yetenek ve çabalarının yanında, aile ilişkilerinin desteği ve nüfuzlu komutanların teveccühü başlıca rolü oynamıştır. Her devrimden ya da askeri darbeden sonra devlet mekanizmasında bu tür çalkantıların görüldüğü söylenebilir. Ne var ki, bizim gibi demokratik yaşama yeni alışmakta olan ülkelerde, iş bir kez şirazesinden çıktı mı normal ölçütlere dönmenin zor olduğunu deneyler göstermiştir. Nitekim, MBK hükümetleri yerini «parlementer demokratik» rejime bıraktıktan sonra da olağanüstü dönemin alışkanlıkları sürmüş, değişen tek şey askerlerin yerini siyasi partilerin alması olmuştur. Burada yine İnönü'ye haksızlık etmemek için, onun başbakanlığı sırasında Dışişlerindeki atamalarda partizan düşüncenin etkisini en az ölçüde gösterdiğini belirtmek gerekir. Ama, devlet yönetimini çiftlik idaresiyle karıştıran Demirel-Çağlayangil ikilisi işbaşına geçtikten sonra devlet çarkının her kesiminde olduğu gibi Dışişlerinde de partizanlık, adam kayırma alıp yürümüş, üst kademeleri siyasi iktidara yaranmak için çırpınan oportünistler doldurmuş, alt derecedekiler arasında da klikleşmeler baş göstererek Bakanlığın içi bir cadı kazanına dönüşmüştür.

Biz şimdilik yine gerilere, 1941-1942 yıllarına dönelim: I. Siyasi Daire'nin İngiltere, Fransa ve Kuzey Amerika işlerine bakan I. Şubesinde altı ay kadar çalıştıktan sonra, biraz ileride anlatacağım nedenle, henüz Merkez hizmetimin süresi dolmadan dış göreve atandım. Bu kısa zaman içerisinde Bakanlığın en üst düzeydeki yetkililerini yakından tanımam mümkün oldu. Başka devlet dai-

relerinde nasıldır bilmem ama bizim Dışişlerinde en küçük rütbeli meslek memurunun bile genel müdürler hatta genel sekreterlerle sık teması vardı. Sanırım kadro darlığından olacak, pek önemli evrakın dışındaki yazıları o yazıları ilk hazırlayan «müsevvit» yani üçüncü kâtip derecesindeki memur Makama imzaya götürürdü. Böylece genç kâtipler, genel sekreterlerle yardımcılarına kendilerini tanıtmak, onlarla görüşmek olanağını bulurlardı. (Genel Sekreterlik yalnız Dışişlerine özgü bir makamdır, öteki bakanlıkların Müsteşarlıklarına eşittir.) Bu temaslar sırasında genel sekreterin dikkatini çeken, sempatisini kazanan gençler resmi davetlere çağrılmak, böylece Kordiplomatiğe de kendilerini tanıtmak şansını ele geçirirlerdi. Yemek, kokteyl gibi davetlere çağrılmak mesleğe yeni girmiş memurlar için hem bir çeşit ödüllendirme hem de ikinci bir sınavdan geçme sayılırdı. Çünkü diplomatlarda aranan niteliklerden biri de, bilindiği gibi temsil yeteneğidir. Zekâ, çalışkanlık, dürüstlük gibi her memurda bulunması gereken kalitelerin yanında, fizik yapı, hal ve tavır, sosyete yaşantısına yatkınlık hariciye mesleğinde rol oynar. Cumhuriyet Hariciyesinin ilk Protokol Şeflerinden Saffeti Ziya Bey'in protokol kuralları üzerine yazdığı bir kitapta, diplomatlarda aranan vasıflar sıralanırken en başta «melih-ül-vecih» yani güzel yüzlü, yakışıklı olması gereği öne sürülür. İngilizler de «Fereign Office»e alınacak memurların seçimini yaparken, adayları bir hafta sonu tatilinde hükümete ait bir şatoya davet edip orada tavır ve hareketlerini, giyinişlerini, yemek sofrasındaki davranışlarını inceden inceye denetlerlermiş. Bu sul İngiltere'de hâlâ uygulanmakta mıdır bilmiyorum, fakat yakın zamanlara kadar İngiliz dışişleri servisine girmeye istekli adaylardan Oxford ya da Cambridge üniversitesi diplomasının yanında yılda en az 400 sterling gelire sahip olmaları ve bir ünlü kişi tarafından tavsiye edilmele-

ri koşulları aranırdı. Bu koşulları ise ancak soylu ve varlıklı aile çocukları karşılayabildiğinden, diplomatlık yalnız üst katmanlardan olanlara özgü bir meslek sayılırdı. Öteki Avrupa ülkelerinde hariciye mesleğine girme koşulları değişik olmakla beraber, oralarda da «diplomat» deyince akla soylu, zengin ailelerin görgülü fakat züppe çocukları gelirdi. Dünyada demokratikleşme sürecinin hızlanmasından bu yana, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra bu tür kukla-diplomat nesli tükenmeye yüz tuttu ise de, Türkiye'de bugün bile yeni-zengin burjuva aileleri Hariciye'yi bir «Kibarlar Kulübü» gibi görür ve çocuklarının oraya kapılanmasına can atarlar!

1941 yılı sonları Hariciyesinin yönetici kadrosunu belleğimde canlandırırken, kendilerinden söz etmek zorunluğu duyduğum ünlü kişilerin başında Numan Menemencioğlu'ndan sonra Cevat Açıkalın ile Feridun Cemal Erkin gelir. Numan Bey'in Genel Sekreterliğe yükseldiği 1933 yılından Paris Büyükelçiliğine atandığı 1944 yılına dek Dışişlerinin rakipsiz «bir numaralı adamı» olduğunu daha önce yazmıştım. Menemencioğlu'nun, bir yanı ile Osmanlı paşasını andıran, öbür yanıyla da Batılı anlamdaki klasik diplomat örneğine tıpatıp uyan karmaşık bir kişiliği vardı. Özel yaşamı, duygusallığı, despotluğa varan otorite anlayışı ile tam bir Doğulu; dünya görüşü, çalışma yöntemi ve sosyal ilişkileriyle de tam bir Batılı sayılabilirdi. Fakat onu yakından tanıyan yerli ve yabancı devlet adamlarının, diplomatların birleştikleri nokta, Numan Menemencioğlu'nun diplomasi mesleğinin bir «virtüöz»ü olduğu idi. İnönü onun için, **«Numan işini iyi biliyordu, ileri görüşlü idi ve çabuk karar verirdi»** demiştir (1). II. Dünya Savaşı süresince Ankara'da görevli bulu-

(1) Bk. Edward Weisband: «İkinci Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası» Milliyet Yayınları, 1974

nan Fransız, İngiliz, Alman Büyükelçileri de savaştan sonra yayınladıkları anılarında Menemencioğlu'ndan **«çok zeki ve çabuk kavrayışlı», «dilindeki zenginlik ve yumuşaklığı, çözümlemedeki inceliği, hukuki kanıtlamalarındaki kesinliği üstün derecede olan»** bir kişi olarak söz ederler (1).

Numan Menemencioğlu mesleğinin dışında kalan alanlarla pek ilgilenmediği gibi, kimi büyük diplomatlarda rastlanan geniş bir kültüre de sahip değildi. Halkla ve toplum sorunlarıyla ise hiç ilişiği yoktu. Kendisinden on yıl sonra Dışişlerinin başına geçecek Fatin Rüştü Zorlu ile ortak yanı, her ikisinin de iç politikadan pek anlamamalarıdır. Bu yüzdendir ki, politik mevkilere geldikleri zaman ikisi de tökezlemişler, politikacılara yenik düşmüşlerdir. Ancak hükümet sorumluluğuna tek parti döneminde katılan Menemencioğlu için iç politikadan anlamamak önemli bir handikap sayılmazdı, çünkü önce Atatürk'ün sonra da İnönü'nün desteğine, güvenine sahip olmak B. M.M.'nin ve politikacıların saygısını kazanmak için yeterli oluyordu. Nitekim Numan Bey'in bakanlıktan düşmesi Meclis ya da kamuoyundan gelen baskılarla değil, Cumhurbaşkanı İnönü'nün Başbakan Saraçoğlu'nu kurtarmak için Dışişleri Bakanı'nı feda etmek gereğini duymasından doğmuştur.

Numan Menemencioğlu'nun iki büyük tutkusu, mesleği ile ailesi idi. Mesleğine ne denli bağlı ise ailesine de o derece düşkündü. Hiç evlenmemişti, dul ablası ve onun iki kızı ile hayatının sonuna kadar bir arada yaşadı. Büyük yeğeni Nevin Menemencioğlu'yu manevi evlat edinmişti. Nevin hanım iki kez evlenmiş fakat dayısının yanından hiç ayrılmamıştır. Genel Sekreterin verdiği davetlerde ev sahibeliği görevini Nevin Menemencioğlu büyük

(1) Bk. René Massigli: «Savaş Karşısında Türkiye», Plon, 1964.

bir beceri ile yerine getirirdi. Hariciye mesleğinde kadınların etki ve nüfuzu önemli rol oynar. Başka mesleklerde de kadınların etkisi görülmüştür ama Hariciyeci eşleri yurt dışında ülkeyi temsil görevini kocalarıyla paylaştıklarından, mesleğin ayrılmaz bir parçası sayılırlar. O kadar ki, kimi diplomat eşleri Dışişlerinde kocalarından daha önemli yer tutarlar ve daha çok tanınırlar.

Menemencioğlu'nun ailesine düşkünlüğü resmi yaşamına da bir ölçüde yansımış ve bu yüzden eleştirilere uğramıştır. Özel yaşamında «Osmanlı paşası» yanı ağır basan Menemencioğlu duygusal yaradılışının ve iyilikseverliğinin de etkisiyle yakınlarını kayırmaktan kaçınmamıştır. Gerçi bu konuda Menemencioğlu'dan sonra gelenler de ondan geri kalmamışlardır ama yine de bu zayıf yanı onun haklı şöhretine gölge düşürmüştür. 1955'te Paris Büyükelçisi iken başından geçen bir olay, ne demek istediğimi daha iyi açıklayacaktır: Zamanın Başbakanı Adnan Menderes, Fransa'yı resmen ziyarete gitmişti. Âdeti olduğu üzere yanına birkaç gazetenin başyazarını da almıştı. Ziyaretinin son günü Menderes, Fransa Başbakanı onuruna Türkiye Büyükelçiliği'nde bir akşam yemeği verecekti. Elçiliğin yemek salonu küçük olduğundan sofraya az sayıda konuk oturtulabilecek, geri kalanlar yemekten sonraki kabul resminde ağırlanacaktı. Bu nedenle yemeğe çağırılan Türklerin arasında Menderes'e eşlik eden gazetecilere yer verilmemişti. Buna karşılık Büyükelçimiz onur konukları listesine kendi yakınlarından birinin adını koymuştur. Menderes durumu öğrenince fena halde öfkelenmiş ve telefonda Büyükelçiye şöyle bağırmıştı: **«Gerekirse yalnız o yakınınız değil, siz bile sofraya oturmazsınız fakat benim heyetimden olanlara yer bulursunuz!»** Böyle bir muameleye uğramak Numan Bey çapın-

da biri için acı idi ama bu duruma kendi zaafı yüzünden düşmüştü.

Genel Sekreterin iki yardımcısı vardı. Siyasi işler yardımcısı M. Cevat Açıkalın, İdari İşler yardımcısı Numan Tahir Seymen idi. Onların hemen arkasından, kendi büyüklüğüne olan derin inancını ve çabuk yükselme tutkusunu gizleyemeyen I. Daire Genel Müdürü Feridun Cemal Erkin geliyordu.

Cevat Açıkalın Numan Bey'den daha genç olduğu halde Genel Sekreterin en yakın arkadaşı, en güvendiği dostu idi. Arkadaşlıkları, İsviçre'nin Lozan kentinde birlikte hukuk öğrenimi yaptıkları yıllara uzanırdı. Aile çevreleri, ortak görüş ve beğenileri de onları birbirine yaklaştırmıştı. Açıkalın Atatürk'ün eski eşi Latife Hanımın küçük kardeşi Rukiye Hanımla evliydi fakat meslekte yükselmesinde Atatürk'e sıhri yakınlığı kadar, diplomatlığa yatkınlığı ve Menemencioğlu'nun sürekli desteği rol oynamıştır. Hatay davasının çözümü sırasında gösterdiği başarılı çabalar da Açıkalın'ın yıldızının parlamasına yardımcı olmuştur.

Cevat Açıkalın ile Feridun Cemal Erkin arasında her zaman gizli bir rekabet sürüp gitmiştir. 1943 yılı başlarında Dışişleri Bakanlığına getirilen Menemencioğlu, o sırada Moskova Büyükelçisi bulunan Cevat Açıkalın'ı geri çağırarak Genel Sekreterliğe atayınca bu rekabet büsbütün açığa çıktı. Siyasi Dairede çalıştığım sırada Genel Müdürüm Erkin ile Genel Sekreter Yardımcısı Açıkalın arasındaki sürtüşmeler kimi zaman bizlere de sıçrardı. Örneğin I. Daireden çıkan bir yazı Genel Müdürün çekmecesinde bekletilip Genel Sekreterliğe geç sunulmuşsa, Açıkalın yazının müsevvidi olan memuru çağırtıp azarlamayı ihmal etmezdi. Açıkalın'ın öfkesinin aslında Genel Müdürümüze yönelik olduğunu bildiğimizden, bu gibi

çıkışlara katlanırdık. Zaten Açıkalın bir İngiliz aristokratına benzeyen halleri, ağır işiten kulağı, gümüş saplı bastonu ile pek korkutucu değildi. Üstelik Menemencioğlu' nun desteğine sahip olmanın verdiği rahatlık içinde bulunduğundan, maiyetindekilere karşı kırıcı davranmazdı. Oysa Feridun Cemal Erkin hırslı, hırçın ve alıngandı. Bu yüzden kimseye bilerek haksızlık yapmadığı halde, Bakanlıkta seveni azdı. Numan Bey de kendisini takdir eder fakat pek sevmezdi. Nitekim Bakan olduğu zaman Genel Sekreterliğe Merkezde tek aday Feridun Cemal Bey olduğu halde onu atlayarak Moskovadan Cevat Açıkalın'ı çağırıp bu göreve getirdi. Menemencioğlu'na karşı Erkin' in büyük kozu, Şükrü Saraçoğlu'nun sevgi ve kayırması idi. Önce Dışişleri Bakanı sonra da Başbakan olarak Saraçoğlu Feridun Cemal Erkin'i kuvvetle desteklemiş, onun yükselmesine yardımcı olmuştur. Saraçoğlu ve Erkin aileleri sıkı dostluk ilişkileri içinde idiler. Bu dostluk Saraçoğlu iktidardan ayrıldıktan sonra da sürdü ve Erkin eski koruyucusundan gördüğü iyilikleri unutmadı. Ama aynı minnet borcunu İnönü'ye karşı duyduğu söylenemez, çünkü kendisini hiç ummadığı zamanda yüksek mevkilere getiren, milletvekili, Dışişleri Bakanı yapan İnönü iktidardan düşürüldükten sonra Erkin, Adalet Partisi'ne geçti. Hem de Demirel'in huzurunda yapılan gösterişli bir törende İnönü ve CHP'yi dolaylı biçimde «faziletsizlik»le suçlayarak.. İşinin ehli bir diplomat olduğunu birçok görevde kanıtlamış bulunan Erkin'in bu tutumu mevki hırsının, büyüklük hastalığının insanları bazen nelere sürüklediğini gösterir.

Aslında kendini beğenme, büyük görme eğilimi siyasal ve sosyal yaşantımızda az rastlanan hastalıklardan değildir. Nice politikacı, bilim adamı, sanatçı ömürleri boyunca bu hastalıktan kurtulamamışlardır. Benim burada genç hariciyecilere seslenerek yapmak istediğim uyarı,

diplomasi mesleğinde en yaygın ve aynı zamanda en zararlı kusurun «kibirlilik-vanity» olduğuna dikkat çekmektir. Kibirlilik, kendini beğenmişlik bir diplomatı yalnız sevimsiz, itici kılmakla kalmaz, görevini yaparken de onu yanılgılara düşürür. Bu duygudan kurtulamayan diplomat sorumlu mevkilere yükseldikçe, kendi ülkesi ve hükümeti için tehlikeli olmaya bile başlar. Çünkü, örneğin istihbaratının yanlış olduğunu, teşhislerinde isabetsizlik bulunduğunu kabul ve hükümetine itiraf edemez. Kendine aşırı güven, diplomatın gelişmesini durdurur, yeni düşüncelere açılmasını, yeni koşullara uymasını engeller.

Kimi diplomatlar da, Merkez'de iken alçakgönüllü görünürler de dış göreve çıkınca, hele Elçiliğe ya da Başkonsolosluğa yükselince ceberut kesilirler. Hoşgörüsüz, kırıcı, bencil olurlar. Sanırım ki bu gibilerin başını döndüren, alışık olmadıkları yaşam biçimidir. Saray gibi elçilik binalarında oturmak, sıra sıra hizmetlileri emrinde tutmak, kokteyl partilerinde, yemeklerde boy göstermek, bayraklı resmi araba ile dolaşmak onları kendi gözlerinde büyütür, önemsetir. Devleti temsil ettikleri düşüncesi bunların çevreleriyle ilişkilerinde ölçüyü kaçırmalarına neden olur. Maiyetindekilerden dalkavukluğa varan davranışlar bekleme, onların hatalarını bağışlamama, karşılıklı saygı kuralları demek olan Protokolü katı biçimde anlama eğilimine girerler. Bir örnek vermem gerekirse, kendisine gösterilen davetiyede resmi ünvanının sonuna «büyükelçi» sözcüğü eklenmediği için çağrı kartını yabancı Sefarete geri gönderen bir Genel Sekreter görmüşümdür. Bu denli şekilcilik, protokol ve ünvan düşkünlüğü sahibini gülünç kılmaktan başka işe yaramaz. Dışişlerine yeni giren gençlere bu çeşit tuzaklara düşmemelerini, mesleğin yüzeysel yönüne kendilerini kaptırmamalarını içtenlik ve alçakgönüllüğün diplomatlığın başt agelen erdemlerinden olduğunu unutmamalarını salık veririm.

Yukarıda birkaç cümle ile portrelerini çizmeye çalıştığım üç ünlü diplomatımızın kişilikleri birbirinden farklı olmakla beraber, dünya görüşleri ve dış politika anlayışlarında derin ayrılıklar yoktu. II. Dünya Savaşı karşısındaki tutumları da hemen hemen aynı olmuştur. Numan Menemencioğlu'nun Dışişlerinde egemen olduğu savaş öncesi ve savaş yıllarında Türk dış politikasına yön vermedeki etkisi yadsınamazsa da, bu etki İnönü'nün izin verdiği sınırlar içinde kalmıştır. Yine de, Menemencioğlu savaş yıllarında yerli ve yabancı gözlemcilere koyu bir Alman yanlısı gibi görünmüştür. Oysa onun Alman yanlılığı, tıpkı İnönü ve öteki devlet adamlarımız gibi, Sovyetler Birliği'ne karşı içgüdüsüyle beslediği bir güvensizlik duygusundan kaynaklanıyordu. Savaşın başından sonuna kadar Menemencioğlu, İngiliz ve Amerikan diplomatlarına Türk politikasının temel ilkesinin Avrupa'nın merkezinde güçlü bir Almanya'nın bulunmasına dayandığını yinelemiştir. Rusların Almanlar karşısında kazandıkları zaferlerin sayısı arttıkça da bu görüşünü değiştirmemesi Menemencioğlu'nu İngiliz politikası ile anlaşmazlığa düşürmüş ve onun müttefikler nezdindeki saygınlığını zayıflatmıştır. Bundan en çok yararlanan da Ankara'daki Alman Büyükelçisi Von Papen olmuştur. Kurnaz diplomat, Menemencioğlu'na lüks bir Mercedes araba armağan ederek onun hakkında kamuoyunda zaten varolan kuşkuları güçlendirmekten geri durmamıştır.

1943 yılında Genel Sekreterliğe getirilen Cevat Açıkalın'ın benim Merkezde bulunduğum dönemde Dışişlerindeki etkisi oldukça kısıtlı idi. Açıkalın, İnönü ve Menemencioğlu'ndan bağımsız olarak dış politikaya yön çizecek güçte olmadığı gibi, böyle bir eğilimi de yoktu. Batılılara, özellikle İngiliz'lere hayranlık beslerdi. Almanların Rus topraklarında hızla ilerledikleri sırada Moskova'da büyükelçi olarak bulunuyordu. Sovyet hükümeti Mosko-

va'nın bin kilometre gerisindeki Kuibişev kentine çekilince Açıkalın Rusların savaşı yitireceğine iyiden iyiye inanmış, Ankara'ya dönmek istemişti. Oysa, o sırada kendi isteğiyle Kuibişev Büyükelçiliği Müsteşarlığı'na atanan Fatin Rüştü Zorlu, Açıkalın ayrıldıktan sonra Maslahatgüzar sıfatıyla merkeze gönderdiği raporlarda Kızılordu'nun geri hatlara çekilmesinin Stalin'in bir taktiği olduğunu ve Sovyet halklarının direnme gücünün yüksek bulunduğunu bildirmişti. Zorlu'ya göre Almanya ergeç yenilgiye uğrayacaktı. İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza anılarında Zorlu'nun bu telgrafının ellerine geçtiğini açıklamıştır.

Feridun Cemal Erkin ise Şükrü Saraçoğlu ile birlikte 1939 Eylülünde yaptığı Moskova gezisinden beri şiddetli bir Sovyet aleyhtarı kesilmişti. O da, şefi Saraçoğlu gibi, Almanya yenilirse bütün Avrupa'nın Bolşevik olacağına hatta Slavlaşacağına inanıyordu. Ama Erkin daha da ileri gidiyor ve İnönü-Çörçil buluşmasına katılmak üzere Adana'ya hareketinden önce, Ankara'daki Alman Sefirine: **«İngiltere ve Amerika bir gün, Avrupa'yı Bolşevik tehdidinden korumak için en seçme gençlerini feda ettiğinden dolayı Almanya'ya minnet duyacaktır»** diyebiliyordu (1).

Tüm insanlığa bin yıllık bir kölelik düzenini dayatmak amacıyla ordularını harekete geçirmiş Nazi Almanyasının Türk diplomatlarınca bu biçimde değerlendirilmesi, faşizm tehlikesinin umursanmaması gerçekten şaşırtıcıdır. Ama unutmamalı ki, yukarıda adlarını andığım ünlü diplomatlar ülkemizin halktan kopuk bürokrat-aydın kesimini simgeliyorlardı. Onlar zenaatlerini iyi bilirler, yukarıdan gelen buyrukları en iyi biçimde uygu-

(1) Bu sözlerin savaştan sonra Müttefiklerin Almanya'da ele geçirdikleri gizli arşivlerde kayıtlı olduğu görülmüştür.

lamaya çalışırlardı. Başka bir deyişle onların kişilikleri meslekleriyle özdeşleşmişti. Önce «Ebedi Şef» sonra «Milli Şef» hangi dış politikayı seçmiş, ülkenin yararını hangi dostluklar ve düşmanlıklarda görmüşse, Hariciyenin işlevi o politikayı körü körüne uygulamaktı. Diplomatın görevi bundan ibaretti. Kamuoyunun nabzını yoklamak, özlemlerini değerlendirmek, dış politika seçeneklerini araştırmak yalnız Şef'in takdir ve yetkisi içinde idi. Diplomat bu gibi işlere kafa yormaz, siyasal ve ideolojik akımlarla ilgilenmez, asker gibi verilen görevi yerine getirirdi. Bu açıdan bakılınca, II. Dünya Savaşı sırasında Türk Hariciyesini yöneten ekibin Nazizm ve Faşizm tehlikesinin bilincine varmamış olmasını fazla yadırgamamak gerekir. Asıl yadırganacak olan, bu tutumun Dışişlerimizde bir gelenek, değişmez bir zihniyet halinde yerleşmesi ve bunun sonucunda savaş sırasında uygulanan tek yönlü, kalıplaşmış dış politika stratejisinin savaştan sonra aynen korunarak dünyadaki büyük gelişmelere ayak uydurulamamasıdır. Savaş sırasındaki hesaplar, korkular umutlar savaştan sonra da sanki dünya hiç değişmemiş gibi sürdürülmüş, dış politikamız yine Batılı devletlerin kanadı altına sığınma içgüdüsü üstüne kurulmuş, Batı emperyalizminin yeni lideri Amerika Birleşik Devletleri'ne bütün kapılar açılmış, dış politikamızın ana hedefleri Truman Doktrini ile Marschall Planı'na göre ayarlanmış, Hariciye'nin işlevi ABD'nin güvenini kazanmaya, sürekli yardımını sağlamağa yönelmiştir. Doğrusunu söylemek gerekirse, bu teslimiyet politikasını Menemencioğlu kuşağından sonra Dışişlerinin başına geçenler eskileri aratmayacak biçimde uygulamayı başarmışlardır. Bir Menemencioğlu'nun virtüözlüğüne erişememekle beraber, Hariciyenin yeni sorumluları ustalarından öğrendikleri havayı çalmaya devam ederek, Türk dış politikasının Batı dünyası yörüngesinin dışına çıkmamasına özen göstermişlerdir. Dışiş-

lerimizde son zamanlarda görülen kıpırdanışları, eleştirisel eğilimleri fazla ciddiye almamak gerekir. ABD ve NATO'ya bağımlılık ulusal politikamızın temel taşı olarak kaldıkça, yeni yetişenler de bu çarkın içinde dolanıp durmaya mahkûm olacaklardır. Tâ ki, bu köhne çark kırılıp çağımıza yaraşır yeni bir düzen kuruluncaya dek.

*
**

1942 yılının Mart ayı başlarında «diplomatik kuriye»-lik sırası bana gelmişti. O tarihlerde, küçük dereceli meslek memurlarıyla sürekli dış göreve atanmayan idari memurlar yani meslek sınavından geçmemiş olanlar sıra ile kuriye olarak dışarıya gönderilirlerdi. Bilindiği gibi, diplomatik kuriyeler mühürlü çantalar içinde dış temsilciliklere evrak götürürler. İvedi olmayan talimat, rapor ve belgeler kuriye aracılığıyla yollanır, dönerken de kuriyeler Elçiliklerin aynı nitelikteki evrakını merkeze getirirler. Devletlerarası yazılı olmayan kurallar gereğince kuriyeler diplomatik dokunulmazlık haklarından yararlanırlar. Çantaları açılmaz, üstleri aranmaz. Pek nadir hallerde kuriyelerin ciddi ihbar üzerine arandıkları görülmüştür. Kaçak ya da yasak eşya taşıdıkları meydana çıkarsa tutuklanabilirler. Bir diplomatik kuriyenin çantasını aramak çok ağır bir muamele olduğundan kaçakçılık yaptığından emin olmadıkça kuriyenin eşyasına sınır gümrüklerinde dokunulmaz.

Kuriyelik meslek memurları için hiç de heveslenilecek bir görev değildir, hele benim gibi biraz dalgın tabiatta olanlar için. Ama sözünü ettiğim yıllarda Avrupa'ya kuriye çıkmak için hepimiz can atardık. (Savaş sırasında Amerika ve Uzak Doğu'ya kuriye çıkarılamıyordu). Çünkü aldığımız 111 lira maaşla, Ankara'da geçinmek çok zordu. Kişisel geliri olmayan ya da ailesi Ankara'da oturmayanlar epey sıkıntı çekerdi. İşte kuriyelik bu bakım-

dan bir can simidi yerine geçerdi. Üç hafta kadar süren Avrupa kuriyeliğinden döviz olarak aldığımız yolluk ödeneğini elden geldiği kadar tasarruf ederek, dönüşte maaşımıza eklerdik. Dışarıdaki Elçilerimiz de durumu bildiklerinden, elçilik binası müsaitse kuriyeleri konuk ederler, otele göndermezlerdi.

Kuriyelik sırasının bana geldiğini öğrenince sevinmiştim. Gerçi Ankara'da ağabeyimin yanında kaldığımdan, mali durumum kimi arkadaşlarımınkinden daha iyiydi ama, İsviçre ve Fransa'yı ilk kez görecektim. Kimbilir belki de sürekli göreve atanacağım yer Avrupa dışında olacaktı. Savaş içinde bile olsa Avrupa'da üç haftalık bir gezi bana çekici görünüyordu. Üç hafta sürmesi gereken bu geziden tam dört yıl sonra döneceğimi nasıl bilebilirdim?

Savaş halinden ötürü, uçakla Viyana'ya kadar gidebiliyor, oradan trenle İsviçre üzerinden Fransa'ya geçiliyordu. Alman'lar Paris'i işgal ettikten sonra Fransız hükümeti Vichy'ye (Vişi okunur) taşınmıştı. Büyükelçiliğimiz de Vichy'de bir otel odasında kurulmuştu. Avrupa kuriyelerinin son durağı burası idi.

Sofya Elçiliğimize ait evrakı havaalanına gelen elçilik memuruna teslim edip Viyana'ya geçmiştim. Savaşın korkunç yüzüyle ilk kez orada karşılaştım. Yedi yıl önce bir öğrenci grubuyla geldiğim Viyana'yı tanımak mümkün değildi. O görkemli oteller, sokaklar Doğu cephesinden izinli dönen ya da sakat kalmış Alman subay ve askerleriyle doluydu. Avusturya'nın başkentini Almanlar cephe gerisi bir sanatoryum ve sağlık merkezi gibi kullanmaya başlamışlardı. Savaşta yaralanan ya da hastalanan yüksek rütbeli subaylarla Nazi ileri gelenleri ise, daha konforlu olan İsviçre'ye gönderiliyorlardı. O günleri anımsarken, Stalingrad bozgunundan sonra Avusturya ve iş-

gal altındaki öteki Avrupa ülkelerinin kimbilir ne hale geldiklerini düşünürüm.

Avusturya'dan İsviçre'ye geçince manzara. tümüyle değişiyordu. İsviçre'de savaşın etkisi, başlıca besin ve tüketim maddelerinin dağıtımına konulan karne usulünde görülüyordu. Bir de İsviçre'nin gelir kaynağı olan turizm felce uğramıştı. Yabancı turist olarak ancak Almanların İsviçre sanatoryumuna gönderdikleri ve tedavi ücretlerini değersiz işgal markı ile ödedikleri Almanlarla, Fransa'nın güney sınırındaki askeri kontrolü gizlice aşabilip Cenevre'ye sığınanlara rastlanıyordu.

İsviçre'den Fransa'ya geçince, savaşın çirkin yüzüyle yine karşılaşılıyordu. 1940 yazında uğranılan bozgundan sonra, Nazilere teslim olan Mareşal Pétain ve onun hükümet kurmaya memur ettiği faşist eğilimli Pierre Laval, Almanlarla işbirliği yaparak Fransa'yı sözümona yıkıntıdan kurtarmışlardı. Ama yenilginin ilk şaşkınlığı geçince yurtsever Fransızlar, içeride ve dışarda Almanlara karşı direnişe geçmişlerdi. Dışardakiler Londra'da General De Gaulle'ün çevresinde toplanırken, içerdekiler de onlarla temas kurup direnişi örgütlemeye koyulmuşlardı. İşgalci Almanlarla yenilgiyi kabul etmeyen yurtsever Fransız halkı arasında amansız bir savaş başlamıştı. Nazilerle işbirliğini yeğleyen Fransızlar ise, başta Paris olmak üzere işgal altındaki bölgenin büyük kentlerinde karaborsacılık ve Almanlar hesabına muhbirlik yaparak zengin olmanın yolunu tutmuşlardı. Savaşın yarattığı en derin yıkıntılardan olan ahlâk düşüklüğü Fransa'da kol geziyordu. Çıkar ve mevki düşkünü politikacılar Vichy'ye koşup, Mareşal Pétain'le Laval'in çevresine üşüşmüşlerdi. Savaştan önce karaciğer hastalarının kür yapmaya geldikleri dünyaca ünlü bir su şehri olan Vichy, Fransa'nın her köşesinden gelen insanlarla dolup taşmıştı. Yiye-

cek sıkıntısı son haddine varmıştı. Lokantalarda havuç ve patatesten başka yemek bulmak güçtü.

Görevimin son durağı olan Vichy'de birkaç gün kalıp, Büyükelçiliğimizin kuriyesini aldıktan sonra, yine İsviçre üzerinden Viyana'ya gidecek, oradan uçakla Ankara'ya dönecektim. Fakat bir gece Büyükelçilikte görevli arkadaşlarım Kenan Gökart, Melih Esenbel ve Beşir Balcıoğlu ile birlikte yediğimiz akşam yemeğinden sonra oteldeki odama döndüğüm zaman birdenbire bir öksürük nöbetine tutuldum ve ağzımdan bol miktarda kan geldi. Ertesi sabah başıma gelenleri arkadaşlara anlattım, onlar da hemen büyükelçiye haber verdiler. Atatürk döneminde Ulaştırma Bakanlığı yapmış yaşlı ve saygıdeğer bir zat olan Büyükelçimiz Behiç Erkin, durumumla yakından ilgilenerek beni bir doktora gönderdi. Doktorun çektirdiği röntgen filmi kuşkuya yer bırakmıyordu: verem hastalığına tutulmuştum!

Okuyucuyu ilgilendirmeyeceğini bildiğim bu olayı anlatmamın nedeni, küçük bir memurun hastalığıyla gerek Büyükelçinin, gerekse daha sonra Genel Sekreter Menemencioğlu'nun ne denli candan ilgilendiklerini minnet duygularımla birlikte vurgulamaktır. Büyükelçi Behiç Bey, durumu telgrafla Ankara'ya yansıttı, o günkü koşullar altında Vichy'de tedavi edilmeme olanak bulunmadığından, Büyükelçilikten bir arkadaşın eşliğinde beni Cenevre'ye gönderdi. Oraya vardığımda Başkonsolosumuz Fethi Denli Bakanlıktan Menemencioğlu imzasıyla bir telgraf aldığını, benim Ankara'ya dönmeden Cenevre Başkonsolosluğu Kançılarlığına atanmamın kararlaştığını, hastalığım tamamen iyileşinceye kadar da izinli sayılacağımı tebliğ etti. Kuriye çantalarını Cenevre Başkonsolosluğu Kançıları Nedim Erinçer Ankara'ya götürecekti. Bakanlık ayrıca, İsviçre'de bir uzman tarafından muayenemin yaptırılmasını ve onun vereceği raporla röntgen fi-

limlerinin Ankara'ya gönderilmesini istiyordu. Sonradan öğrendiğime göre, kuriyeyi götüren arkadaşı bizzat Numan Bey kabul ederek sağlık durumumu uzun uzadıya sormuş, röntgen filimlerini ışığa tutup bakmış. Kendisi de eski bir akciğer hastası olan Genel Sekreterimizin ve İsviçre'de en elverişli koşullar altında tedavi görerek sağlığa kavuşmama olanak veren Bakanlığın bu iyiliğini ömrümün sonuna dek minnetle anacağım. Umarım ki, bugün de Dışişleri Bakanlığı memurlarına aynı ilgi ve yardımı göstermektedir. Doğrusu bundan biraz kuşkuluyum, çünkü görev başında iken değil hastalanmak, hainçe öldürülmüş olan diplomatlarımızın aileleriyle bile gereği gibi ilgilenilmediği söyleniyor. Dilerim ki bu söylentiler doğru olmasın.

Cenevre Başkonsolosluğu Kançılarlığına atanmamı izleyen ondört ayı sanatoryumda geçirdikten sonra sağlığıma kavuşup 1943 yazında görevime başladım. Sanatoryumda bulunduğum sırada, Cenevre Üniversitesi Hukuk Fakültesinin doktora sınıfına kaydolmuştum. Doktora sınıfında devam zorunluluğu olmadığından Profesörlerle yazışarak gerekli kitapları okumuştum. Konsoloslukta göreve başladıktan bir süre sonra sözlü sınavlara girip kazandım. Konsolosluk işlerinin azlığı sınavlara hazırlanma olanağını bana vermişti. Bilindiği gibi, konsoloslukların başlıca işlevi vatandaşların pasaport, vize, askerlik işlemleriyle, ticari alışverişlere ilişkin noterlik muamelelerini yürütmektir. Savaş hali dolayısıyla bu tür işlerimiz yok denecek kadar azdı. Ve bizler her yanı yanıp yıkılan Avrupa kıtasının göbeğindeki İsviçre denilen adacıkta, sanki savaş cehenneminin ortasındaki bir cennette yaşıyorduk. Gittikçe artan dehşetini gazetelerden izlediğimiz dünya savaşı ile tek somut temasımız, kimi geceler İsviçre semalarından geçerek, Almanya kentlerini bombardımana giden uçak filolarının sağır uğultusu idi.

1944 ilkyazında çıkan bir kararname ile Bern Büyükelçiliği İkinci Kâtipliği'ne nakledildim. Genç meslek memurları için Konsolosluk hizmetinden Elçiliğe geçmek bir çeşit terfi sayılır, çünkü noter kâtipliği yerine siyasi konularla uğraşacak demektir. Gerçi Hariciyemizin iç kuruluşunu düzenleyen yasa ve yönetmelikler elçilik ve konsolosluk memurları arasında bir ayırım gözetmemiştir. (Kimi Avrupa ülkelerinde ise diplomatik hizmet ile konsolosluk hizmeti tamamen ayrılmıştır.) Yine de, özellikle bizim yetiştiğimiz dönemde, üçüncü kâtip, ikinci kâtip ve başkâtip derecesinde bulunan meslek memurları dış görevlere atanırken elçilik yerine konsolosluk emrine gönderilmeyi ilerisi için hayırlı bir işaret saymazlardı. Hakları da vardı çünkü her genç diplomatın gönlünde yatan ideal büyükelçi payesine yükselmek olduğuna göre, o dereceye ancak siyasi işlerde uzun süre çalışıp mesleğin inceliklerini öğrendikten sonra erişebileceklerini bilirlerdi. Nitekim yakın zamanlara değin bir Başkonsolosun ne kadar kıdemli olursa olsun Büyükelçiliğe yükseltildiği görülmemiştir. 1970'lerin başında çıkarılan Personel Kanunu uygulamasında yapılan intibaklar, Dışişleri Bakanlığının barem ve ünvan cetvelinde de bir sürü karışıklığa meydan vererek bir büyükelçi enflasyonu yaratmıştır. Duyduğum doğru ise, şimdi hizmet yıllarının sayısına göre otomatik olarak I. dereceye yükselen her meslek memuru kendisini Büyükelçi saymakta, kartvizitine bu ünvanı eklemekte imiş! Oysa Büyükelçi ünvanına hak kazanmak için maaş bareminin en üst derecesine yükselmiş olmak yetmez, ayrıca ve mutlaka Bakanlar Kurulu kararnamesi ile bir dış göreve büyükelçi olarak atanmış ve fiilen hizmet görmüş olmak gerekir. Hatta henüz dışarda misyon şefliği yapmadan Merkez'de yükselip Genel Sekreterliğe getirilenlerin bile, görev bakımından elçilerin üstünde olmalarına karşın, resmen Büyükelçi sıfatını kul-

lanmaya hakları yoktur. Bunun içindir ki, Avrupa ülkelerinde Dışişleri Genel Sekreterliği'ne önceden büyükelçilik yapmış olan diplomatlar seçilir.

Bern Elçiliğinde çalıştığım iki yıldan belleğimde kalan en çarpıcı anılar, Elçimiz Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun seçkin kişiliği üzerinde odaklanır. Türk edebiyatının unutulmaz adlarından olan Yakup Kadri Bey'in yanında çalışmış olan herkes, sanırım ki onu en güzel duygularla anarlar. Şahsen ben kendisinden gördüğüm şefkati, manevi desteği ve gerçek bir aydın kişi olan eşi Leman Karaosmanoğlu'nun insanlık vasıflarını, üstün temsil yeteneğini unutamadığım gibi, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun bir katedral kadar sağlam türkçesiyle engin kültürüne, siyasi raporlarındaki renkli ve kıvrak üslubuna, doymak bilinmez sohbetlerine hayran kalmışımdır. Yakup Kadri Bey «Zoraki Diplomat» başlığı altında yayınladığı anılarında diplomatlığı küçümser görünür ama aslında bu mesleği çok sevmiş ve klasik diplomat tipine yaraşır biçimde başarılı da olmuştur.

Bern Elçiliği'ndeki yaşantımız epey hareketli geçti. II. Dünya Savaşı'nın sonuna yaklaşıyorduk. Müttefiklerin ağır hava bombardımanları sonucunda birçok Alman kenti ve bu arada başkent Berlin yerle bir olunca; oradaki diplomatlarımızdan bazıları Bern Elçiliği'ne nakledilmişlerdir. Elçilikte kalabalık ve ahenkli bir kadro oluşturmuştuk. Elçimiz Yakup Kadri Bey'in şevkatli başkanlığı altında bir ailenin birbirini seven, sayan bireyleri gibi dayanışma içinde çalışıyorduk. Şimdi rahmetli olmuş arkadaşlarım Necdet Bebez, Daniş Tunagil, Talât Benler, basın ateşesi Ali Naci Karacan ile askeri ateşemiz Hayri Saner'e ilişkin anıları hâlâ gönlümde taşıyorum. İsviçre'nin başkenti hem savaşın gelişimini izlemek hem de Müttefiklerle Mihver devletleri arasındaki siyasal çatışmaları gözlemek bakımından Avrupa'nın en önemli merkezi idi.

Haberalma servisleri, casusluk ve karşı casusluk örgütleri en yoğun faaliyetlerini orada gösteriyorlardı. Bern hükümeti de savaşan taraflar arasında tam bir denge politikası uygulayarak İsviçre'nin hukuksal tarafsızlığını korumakta çok titiz davranıyordu. Ancak, İsviçre'nin tarafsızlığı daha çok Almanların işine yarıyordu. Nazi ordularının birkaç saat içinde bu küçük ülkeyi işgal edebileceğinin bilincinde olan İsviçreliler, Hitler'in tüm isteklerine boyun eğiyor, Almanya'ya elektrik enerjisi veriyor, bankalarını Nazilerin emrine tahsis ediyor, kısacası tarafsızlık görüntüsü altında Almanya'ya her türlü kolaylığı sağlıyordu. Müttefikler de bu duruma razı görünüyorlardı. Savaşın talihi değişince Müttefik devletler İsviçre hükümetini sıkıştırmaya başladılarsa da Avrupa'da ateş kesilinceye değin büyük sorun çıkarmayarak İsviçre'nin tarafsızlığına saygı gösterdiler.

Karaosmanoğlu Almanları sevmez, faşizmden de nefret ederdi. O da İngilizlerin yenilmezliğine inananlardandı. İsviçre'ye atandığı 1944 yılında savaşın yazgısı belli olmaya başlamıştı. Ankara'nın tutumuna da uygun olarak, Elçiliğimizin dostluk ilişkileri İngiliz ve Amerika Sefaretlerine doğru dönmüştü. Özellikle İngiliz Ateşemiliteri Albay West ile eşi elçiliğimizin devamlı konuklarındandı. Bayan West içkiyi ve dansı çok severdi, bir bacağı sakat olan Albay ise bir köşede viskisini yudumlayarak karısının sabahlara kadar dans etmesini seyrederdi. Bizler daha çok Mrs. West ile ilgilenir, adama da biraz acırdık. Büyükelçimiz, «İngiliz erkekleri geniş yüreklidir» derdi. Savaştan sonra, Albay West'in İngiliz «İntelligence Service»inin Avrupa'daki en yüksek görevlisi olduğunu gazetelerden öğrenince herhalde rahmetli Karaosmanoğlu da bizler kadar şaşırmıştır!

V

Türkiye'nin II. Dünya Savaşı dışında kalmayı başardığı halde ekonomik yönden bundan hiç yararlanamadığı çok söylenmiştir ve doğrudur da. İnönü-Saraçoğlu ekibinin ekonomi alanındaki bilgi ve görüşlerinin kısırlığı birçok fırsatların kaçmasına neden olduğu gibi, hükümetin rasyonel bir ticaret ve ekonomi politikasından yoksun oluşu halkımızın savaş içinde yaşayan ülkeler halkları kadar sıkıntıya düşmesine yol açmıştır. Savaştan yararlananlar Almanya'ya pamuk satarak zengin olan birkaç tüccarla büyük kentlerdeki karaborsacılar olmuştur. Ama Avrupa'yı beş yıl süreyle kasıp kavuran savaşın bazı Türk diplomatlarını da zengin ettiğini herkes bilmez. Gerçekten, Türkiye'nin statüsü savaş süresince Avrupa'da görevli bulunan Hariciyecilerimize beklenmedik olanaklar sağlamış, durumdan yararlanmasını bilenler maaşlarının kat kat üstünde para biriktirmeyi becermişlerdir. Bakınız nasıl:

Avrupa temsilciliklerimizde çalışanların maaşları Merkez Bankası'nca İsviçre Bankalarına gönderilirdi. Alman işgali altında bulunan ülkelerdeki elçilik ve konsolosluk memurlarından biri, her üç ayda bir İsviçre'ye gelerek bankada birikmiş maaşları toplar, sonra bu parayla İsviçre piyasasından altın satın alırdı. İsviçre'de altın satışı serbestti. Sonra bu altınları çantasına koyan arkadaş hiçbir kontrolden geçmeden geldiği ülkeye geri dönerdi.

Almanların sınırlardan kuş uçurtmadıkları bir dönemde yüzlerce bazen birkaç bin parça altını İsviçre'den işgal altındaki ülkelere kaçırmak olanaksız gibi görünür ama Alman askeri makamları tüm gümrük kapılarına Türk pasaportu taşıyan diplomatların hiçbir muayeneye tabi tutulmamaları ve kendilerine her türlü kolaylığın gösterilmesi emrini vermişlerdi. Bu sayede diplomatlarımızın altın trafiği tehlikesizce yürütülebiliyordu. Almanların Türk diplomatlarına karşı bu tutumu Türkiye'nin tarafsızlığının bir çeşit ödüllendirilmesi de sayılabilir. Bazı arkadaşlar altınları yolda çaldırmak korkusuyla çantalarına koymazlar, üstlerinde taşırlardı. Bunun için de, bir-iki bin altını yerleştirebilecek özel kemerler yaptırmışlardı.

Maaşların niçin altına çevrildiğini soracak olanların merakını da gidereyim: Alman işgali altındaki ülkelerde ulusal paraların değeri çok düşüktü çünkü karşılığında mal bulunmuyordu. Bu ülkelerde altının değeri ise çok yüksekti. Örneğin Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya, Macaristan, Avusturya hatta Fransa'da birkaç İsviçre ya da İngiliz altını karşılığında bir diplomatın lüks bir daire kiralaması ve bir aylık mutfak masraflarını karşılaması mümkündü. Orta derecede bir meslek memurunun aylığı yaklaşık olarak 35-40 altın tuttuğundan, işgal altındaki ülkelerde diplomatlar prensler gibi geçinip üstelik bol bol para biriktiriyorlardı. Aynı trafiği Güney Amerikalı diplomatlar da daha büyük ölçülerde yapıyorlardı. Almanların kendileri ise işgal ettikleri ülkelerde zorla geçerli kıldıkları «işgal markı»na bu işi gördürüyorlardı.

Savaş sırasında başka yollardan da servet yapan diplomatlar görülmüştür. Bir kısmı yasal olmayan yollardan Yahudilerin paralarını kaçırarak komisyon almışlar, bir kısmı da Fransa, Hollanda ve Belçika'dan altın bozdurarak yok pahasına tablo ve kıymetli eşya satın almışlar, savaştan sonra bunları gerçek değerine satabilmişlerdir.

Fakat bu tür ticareti ancak pek becerikli, gözüpek olanlarla tablo ve değerli eşyadan anlayanlar yürütebilmiştir. 1939-1945 yılları arasında Hariciyemizde resim sanatı ve antikacılıkta uzmanlığa erişenlerin sayısı epey artmıştır!

II. Dünya Savaşı'nın Hariciye mesleğine dolaylı bir etkisi daha oldu: Dört yıl süre ile yurt dışına çıkmayan, çıkabilse bile gittiği ülkelerde savaş halinin yarattığı binbir zorlukla karşılaşan Türk burjuvazisi, Hariciyecilerin ellerindeki diplomatik pasaportun her kapıyı açan bir altın anahtar değerinde olduğuna inanarak, çocuklarını Dışişleri Bakanlığı'na girmeye özendirdi. O zamana kadar İstanbul'lu aile çocuklarının, özellikle Galatasaray Lisesi ve Amerikan Koleji mezunlarının girmeye cesaret edebildikleri Dışişleri sınavına Anadolu'dan akın başladı. Taşra Liselerinden Ankara'daki Mülkiye (şimdiki Siyasal Bilgiler Fakültesi) okuluna gelen eşraf çocukları arasında hariciye mesleğine heveslenenler çoğaldı. Bunların en çalışkanları Mülkiye'deki dört yıllık öğrenim süreleri içerisinde Fransızca ya da İngilizce bilgilerini ilerleterek sınavı kazanacak düzeye ulaştılar. Bu durum Hariciye mesleğinin demokratikleşme sürecini hızlandırdı ve bir bakıma yararlı oldu. Bir bakıma diyorum, çünkü başka bir bakımdan da birtakım sakıncalı durumlar ortaya çıktı. Sözgelimi, Anadolu'dan gelmiş ve Ankara'dan başka büyük kentte yaşamamış gençlerden Hariciye'ye girenlerden kimileri yabancı ülkelerde gördüklerinden ve oralardaki diplomat yaşantısından ters yönde etkilendiler. İçlerinden yeni yaşamlarından başı dönenler, mesleğin yaldızına kapılanlar, yurda dönünce bu ülkenin insanlarını beğenmeyenler, hatta ailelerini fazla ilkel bulup ilişkilerini gevşetenler çıktı. Birkaç istisnasıyla çoğunun dünya görüşlerini hariciye mesleği olumsuz yönde etkiledi. Bizim meslekte çok görülen «kariyerizm» hastalığına tutulup, biran önce yükselmek, yeni ünvanlar kazanmak

için kişiliklerinden özveride bulunanlar çıktı. Kendi ülkelerinin sorunlarına yabancı gözüyle bakmak, insanlarını yabancı açısından eleştirmek eğilimine kapıldılar. Kısacası, halk çocuğu olarak girdikleri meslekte beş on yıl sonra halktan kopuk birer bürokrat kesildiler. Kendi kendime hep sorarım, acaba bu, Hariciye mesleğine özgü bir çarpıklık mıdır, yoksa bütün mesleklerde gençleri aynı tehlikeler bekler mi?

*
**

1946 yılı yazına girerken dış görevde dört yıllık süremi doldurduğumdan Merkez'e nakledildim. Ankara'ya dönmeden yıllık iznimi kullanmak üzere Paris'e gittim. Dünya savaşı biteli bir yıl olmuştu fakat yakılıp yıkılmış Avrupa'da ulaşım güçlüğü sürüp gidiyordu. Avrupa ülkeleri yaralarını sarmak, iflas halindeki ekonomilerine çeki düzen vermek için yoğun çaba harcıyorlardı.

Fransa'dan Türkiye'ye dönmek benim için bir sorun olmuştu. O tarihte henüz sivil havacılık yoktu, tren ya da gemi ile hareket etmek zorundaydım. Doğu Ekspresi işletmeye açılmamıştı, tek çarem vapurla İstanbul'a gitmekti. Nihayet Ege adındaki yolcu gemimizin harpten sonra ilk seferini yapmak üzere Fransa'nın güneyindeki Marsilya limanına geleceğini öğrenip, geminin dönüş seferinde zorlukla bir yer bulabildim. O sırada Paris'te yurt dışına ilk turistik gezilerini yapmak ya da savaş boyunca kesilen ticari ilişkilerini yenilemek için Avrupa'ya çıkmış Türk'ler vardı. Bazılarıyla Paris'in en lüks otellerinden sayılan «Beşinci Jorj» otelinde karşılaşıyordum. Yukarıda anlattığım nedenle ben de o görkemli otelde beş, on altın bozdurmak karşılığında kalabiliyordum. Fransız Frangının değeri hâlâ çok düşüktü. İkinci kâtip iken bir ay kaldığım o otelin Büyükelçi olduğum zaman kapısın-

dan içeri giremedim. Fiyatlar o denli artmış, Fransa' da hayat standardı o derece yükselmişti!

Sivas Milletvekili ve AKŞAM gazetesi başyazarı Necmeddin Sadak'la Beşinci Jorj otelinde tanıştım. İkinci evliliğini yapmış, Paris'e balayını geçirmeye gelmişti. Kendisi uzun süre Cenevre'deki Milletler Cemiyeti nezdinde Türkiye'yi temsil etmişti. Uluslararası sorunları iyi bilir, dış politikaya ilişkin yazıları ağırlık taşırdı. Sadak benimle ilgilendi. Yakın dostları olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu'ndan ve Paris Büyükelçimiz Numan Menemencioğlu'ndan benim sol fikirli olduğumu öğrenmiş, galiba yazı yazmaya meraklı olduğum da kendisine söylenmiş, beni tanımak istemişti. AKŞAM gazetesindeki başyazılarını beğenerek okuduğum bu dış politika uzmanıyla tanışmaya ben de can atıyordum. Büyükelçimizin yemeklerinde ve otelde sık sık görüşmeye başladık. Konuşmalarımız yurda dönerken bindiğimiz Ege vapurunda da sürdü. Necmeddin Sadak kendisinin de sol görüşlü, sosyalist eğilimli olduğunu CHP'de bir sol kanat geliştirmeyi düşündüğünü söyledi. Sadak'a göre yeni girdiğimiz çok partili siyasi hayata uyabilmek için CHP'nin kendisini yenilemesi, Türkiye'nin de sol akımlara açılması gerekiyordu. Bu sözleri coşku içinde dinlediğimi anımsıyorum. Sadak bana ilerisi için projelerim olup olmadığını sordu. Uygun ortam ve fırsat bulursam politikaya girmeyi arzuladığımı, fakat daha önce kamuoyuna kendimi tanıtmak için bir gazetede yazı yazmayı deneyeceğimi söyledim. Böylece karşımdakinin niyetini yoklamak istiyordum. Bunun üzerine Sadak bana açıkça kendi gazetesine her hafta bir dış politika yazısı yazmamı önerdi. Hemen kabul ettim. Aramızdaki anlaşma gereğince yazılarıma şimdilik adım ve soyadımın ilk harflerini imza olarak koyacaktık. O günkü «Basın Kanunu» devlet memurlarının gazete ve dergilerde yazı yayınlamalarına hiçbir şekilde izin vermiyordu.

Takma adla yazı yayınlayan memurların kimliklerini de gazete sahibinden soruşturmak hakkı savcılara tanınmıştı.

Merkez'de göreve başlamak üzere Ankara'ya gittiğimde, Bakanlığın hangi dairesinde çalışacağımın önceden kararlaşmış bulunduğunu öğrendim. Dışişleri Bakanlığında Büyükelçiler dışındaki meslek memurlarının atama ve nakil kararnamesi, ilke olarak her yılın Haziran ayında çıkar. Bakanlıktaki genel müdürler, kararname ile Merkez hizmetine alınan kâtip ve müsteşarlar arasında en işe yarar bulduklarını kendi dairelerine almak üzere önceden harekete geçerler ve Genel Sekreter'in de onayı ile aralarında paylaşırlar. Sözünü en çok geçiren genel müdür istediği memurları dairesine almayı başarır. Merkez'e döndüğüm sırada da, Ticaret ve İktisat Dairesi Genel Müdürlüğüne getirilmiş bulunan Fatin Rüştü Zorlu beni ve Turgut Menemencioğlu'nu kendi dairesine istemiş ve almıştı. İsviçre'den Merkez'e çağırılırken Başkâtip derecesine yükseltildiğimden, Ticaret ve İktisat Dairesi'ndeki görevime Orta ve Kuzey Avrupa ile ekonomik, ticari ilişkileri düzenleyen Şubenin Müdürü olarak başladım. Aslında, Dışişleri Bakanlığı'nın ekonomik işler dairesi Fatin Rüştü Zorlu genel müdür oluncaya kadar önemli bir daire sayılmazdı. Yabancı ülkelerle ekonomik ve ticari ilişkileri düzenleyen, yöneten makam, Ticaret Bakanlığı'ndaki Dış Ticaret Dairesi idi. İkili ve çok taraflı ticaret anlaşmaları, müzakereleri de Ticaret Bakanlığı ile Maliye Bakanlığı ve Merkez Bankası temsilcilerinden oluşan bir heyet tarafından yürütülürdü. Ticari Müzakereler Heyeti denilen bu heyetin başında Prof. Burhan Zihni Sanus bulunuyordu. Dışişleri Bakanlığının işlevi daha çok protokoler nitelikte idi. Müzakerelerde bir temsilci bulundurur ve imzalanan anlaşmaların B.M.M.'nde tasdikini sağlardı. Fatin Zorlu genel müdür olduktan sonra durum ya-

vaş yavaş değişti, Dışişlerinin rolü ön plana çıktı. Ticari müzakereler için kurulan heyetlere artık Dışişleri Bakanlığı temsilcileri başkanlık etmeye başladı. Zorlu, dış dünya ile ekonomik ilişkilerin düzenlenmesi yetkisini Dışişlerine kaydırmak için ısrarlı çaba gösterdi. Ticaret ve Maliye Bakanlıklarının direnişlerine karşın bu işi 1950'de Demokrat Parti iktidara geçtikten sonra tam anlamıyla başardı. Zaten Ticaret ve İktisat Dairesinin başına geçmeyi bunun için istemişti. Savaş sonrası Türkiye'sinde her şeyin başında ekonomik sorunların geleceğini, siyasi iktidarın yeni ekonomik verilere göre şekilleneceğini keskin önsezisiyle anlamıştı. İktisadi alanda uzmanlaşarak siyasi iktidara kendini kabul ettirmek ihtirası daha o zamandan başlamıştı Zorlu'da. Kayınbabası Tevfik Rüştü Aras'ın nüfuzu ve Menderes'lerle olan sıhriyet bağı, 1950' lerde onun çok işine yarayacak, kısa zamanda Zorlu'yu DP hükümetinin en gözde elemanları arasına sokacaktı. Zorlu'nun 1950'den sonraki hızlı yükselişini ileride izleyeceğiz.

1946 yılının Ankarası, bir yandan çok partili siyasi hayata geçişin yarattığı çalkantıları, öte yandan da Sovyetlerle ilişkilerimizin bunalıma girdiği bir dönemi yaşıyordu. O yıl ilk kez birden çok partinin katılımı ile yapılan genel seçimleri gerçi Halk Partisi büyük çoğunluk sağlayarak kazanmıştı ama seçimlere önemli ölçüde hile ve fesat karışmış olması siyasi havayı gerginleştirmiş, ülkede o zamana değin görmeye alışılmış suskunluk bozulmuştu. CHP organı ULUS gazetesinin dışında hemen hemen bütün basın iktidara karşı cephe almıştı. VATAN'da Ahmet Emin Yalman ve M. Ali Aybar CHP ile İnönü'ye sert saldırılarda bulunuyorlardı. Tek parti döneminde yazı yazmanın rahatlığına alışmış olan Falih Rıfkı Atay Halk Partisine yapılan hücumlardan bunalmış, demokrasinin

Türkiye'ye erken getirildiğinden yakınıyor, muhalefeti ihtilalcilikle suçluyordu. Bu arada CHP'nin içinde de ayrılıklar başgöstermiş, saçlarını Hitlerinki gibi tarayan Sivas mebusu Reşat Şemsettin Sirer'in başını çektiği bir grup, Köy Enstitülerinin kurucusu İsmail Hakkı Tonguç'u desteklediği için Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'e saldırmaya başlamıştı. O sıralarda kendisiyle tanışmak fırsatını bulduğum Hasan Ali Yücel'e Fransız basınının Türkiye'deki Köy Enstitüleri deneyini nasıl övüp göklere çıkardığını anlatmıştım. İçten bir halkçı olan Yücel'in gözleri parlamış, kalın etkili sesiyle bana, **«Gel de bunu bizimkilere anlat, bu yüzden başımı yemek istiyorlar»** demişti. Nitekim, kısa bir süre sonra, Yücel'in başını yediler, daha doğrusu, İnönü onun başını koparıp düşmanlarının önüne attı. Çünkü İnönü'nün değişmeyen karakteri buydu. «Partide hangi akım, hangi kanat güçlenirse onun lideri olurdu.» Siyasal yaşamının sonuna doğru bir tek kez bu kuralın dışına çıktı, o zaman da Ecevit'e yenildi.

Sovyetlerle ilişkilerimizin en alt düzeye inmesi de Ankara'da gergin bir hava yaratmıştı. Dünya savaşı İnönü ekibinin korktuğu biçimde yani Nazi Almanyası'nın yıkılıp Sovyetler'in Avrupa'da en büyük siyasi güç olarak ortaya çıkmasıyla sonuçlanınca, kuzey komşumuzla ilişkiler sorunu Ankara'da gündeme girmişti. Ortada 1925 yılında imzalanmış 20 yıl süreli bir Türk-Sovyet dostluk ve saldırmazlık antlaşması vardı. Ancak Sovyetler günün koşullarına artık cevap veremediği gerekçesiyle bu anlaşmayı yenilemiyeceklerini, II. Dünya Savaşı biterken Ankara'ya resmen bildirmişlerdi. İki ülke arasındaki ilişkiler savaş sırasında iyice soğumaya yüz tutmuş, Atatürk ile Lenin'in kurdukları dostluk, yerini karşılıklı kuşku ve güvensizlik havasına bırakmıştı. Bu sağlıksız durum ancak sabırlı bir çalışma ve iyi niyet gösterisiyle giderilebilir, ikili ilişkilere egemen olan ağır hava dikkatli, tem-

kinli adımlar atılmak yoluyla temizlenebilirdi. Oysa İnönü, tıpkı 1939 Ağustosunda yaptığı gibi, acele davranmak ve Sovyetlerle yeni bir pakt imzalamak istedi. Bu işi kotarmak için de, kısa bir süre önce Moskova'ya Büyükelçi olarak gönderdiği mutemed adamı Selim Sarper'i seçti. Sarper İnönü'nün Hariciyedeki gözdelerinden biriydi. Cumhurbaşkanlığına seçildikten hemen sonra, Dışişleri'nin siyasi dairelerinden birinde şube müdürlüğünde bulunan Selim Rauf Bey'i görülmemiş şekilde terfi ettirip Matbuat (Basın-Yayın) Genel Müdürlüğüne getirtmişti. Böylece baremin birinci derecesine sıçrayan Sarper, 1944 Ekiminde Moskova Büyükelçiliği'ne atanmıştı. Aradan altı ay geçmeden İnönü Sarper'i Ankara'ya çağırarak, Sovyetlere önermeyi düşündüğü anlaşma üzerinde uzun uzadıya görüştü. O sırada Dışişleri Bakanı Hasan Saka ile Feridun Cemal Erkin, San Fransisko'da Birleşmiş Milletler'in kuruluş toplantısında idiler, Genel Sekreter Cevat Açıkalın da resmi bir temas için Londra'da bulunuyordu. Dışişleri Bakanlığı'na Devlet Bakanı Nurullah Esat Sümer vekâlet ediyordu.

1945 Mayısının sonlarında, Selim Sarper Cumhurbaşkanından aldığı talimatla Moskova'ya döndü ve derhal Sovyet Dışişleri Bakanı Molotof'tan randevu isteyerek Türk hükümetinin önerisini Sovyet hükümetine iletti: Türkiye Sovyetler Birliği ile «askeri bir ittifak» akdetmek istiyordu! Sovyet Dışişleri Bakanı Türkiye Büyükelçisinin askeri ittifak önerisine karşılık olarak, **«Türkiye'nin askeri değerini takdir ederiz ama 200 milyon nüfuslu Sovyetler Birliği'nin güvenliğini 20 milyonluk Türkiye'ye teslim edemeyiz, askeri bir ittifak sözkonusu olduğuna göre bazı önlemler almamız gerekir»** demekle yetindi. Daha ötesini söylemeye dili varmamıştı. Bunun üzerine Sarper, **«Yani Boğazlarda üs mü istiyorsunuz?»** diye sordu. Molotof yine açıkça **«evet»** demedi ve sözü I. Dünya Sa-

vaşında Osmanlı Devleti'nin Rusya'nın zayıf bulunmasından yararlanarak doğu illerinin sınırlarında bazı değişiklikler yaptığına getirdi. Eğer askeri ittifak öngörülüyorsa ortak savunma için Türkiye'nin doğu sınırında bazı düzeltmeler yapılması gerekeceğini söyledi. Molotof ile görüşmesini Ankara'ya telgrafla aktarırken büyükelçi Selim Sarper Sovyet hükümetinin Boğazlarda üs kurmak ve Kars ile Ardahan illerini topraklarına ilhak etmek istediğini bildirmişse de, Sovyetler taleplerini hiçbir zaman resmiyete dökmemişlerdir. Dışişleri arşivlerinde de Sovyetlerin ne üs ne de toprak talebine dair resmi bir belge yoktur. Yukarıda anlattığım gibi, Molotof Büyükelçimizin üstelemesine rağmen Boğazlarda üs istediklerini söylememiş, Kars ve Ardahan üzerindeki Rus iddiaları ise Gürcistan'lı iki Sovyet tarihçisinin yayınladıkları bir makalenin dışında Sovyetlerin resmi bir talebine konu olmamıştır.

Moskova Büyükelçisinin telgrafını 9 Haziran 1945 günü okuyan Cumhurbaşkanı İnönü, Dışişleri Bakan Vekili Nurullah Esat Sümer'den İngiltere ve Amerika Büyükelçileriyle görüşerek Sovyet talepleri karşısındaki tepkilerini öğrenmesini istedi. İngiliz Sefiri, Bakanı dinledikten sonra **«heyecanlanmayın (don't get excited)»** demekle yetindi ve durumu hükümetine bildireceğini söyledi. Ertesi gün Nurullah Esat Sümer tarafından kabul edilen ABD Büyükelçisi Edwin G. Wilson, daha anlayışlı davranarak Amerika'nın Türkiye'yi yalnız bırakmayacağını bildirdi fakat hemen arkasından şu sözleri ekledi, **«Size derhal askeri yardım vaad edemeyiz, yardımın başlaması için en az dokuz ay beklemeniz gerekir çünkü hâlen Stalin'in Amerika'daki prestiji o denli büyüktür ki, bunu değiştirmek zamana bağlıdır.» (1).**

(1) 1945 Mayısında İnönü'nün Hariciyeye danışmadan Sovyetle-

Bu tarihsel olayı aradan kırkbeş yıla yakın bir zaman geçtikten sonra burada deşmek istememin nedeni vardır; Dünya savaşı boyunca niyetlerinden kuşku duyulan, Türkiye üzerinde kötü emeller beslediğine inanılan, kısacası dost değil hasım gözüyle bakılan bir devlete, tarihin en yıkıcı savaşından yeni çıktığı bir sırada askeri ittifak önermenin isabetli bir karar olup olmadığı tartışmasını bir kenara bırakıyorum. Bu tartışma çok yapılmıştır ve bana kalırsa İnönü kararını verirken sonucunun ne olacağını pekiyi tahmin etmiştir. Çünkü İnönü çapında bir devlet adamının, savaş biterken Avrupa'da ortaya çıkan yeni dengeyi müttefikleriyle görüşmek üzere masaya oturmaya hazırlanan büyük bir devlete askeri ittifak teklif etmenin yaratacağı tepkileri hesaba katmamış olduğu düşünülemez. Kanımca İnönü, barış masasında Türkiye'nin sırtından pazarlık yapılmasından korkarak, savaş boyunca İngiliz ve Amerikalıları inandırmaya çalıştığı Sovyet tehlikesinin Türkiye üzerinde nasıl somutlaştığını müttefiklerine kanıtlamak istemiştir. Fakat bu kez de yanıldığı nokta, bir Sovyet tehdidi olasılığına karşı Batılı devletlerin Türkiye'nin yardımına koşmak için Rusya ile savaşı göze alacaklarını umut etmiş olmasıdır. Oysa Potsdam Konferansı'nda Stalin'in Türkiye'ye saldırmak niyetini taşımadığını gören İngiliz ve Amerikalılar, İnönü'nün çaldığı alarm zilinden telâşa kapılmamışlardır. Bunu gören İnönü, Sovyet tehdidini kendi kamuoyunda canlı

---

re askeri ittifak önermeye karar vermesi üzerine cereyan eden olaylara karışanlardan bugün hayatta kalan tek yetkili, o tarihte Dışişlerimizin önemli bir mevkiinde bulunan Büyükelçi Nurettin Vergin'dir. Şimdi emekli olan Vergin'in bu konudaki bilgileri yalnız belleğine değil, arşivlerde bulunması gereken resmi belgelere de dayanmaktadır. Ne var ki, bu dosyanın bugün kimin elinde bulunduğu bilinmemektedir.

tutmaya çalışarak, hem Rusya'ya tek başına kafa tutan lider şöhretini kazanmayı hem de savaş sonrası dünyada Türkiye'nin dış ilişkilerine yeni bir yön vermeyi tasarlamıştır.

Sovyetler'in Türkiye'den resmen üs ve toprak talebinde bulundukları iddiası üzerinde biraz daha durmak gereğini duyumsuyorum, çünkü bu konu Türkiye'nin son 45 yıllık dış politikasının belirleyici bir öğesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerçekten de, kamuoyumuz Stalin' in 1945 yazında Türkiye Hükümetinden resmen Karadeniz Boğazı'nda askeri üs ve Doğu Anadolu'da Kars ve Ardahan bölgesini içine alan toprak talebinde bulunduğuna o denli inandırılmıştır ki, bu inanca ters düşen her görüş tepkiyle karşılanmakta ve sahibi hakkında kuşkular yaratmaktadır. Nitekim anılarımın bu bölümü 1979 yılında MİLLİYET gazetesinde yayınlandığı zaman da siyasi tarih profesörü Rıfkı Salim Burçak ile aramızda gazete sütunlarında bir tartışmaya yol açmıştı. Bu tartışmanın ardından Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde yapılan araştırmalarda —Büyükelçi Selim Sarper'in Molotof ile yaptığı görüşmeyi aktaran telgrafı dışında Sovyet hükümetinin Türkiye'den üs ve toprak istemlerini içeren— herhangi bir resmi belgeye rastlanmadı. Yine de, yıllar sonra Prof. Orhan Aldıkaçtı askeri mahkemede Barış Derneği davası görülürken bir avukat arkadaşıma: **«Sovyet taleplerini inkâr etmiş bir büyükelçi olarak Dikerdem suçludur»** dediğini öğrendim. Gerçi Cumhuriyet tarihimizin en karanlık sayfası 12 Eylül rejiminin sadık hizmetkârı ve 1982 Anayasasının baş mimarı Prof. Aldıkaçtı'nın beni kolayca mahkûm edecek yerde Tarih'in kendisi hakkında vereceği hükmü düşünmesi daha isabetli olurdu ama onun ağzından ifadesini bulan görüşün kamuoyundaki şartlanmayı yansıttığını gözönünde tutarak konuyu

ilk fırsatta yeniden aydınlığa kavuşturmayı tasarlamıştım.

Önce, iki hususu birbirinden ayırmak gerekiyor: II. Dünya Savaşı'nın bitimine doğru Stalin'in Türk hükümetine karşı tutumunun sertleştiği bir gerçektir. Ancak, Avrupa'da savaş sona erer ermez İnönü'nün Sovyet hükümetine bir «Askeri İttifak» bağıtlanmasını önerdiği ve aldığı yanıt üzerine Sovyetlerin Türkiye'den üs ve toprak talebinde bulunduklarını açıklayarak Batılı müttefiklerini alarma geçirdiği de başka bir gerçektir. Biraz yukarıda belirttiğim gibi, Ulusal Kurtuluş Savaşı'mız sırasında Sovyetlerle aramızda kurulan dostluk ilişkileri 1939 Eylülünde patlak veren dünya savaşında bozulmuş, karşılıklı kuşku ve güvensizlik havasına bürünmüştü. Türkiye'nin savaş boyunca her fırsatta Batılı müttefiklerine Sovyet tehlikesini anımsatarak Almanya'nın yıkılmasının Avrupa için felaket olacağını telkine çalışması Moskova'yı tedirgin etmiş, savaşın sonlarına doğru iki Alman savaş gemisinin Boğazlardan geçişine izin verilmesi sert Sovyet tepkisine neden olmuştu. İkili İlişkiler bu düzeyde iken 1945 Haziranında yani Avrupa'da savaş biter bitmez Türkiye'nin Sovyetler'e bir askeri ittifak bağıtlamayı önermesini olağan bir girişim gibi görmek olanaksızdır. Böylesine zamansız bir girişimi Stalin'in Türk hükümetini sınamak için fırsat sayacağı kuşkusuzdu. Nitekim Başkan Roosevelt'in ölümü üzerine ABD başkanlığını üstlenen yardımcısı Truman'ın tanıklığı bu varsayıma güç kazandırmaktadır: Truman, 1955 yılında «Karar Yılları» başlığı altında yayınladığı anılarında (1) 1945 Ağustosunda 3 büyük bağlaşık devletin (ABD, SSCB, İngiltere) liderlerinin katılımıyla toplanan Potsdam Konferansı'ndaki görüşmeleri ayrıntılarıyla anlatırken Türk-Sovyet ilişkileri konu-

(1) Harry S. Truman, «Years of Decision,» New York 1955

sunda şöyle demektedir: «Stalin'e Türk hükümetinin ülkenin toprak bütünlüğü ve Boğazlar statüsü sorunlarındaki endişelerini aktardığında şu karşılığı verdi: **'Türkleri herhalde Rusya'nın Çarlık zamanındaki doğu sınırlarının düzeltilmesi gereğinden söz etmemiz korkutmuş olacak. Oysa Türk hükümeti bizimle bir İttifak Antlaşması imzalanmasını önermemiş olsaydı sınır değişikliği sorunu hiçbir zaman gündeme gelmezdi. Bir ittifak antlaşması her iki ülkenin sınırlarını birlikte savunmalarını gerekli kılar. Eğer Türkler bunu kabule yanaşmıyorlarsa aramızda ittifak antlaşması imzalanması gündemden düşer. Bu görüşümüzün korkulacak yanının ne olduğunu doğrusu bilmek isterdim.'»**

Karadeniz Boğazları sorununda ise Stalin'in Potsdam Konferansında dile getirdiği görüşü Başkan Truman şöyle anlatmaktadır: **«Bizce önemli olan, Sovyet gemilerinin Boğazlardan serbest geçişinin sağlanmasıdır. Uluslararası bir bunalım patlak verdiğinde Türkiye bu serbestliği güvence altına alamayacak denli zayıf olduğundan, Sovyetler Birliği Boğazların ortak savunmasından yanadır.»** Burada İngiltere Başbakanı Churchill araya girer ve Boğazlar konusunu SSCB'nin salt kendisiyle Türkiye arasındaki bir sorun gibi ele aldığını ileri sürerek itirazda bulunur. Buna karşılık Molotof, Türkiye ile Rusya arasında daha önce de bu tür antlaşmaların yapıldığını söyleyerek 1805 ve 1833 antlaşmalarını örnek gösterir. Truman ise Amerikan hükümetinin tutumunun Montreux Sözleşmesi'nin yeniden gözden geçirilmesi yönünde olduğunu bildirir. Sonuçta 3 Büyükler Boğazlar konusunda Ankara hükümetine ayrı ayrı nota vererek görüşlerini bildirmeleri kararlaştırılır.

Aslında, Stalin'in Türkiye üzerindeki niyetleri ne olursa olsun, Sovyetler Birliği'nin II. Dünya Savaşı son-

rasındaki durumu yeni bir askeri harekâta kalkışmaya kesinlikle elverişli değildi. Nitekim 1945 ve 1946 yıllarında Türk hükümeti yakın bir Sovyet tehdidini ileri sürerek Batılıları yardıma çağırırken, Moskova hükümeti Sovyet birliklerinin savaş sırasında işgal ettiği Kuzey Azerbaycan'dan derhal çekilmesini talep eden Batılı müttefiklerinin ültimatomuna boyun eğmişti. Bu bakımdan da Ankara'nın çaldığı alarm zilleri Londra ve Washington'dan beklediği tepkiyi bulamamıştı. Ne ki, İsmet İnönü Batı'nın o yıllardaki duyarsızlığını da kendi lehine kullanmayı ve Sovyetler'e tek başına kafa tutan devlet adamı ününü kazanmayı başaracaktı.

Görülüyor ki, gerek tarihsel verilerden gerek diplomatik arşivlerin incelenmesinden çıkan sonuç şudur: Başta İnönü olmak üzere, II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında ülkemizi yönetenler kurulmakta olan yeni dünya dengelerinde Batı ile bütünleşmekte, dış politikamızı Batı'nın ayakta kalan en güçlü devletinin rotasına oturtmakta ulusal yarar ummuşlardır. Kurtuluş Savaşı'ndan beri yürütülen bağımsızlık politikasıyla bağdaşmayan bu tutumu haklı, zorunlu göstermek için de Sovyet tehdidini sürgit gerekçe olarak kullanmışlardır. Böylece 1947'de Truman Doktrini'ne, 1948'de Marshall Planı'na kapılar açılarak ABD'ye kesin bağımlılığın adımları atılmış, ısrarlı çabalarımız sonucunda NATO'ya kabul edilmek başarısına (!) erişilince de ülkenin yazgısı tümüyle bu askeri pakta, dolayısıyla da ABD'ye bağlanmıştır. Türkiye'nin 1945'den sonraki 30 yıllık birinci soğuk savaş döneminde —özellikle Ortadoğu'da— Amerikan çıkarları doğrultusunda ne gibi roller üstlendiği, başta Arap dünyası olmak üzere, Üçüncü Dünya ülkelerinin husumetini üzerine çekmek pahasına ne talihsiz bir dış politika izlediği ve sonuçta bölgesinde «yalnız ülke» konumuna sürüklendiği düşünülecek olursa, bir askeri bloka ya da bir süper devlete

bağımlılığın faturasını ne denli ağır ödediği kolayca anlaşılır. Ancak bu kitabın amacı Türk dış politikasının derinliğine irdelenmesi olmadığından, 1945 yıllarında cereyan eden olayların öyküsünü burada noktalıyorum.

Yukarıda siyasal yönüne değindiğim olaydan bir de salt diplomasi mesleği bakımından alınacak dersler vardır: İlk önce, Büyükelçi Sarper'in Sovyet Dışişleri Bakanı ile yaptığı görüşmeyi ele alalım. Ünlü bir İngiliz diplomatının genç meslek memurlarına öğütlediği gibi, **«bir konuyu müzakere ederken karşısındakinin ard düşüncelerini öğrenmeye çalışmak hatadır».** Türkiye'nin askeri ittifak teklifine karşı Molotof **«güvenliğimizi sağlamak için bazı önlemler almamız gerekir»** deyince Büyükelçimizin **«yani Boğazlarda üs mü istiyorsunuz?»** sorusunu yönelterek muhatabını gerçek niyetini açıklamaya zorlaması, diplomatik açıdan becerikli bir hareket değildir. Selim Sarper'in ilk kez büyükelçilik görevini yüklendiği ve sadece yedi aydır Moskova'da bulunduğu gözönünde tutularak, bu hatayı belki de acemilik yüzünden işlediği düşünülebilir. Ama Molotof adını anmadığı ve resmî bir talep konusu yapmadığı halde, Kars ve Ardahan'ı Rusların geri istediğini Ankara'ya bildirmesine ne demeli? Sanırım bu da, misyonunun başarıya ulaşmadığını gören bir büyükelçinin kendini haklı çıkarmak için başvurduğu bir yöntemdir. Gerçekten de kimi diplomatlar yaptıkları girişimlerde umdukları sonucu elde edemeyince, kendilerini mazur göstermek için tüm kabahati karşı tarafa yükleyerek işin içinden sıyrılmak isterler. Oysa bir diplomatın sahip olması gereken niteliklerin başında «mesleki dürüstlük» gelir. Hem kendi hükümetine hem de nezdinde bulunduğu devletin hükümetine karşı dürüstlük. Öyle diplomatlar vardır ki, hükümetlerine gerçeği olduğu gibi değil, olmasını istedikleri gibi bildirirler. Biz buna «merkezin nabzına göre şerbet vermek» deriz. Bilme-

liyiz ki bunu yapmakla hükümetimize karşı en büyük kusuru işlemiş oluyoruz!

Sırası gelmişken şunu da söylemeliyim: Bir devletin nezdine temsilci gönderirken onun salt meslekteki başarısını, becerisini değil, aynı zamanda kişiliğini, eğilimlerini ve dünya görüşünü de dikkate almalıdır. Örneğin, Atatürk'ün ölümünden sonra Moskova'ya sürekli olarak en tutucu ve anti-Sovyet eğilimli kişilerin büyükelçi atanması Türkiye için talihsizlik olmuştur. Bunu söylerken Moskova'ya solcu, Washington'a Amerikan hayranı, Londra'ya Anglofil temsilcisi gönderilmesi gereğini öne sürmüyorum. Tersine, Amerikan etkisine girmiş, dünya olaylarını Pentagon gözüyle izlemeye alışmış bir büyükelçinin ülkesine yararlı olamayacağını biliyorum. Hele, Cumhurbaşkanı Fahri Korütürk'ün zamanında Washington Büyükelçimizin görevinden istifa ettirilmeden Dışişleri Bakanı olarak atanmasını ve Bakanlığı sona erince yine Washington'a gönderilmesini bir skandal olarak nitelendiriyorum. Ne var ki, bunun tam tersi yapılarak, Moskova'ya Sovyet liderleriyle diyalog kurmaları mümkün olmayan, onlara duvar gibi sağır davranacakları önceden bilinen büyükelçilerin gönderilmesindeki hikmeti de anlayamıyorum. Bence Moskova'da Türkiye'yi örneğin Hasan Işık gibi açık fikirli bir demokratın temsil etmesiyle, sosyalist sistemin her an yıkılabileceğine inanmış bir İlter Türkmen ya da Türkçü-Turancı olduğunu gizlemeyen bir Namık Yolga'nın aynı işi yapması arasında büyük fark vardır. Bunun gibi, gençliğini Alman okullarında Prusya eğitimi görerek geçirmiş, yüzünde Alman usulü düellodan aldığı kılıç yarasının izini taşıyan Selim Sarper'in de 1945'te Moskova'da bulunması, iki ülke arasındaki gergin havanın yumuşamasına yardımcı olmamıştır kanısındayım.

Yukarıda anlattığım olaylardan alınacak dersler var-

dır: İlkönce, Türkiye gibi yakın zamana değin dış politika konularının tabu sayılarak tartışma dışında tutulduğu, ulusal politikaların belirlenmesinde kamuoyunun ağırlığının duyulmadığı ülkelerde siyasal iktidarlar olayların gerçek yüzünü halktan gizleyebilmekte, kamuoyunu dilediği gibi yönlendirebilmektedir. Dolayısile de, bu ülkelerde «resmi tarih»in gerçekleri tam olarak yansıttığını kabul etmek mümkün değildir. II. Dünya Savaşı sonunda Türk-Sovyet ilişkilerinin durumu hakkındaki resmi bilgiler bunun çarpıcı bir örneğidir. Ben Sovyetlerin Türkiye'den resmen üs ve toprak talebinde bulunduklarını gösteren bir belgenin mevcut olmadığını yazdım. Bu, önce şaşkınlık, ardından sert tepki yarattı. Çünkü «resmi tarih»in doğruluğuna o denli inanılmış, toplum Sovyet tehdidine öylesine koşullandırılmıştı ki, aykırı bir görüşü savunmak âdeta suç sayılıyordu. Hemen Dışişleri arşivleri araştırıldı fakat orada —Selip Sarper'in Molotof ile yaptığı görüşmeye ilişkin telgrafın dışında— Sovyet taleplerini içeren herhangi bir belgeye rastlanamadı. Bu kez resmi tarihi doğrulayacak yorumlamalara başvuruldu. Denildi ki: «Stalin'in ölümünden sonra Sovyet hükümeti toprak istemini geri aldığını bildirerek özür diledi. Talep yapılmamış olsa nasıl geri alınırdı?». Oysa sözü edilen olay Nikita Kruşçev'in SBKP'nin ünlü XX. Kongresinden sonra Stalin dönemini suçlamak, kötülemek için başlattığı kampanyanın bir ürününden başka şey değildi. Evet, Kruşçev ABD Başkanı Eisenhower ile buluşmak üzere gittiği Pariste bir demeç vererek, Stalin'in dış politikasını eleştirmiş ve bu arada Türkiye'ye karşı güdülen katı politikanın artık değişeceğini söylemişti. Ama aynı Kruşçev Küba krizi sırasında Türkiye'deki Jüpiter füzelerini ABD ile pazarlık konusu yapmaktan geri kalmayacaktı.

Bütün bunlardan çıkardığım sonuç şudur: Ülkeler arasındaki ilişkiler o ülkelerdeki iç düzenden büyük ölçü-

de etkilenir. Türk-Sovyet ilişkileri de Atatürk döneminin sonlarında başlayan ve İnönü döneminde güçlenen anti-komünist akımın etkisinde kalmış, anti-komünizm giderek bir devlet politikasına dönüşmüştür. Ben bu durumu anılarımda «Anti-komünist histeri» diye niteledim. Bu tanımlama bazı iyi niyetli kişilerce aşırı bulunmuş olabilir. Ancak, 12 Eylül 1980'den sonra tanık olduğum olaylar Türkiye'deki asker-sivil yöneticiler katında anti-komünizmin ne boyutlara ulaştığını bana gösterdi ve haklılığımı kanıtladı.

VI

Merkezde göreve başladığım 1946 yazında, Ankara'nın siyasi havası karmakarışıktı. Bir yıl önce San Fransisko'da kurulan Birleşmiş Milletler Teşkilatına kabul edilmemiz için galip devletlerin öne sürdükleri koşula uyarak İnönü, tek parti rejimine son vermişti ama bundan yararlananlar gerici güçler olmuştu. Bir yandan dinsel irtica, öte yandan da Sovyetlerle ilişkilerimizin gerginleşmesinden güç alan koyu bir şovenizm dalgası ülkeyi baştan başa sarmıştı. Irkçılıkla mücadelenin yerini solculukla mücadele almıştı.

1947'ye gelindiğinde İnönü Truman Doktrini'ne ve onu izleyen Marshall Planı'na bir can simidi gibi sarıldı. Bu gelişme iç politikada da etkisini göstermekten geri kalmadı. ABD ile ilişkilerin sağlıksız biçimde sıkılaşmasına ve Amerikan yardımına karşı çıkmak vatan hainliği sayıldı. Köy Enstitüleri kapatılırken, Ankara Üniversitesindeki üç doçent derslerinde komünizm propagandası yaptıkları gerekçesiyle işten atıldı ve mahkemeye verildi. Amerikan yardımını Türkiye'de ilk kez eleştiren M. Ali Aybar'ın *HÜR* ve *ZİNCİRLİ HÜRRİYET* gazeteleri kapatıldı. Bir yıl önce ırkçılığından ötürü Alparslan Türkeş'e işkence yaptığı söylenen Milli Emniyet Servisleri bu kez solcu tanınanların peşine takıldı.

Böyle bir ortamda Ankara'da bulunmanın, üstelik Dışişleri gibi netameli bir Bakanlıkta çalışmamın başıma

ne işler açacağını henüz bilmiyordum ama kısa zamanda öğrenecektim. Gizleyecek hiçbir yanı bulunmayan, ancak düşündüğünü, doğru bildiğini çekinmeden söylemeyi vazgeçilmez bir hak hatta ödev sayan kimselerin uğradığı akibet beni de bekliyordu. Mesleğimde önemli görevler yüklendikçe, daha ağır baskılar, tertiplerle karşılaşacağımı, iftiralara uğrayacağımı o zamandan hesaba katmalıydım. Oysa ben, gençliğin verdiği cesaret ve kendine güvenle yoluma devam ediyordum. Ben yoluma devam ederken «kader» de etrafımda ağlarını örmeye başlamıştı.

Kader'in adı «Milli Emniyet Heyeti» denilen resmi örgüttü. Arap alfabesiyle yazılınca ilk harfleri bileştirilip MAH diye okunurdu. Sonradan «Milli İstihbarat Teşkilatı» (MİT) adını alacak bu örgütün görevi içeride ve dışarıda Devlete yönelik casusluk, sabotaj gibi yıkıcı faaliyetleri izleyip değerlendirmek ve Devletin yetkili organlarına (Başbakanlık, Genelkurmay, İçişleri, Dışişleri Bakanlıkları) bildirmekti. İngiltere'de «Intelligence Service» Fransa'da «Deuxiéme Bureau» aynı görevi yapardı. Ancak, Batı ülkelerinin demokratik rejimlerinde her çeşit düşünce akımı ve onları temsil eden siyasal partiler yasal olduğundan, gizli haberalma örgütlerinin işlevi casuslukla mücadele (contre-espionnage)'den ibaretti. Bizde ise MAH'ın başlıca görevi «aşırı akımlar» ve «yıkıcı faaliyetleri» izleyip meydana çıkarma şekline dönüşmüştü. Aşırı akımlar neydi, yıkıcı faaliyetler nasıl tanımlanırdı? Bu sorular bugün bile yanıtını tam olarak bulmuş değildir. Çünkü Türkiye'de hangi iktidar işbaşına geçerse aşırı akımların, yıkıcı faaliyetlerin tanımı onun tutumuna, felsefesine göre değişir. Başka bir deyişle, bizde «yasal düşünce» ile «yasa dışı düşünce» ayırımı vardır ve bunların arasındaki sınırı siyasal iktidarlar belirler. Cumhuriyet kurulduğundan beri bu kural değişmemiş, yasalar aynı kaldığı halde, uygulama değişik olabilmiştir. Bizde-

ki bu durum, Devleti «egemen sınıfların toplum üzerindeki baskı aracı» olarak tanımlayan bilimsel kuramın doğruluğunu açık seçik biçimde kanıtlamaktadır.

Konumuzu fazla dağıtmadan 1946 ve 1947 yıllarının olaylarına geçeyim:

Bakanlığın Ticaret ve İktisat Dairesi'nde işe başladıktan bir süre sonra, Sivas Milletvekili Necmeddin Sadak' la vardığımız anlaşmaya uyarak, AKŞAM gazetesine her hafta dış politika yazıları göndermeye başlamıştım. Adım ve soyadımın ilk harfleriyle imzaladığım yazıların hiçbir değişikliğe uğramadan gazetenin beşinci sayfasında yayınlandığını gördükçe itiraf edeyim ki gurur duyuyordum. Sanırım o yazıları pek okuyan olmamıştır ama benim için önemli olan Necmeddin Sadak'ın yazılarıma gazetesinde yer vermesiydi. Dış politika yazarlığım birkaç ay böylece sürdükten sonra bir gün Sadak beni telefonla aradı ve Ankara Palas'ta yemeğe çağırdı. 1 Kasım'da açılan B.M.M. toplantılarına katılmak üzere İstanbul'dan Ankara'ya gelmişti. Meclis toplantı halinde iken Sadak Ankara'ya gelir fakat hafta sonlarını hep İstanbul'da geçirirdi. Onu yazın Büyükada Yat kulübünde kışın da Serkl Doryan'da ya da Ankara'da Anadolu Kulübü'nde bezik oynarken görmek mümkündü. Uzun süre Avrupa'da bulunmuş olmanın verdiği alışkanlıkla, rahat yaşamayı ve bol para harcamayı severdi. Bu yüzden de, AKŞAM gazetesindeki hissesinin büyük kısmını ortaklarına satmak zorunda kalmıştı.

O tarihlerde Ankara Palas salonlarıyla Karpiç lokantası politikacıların buluşma yerleriydi. 1946 yılının sonlarına doğru bir akşam beni Necmeddin Sadak'la yemekte başbaşa gören Hariciye kodamanlarının epey şaşırdıklarını anımsarım. Yemek biterken Sadak benimle niçin buluşmak istediğini açıkladı: Yazılarımı beğenmişti ve bana ye-

ni bir öneride bulunmak istiyordu. Yaşı ilerlemişti, gazeteye hemen hergün başmakale yazmak kendisini artık yoruyordu. Yerine yavaş yavaş birisini yetiştirmek istiyordu. Bu «birisi» ben olabilirdim. Şimdilik haftada bir ya da iki gün kendi yerine başyazı yazmaya acaba ne derdim?

Ne mi diyecektim? Utanmasam sevincimden boynuna sarılacaktım. Necmeddin Sadak Türkiye'nin en güçlü siyasi kalemi idi. «Akşam» gazetesini salt onun başmakalelerini okumak için alanlar çoktu. Onun sütununa yerleşmek benim için büyük bir onurdu. Öneriyi hemen teşekkürle kabul ettim. Yalnız ortada bir sorun vardı: Memurlukla siyasi yazarlık nasıl bağdaşacaktı? Bekliyordum ki Sadak bana gazetesinde sürekli ve ücretli bir iş önersin ve ben de yaşamıma yeni bir yön vereyim. Fakat anladım ki, Sadak'ın niyeti henüz o kadar ileri gitmek değildi. Bana imzamın tanınması için belirli bir sürenin geçmesi gereğinden söz etti ve bu deneme sırasında mesleğimden ayrılmamın doğru olmayacağını söyledi. Yazılarımı takma bir adla imzalayabilirdim. Okuyucular imzaya alıştıktan sonra Sadak gazetedeki ortaklarına beni angaje etmelerini önerecekti.

Bu işin kolay olmayacağını hissetmiştim ama o yaşta başyazar olmak düşüncesi beni adeta sarhoş etmişti. Eve döner dönmez ilk başyazımı yazmaya koyulduğumu ve beş, altı saat uğraştıktan sonra bitirebildiğim yazıyı ertesi sabah heyecanla postaya verdiğimi bugün gibi anımsıyorum. Yazım 1946 yılının son gününün tarihini taşıyan AKŞAM gazetesinin birinci sayfasının baş köşesinde yayınlandı. Yazının başlığı «Dünya Barış İstiyor»du, imza yerinde «Mahmut Şerif» adı görünüyordu. «Şerif» babamın adıydı, soyadı yasasına kadar bu adı taşımıştım. Şimdi bunu sözümona takma ad olarak kullanacaktım. Tabii, olacak şey değildi ama büsbütün başka bir adla da imza-

İasam kimliğimin yetkili makamlarca öğrenilmesi önlenemezdi, çünkü nasıl olsa basın kanunu savcılara yazının kimin tarafından yazıldığını gazetelerin yazıişleri müdüründen sorup öğrenmek hakkını tanıyordu.

Başyazarlığımın ömrü ancak üç hafta kadar sürdü ve bu süre içerisinde dört makalem yayınlandı. «Büyük devletler arasında yakınlaşma» başlığını taşıyan son yazımın yayınlandığının ertesi günü, dairede çalışırken Genel Sekreter Feridun Cemal Erkin beni makamına çağırttı. Yüzü benimle her görüştüğünde olduğu gibi ciddi, hatta sertti. Bana hiçbir soru sormadan, bir gazeteye siyasi yazılar yazdığımın öğrenildiğini Memurin Kanununa aykırı olan bu hareketi bir kez daha tekrarladığım takdirde hakkımda koğuşturma açılarak Bakanlıktan ilişkimin kesileceğini bildirdi. Hiçbir karşılık vermeden teşekkür edip yanından ayrıldım ve vakit geçirmeden Necmeddin Sadak'ı telefonla İstanbul'dan aradım; çünkü o gün yeni bir yazıyı postaya vermiştim. Sadak; **«Bir, iki güne kadar Ankara'ya geliyorum, görüşürüz»** dedi. Hafta sonunda Ankara'nın ünlü Süreyya Pavyonunda akşam yemeğinde buluştuk. Önce bana iltifatta bulundu: **«Yazılarınız dikkati çekmeye başladı, yerinize yazan kimdir diye bana soruyorlar»** dedi. Hararetle teşekkür edip, Genel Sekreter Erkin'den aldığım ültimatomu anlattım. **«Bunu bekliyordum, çünkü savcılıktan kimliğinizi soruşturmuşlardı»** dedikten sonra devam etti; **«Şu anda size mesleğinizden ayrılıp gazeteye gelmenizi tavsiye edemeyeceğim zira gazetedeki ortaklarım hasistir, sizi tatmin edecek bir ücret vermeye yanaşmazlar. En iyisi, kısa bir süre daha bekleyelim, bu arada Genel Sekreter Feridun Cemal Bey bu görevinden ayrılıp dışarıya büyükelçi olarak atanacak. Ondan sonra yine görüşür, bir hal çaresi buluruz»** dedi.

Bu sözleri bir «gönül alma» biçiminde yorumla-

mıştım. Çünkü Feridun Cemal Bey'in Genel Sekreterlikten ayrılması o sırada söz konusu değildi. Meğer Necmeddin Sadak'ın bir bildiği varmış: Bu görüşmenin üzerinden bir ay geçmemişti ki İnönü kabinede değişiklik yaparak Hasan Saka'yı başbakanlığa getirdi, onun yerine Dışişleri Bakanlığına Necmeddin Sadak atandı! Bu atama Sadak'ın dışında herkes için bir sürpriz oldu. Bakanlıktaki arkadaşlardan Sadak'la ilişkilerimi bilenler ve bizi birkaç kez başbaşa yemek yerken görenler gelip beni kutladılar. Genel kanı yeni Bakanımızın beni Özel Kalem Müdürü olarak seçeceği idi. Ben ise, başka hayaller peşinde idim. Bakan olduktan sonra başyazarlığı sürdüremeyeceğine göre, Sadak'tan boşalan yere kendimi en güçlü aday olarak görüyordum. Oysa, tahminlerin ne biri ne de öteki gerçekleşti. Dışişleri Bakanı olarak göreve başladığı gün kendisini makamında kutlamaya gittikten sonra Sadak'la ancak iki yıl sonra bir kez daha başbaşa konuşabildim, o konuşmayı biraz ileride anlatacağım.

İçtenlikle söylüyorum, Ticaret Dairesi'ndeki işimden ve Fatin Bey'in bana verdiği görevlerden o denli memnundum ki, yeni Bakanın benimle ilgilenmeyişini biraz yadırgasam bile bundan hiç yüksünmüyordum. Orta Avrupa ve Skandinav ülkeleriyle birbiri peşinden ticaret anlaşmaları yapmaya başlamıştık. Heyetlerin biri geliyor öteki gidiyordu. Romanya, İsveç ve Macaristan'la müzakereler yapmış, anlaşmaya varmıştık. Savaşa girmemiş Türkiye'nin savaştan yeni çıkmış Avrupa ülkelerine kıyasla ne kötü bir ekonomik durumda olduğu hergün gözlerimin önüne seriliyordu. Tarım ülkesi diye bilinen Macaristan bile 1948 yılında bize lokomotif ve vagon satmayı önerirken, bizim ihraç malları listemizde tütün, küspe, palamut gibi üç-beş ilkel maddeden başka bir şey bulunmuyordu. Geri kalmışlığın ve ekonomik siyaset yoksulluğunun bütün acısını tadıyorduk.

Milli Emniyet Örgütü (MAH)'nün benimle ciddi surette uğraşmaya başlaması 1948 yılı sonlarına rastlar. Şimdi anlatacağım olay gizli polisin beni Hariciyeden tasfiye etmek için yaptığı ilk önemli girişimdir. Bu ilk girişimde başarı sağlayamamıştır, ama her fırsatta daha doğrusu, her hükümet değişikliğinde Milli Emniyet'teki «Dikerdem» dosyası yeni Bakanın önüne getirilmiştir. Her defasında da ya, İnönü, ya da Menderes ve Zorlu'nun müdahalesiyle kesin darbeyi yemekten kurtulmuşumdur. Sırası geldikçe hepsini anlatacağım ki yeni kuşaklar gerekli ibret dersini çıkartsınlar.

Milli Emniyet benim için ne zaman bir dosya açmıştı ve bu dosyanın içinde neler vardı? Bunu kesin olarak bilmeme tabii olanak yok, ama bir rastlantı eseri olarak gizli dosyamın içeriği hakkında bazı bilgiler edindim. Sözünü ettiğim 1940'lı yıllarda, Milli Emniyet Reisliği yapmış olan Naci Perkel 1957'de Bağdat Büyükelçiliğine atanmıştı. O sırada ben de Amman Büyükelçisi idim. Naci Bey eşiyle birlikte Ürdün'ü ziyarete geldi, tarihi yerleri gezmek istemişlerdi. Kendilerini Büyükelçiliğimizde konuk ettim, birkaç günü beraber geçirdik. Perkel ve eşi olgun ve saygıdeğer kişilerdi. Herhalde onlar da bana yakınlık duymuş olacaklar ki, bir akşam kendiliğinden Milli Emniyetteki dosyam konusunu açtı. Anlattığına göre, İsviçre'den Merkeze döndükten sonra Ankara ve İstanbul'da solcu olarak tanınmış kişilerle kurduğum dostluk ilişkileri ve arkadaş meclislerindeki konuşmalarım Milli Emniyetin dikkatini benim üzerime çekmiş. Bir «Hariciyecinin» Mehmet Ali Aybar, Behice Boran, Pertev Naili Boratav, Sabahattin Ali, Abidin Dino, Orhan Veli gibi «tehlikeli» kimselerle sık sık görüşmesi, dost meclislerinde Nâzım Hikmet'in şiirlerini okuması pek görülmüş bir şey olmadığından, önce peşime sivil polis takılarak izlettirilmişim. Bir yandan da, Dışişleri Bakanlığında bulunan

ajanlarından kimlerle ne konuştuğum hakkında raporlar alırlarmış. Doğrusu ben de bu ajanlara bol malzeme sağlarmışım çünkü hangi konu üzerinde fikir yürütsem sol eğilimli olduğum anlaşılırmış. Hele bir defasında Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dekanı'nın bir kısım öğrenciler tarafından hırpalanması üzerine sağcılara öyle bir veriştirmişim ki, odada bulunan MAH ajanı raporunda benim komünist olduğumdan kuşkusu kalmadığını belirtmiş! (1)

Naci Perkel sözlerini şöyle bağlamıştı: **«Yasa dışı bir eylemi görülmese bile, sol eğilimli olduğu anlaşılan bir memuru devlet dairelerinde barındırmamaya MAH kararlıydı, hele Hariciyede asla! Önce onu kazımayı dener, fikirlerinden caydığını yazılı olarak açıklamasını isterdik. Bunu yapamazsak tasfiyesine giderdik. Sizi de 1947'de çıkarılan özel bir kanunla Hariciyede bir defaya mahsus olmak üzere geniş bir tasfiye yapılacağı sırada meslekten uzaklaştırmak istediler ama gerek Necmeddin Sadak gerekse Müdürler kurulu bunu engelledi. O tarihten sonra da Milli Emniyet sizin bir dış göreve atanmamanız böyle-**

(1) Bu olayı çok iyi anımsıyorum. Bir sabah Bakanlığa yürüyerek gelirken Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi önünde büyük bir kalabalığın biriktiğini görerek ne olduğunu merak etmiştim. Biraz sonra yaşlı bir adamın yüzü gözü tükrük içinde üniversite kapısından çıkarılıp bir polis arabasına konulduğunu gördüm. Arkasından bir güruh onu yuhalıyordu. Meğer o ak saçlı adam Üniversite Rektörü Şevket Aziz Kansu imiş. Yirmi yıl önce bir dergide yazdığı yazılardan ötürü solcu tanınıyormuş. Fakültedeki Necati Akder ve Hamdi Ragıp Atademir gibi koyu sağcı hocaların tahrikiyle bir kısım öğrenciler Rektörü üniversiteden kovmaya kalkışmışlar ve yüzüne tükürmüşler. Bu sahneye tanık olduktan sonra Bakanlığa geldiğimde, son derece üzgün ve öfkeliydim. O öfkeyle konuşurken, çalıştığım odada bir MAH ajanı olduğunu bilmiyordum ama bilseydim de aynı biçimde konuşurdum.

ce istifaya zorlanmanız için Bakanlığa baskı yaptı. Sonunda konu İsmet Paşa'ya kadar götürüldü. 1950'de Bakanlığın size sahip çıkması sonucunda Kahire'ye atanmanız mümkün oldu.»

Milli Emniyet Örgütü eski Başkanının 1957 yılında beni karşısında büyükelçi olarak bulunca açıklamakta sakınca görmediği sözlerini bundan sonra anlatacağım olaylar doğrulayacaktır. Şu farkla ki, ben meslek basamaklarında yükseldikçe Milli Emniyetin baskısı artacak, özellikle siyasi iktidar yerli «Mc Carthy»lerin eline geçince durumum büsbütün ağırlaşacaktır. Bu kitabı sıkılmadan sonuna kadar okuyanlar gizli kuvvetlerle savaşımın 1976 yılı sonlarına dek sürdüğünü göreceklerdir. Biz şimdi 1948 sonlarına dönelim.

Çekoslovakya ile ticaret ve ödeme anlaşmasını müzakere edip imzalamak üzere Prag'a bir heyet gönderilecekti. Genel Müdürüm Fatin Zorlu görüşmelerin Dışişleri Bakanlığı yönetiminde yürütülmesine hükümeti razı etmiş, heyet başkanlığına da beni seçmişti. Heyetin oluşması için gerekli Bakanlar Kurulu kararı Başbakanlıktan istenmişti. Hareketimizden bir gün önce Fatin Bey beni çağırarak Prag'a gidecek heyetin üyelerinin Başbakanlıkta değiştirildiğini ve benim gitmeyeceğimi söyledi. Halinden sinirli ve üzgün olduğu anlaşılıyordu, ama başka bir şey söylemeyince ben de üstelemedim. O akşam bir kokteyl davetinde Fatin Bey'in eşi Emel Zorlu beni bir kenara çekerek durumu açıkladı. (Hemen ekleyeyim ki, rahmetle andığım Emel Hanımla aynı paralelde düşünce ve görüşleri paylaşmaktan ileri gelen sağlam bir dostluğumuz vardı. Belki de, babası Tevfik Rüştü Aras'ın etkisiyle, Emel Zorlu ilerici bir aydın kimliğini taşırdı. Bu kimliği erken ölümüne kadar değişmedi. Başka koşullarda yetişseydi, militan bir solcu olurdu kanısındayım.) Emel Ha-

nımın aramızda kalması kaydıyla bana anlattıklarına göre Milli Emniyet Örgütü benim komünist bir ülkeye hem de heyet başkanı olarak gönderileceğimi öğrenince harekete geçmiş, İçişleri Bakanına bunun sakıncalı olduğunu bildirmişti. Dışişleri Bakanlığı'nın hazırladığı kararname Bakanlar Kurulu'na gelince, İçişleri Bakanı Mehmet Emin Erişirgil konuyu ortaya atmış, Çekoslovakya'ya gönderilecek heyetten benim adımın çıkarılmasını önermişti. Kurulda hazır bulunan Bakanlar —Galatasaray okulundan arkadaşım olan Nihat Erim ve Vedat Dicleli dahil— İçişleri Bakanını desteklemişlerdi. Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak o toplantıda bulunmamıştı. «Molla» lakabıyla tanınan Başbakan Şemseddin Günaltay ise büsbütün telaşlanmış, beni Heyetten çıkarmakla kalmayıp, Dışişleri Genel Sekreteri Fuat Carım'ı makamına çağırarak: **«Sizde bir komünist varmış, hemen icabına bakın»** diye emir vermişti.

Burada bir parantez açarak, Şemseddin Günaltay kabinesinde biri Bayındırlık öteki Ticaret Bakanı olan iki okul arkadaşımın, Nihat Erim ile Vedat Dicleli'nin Bakanlar Kurulunda beni neden savunmadıklarına değineyim. Bürokrat çevrelerinde yanlış bir kanı vardır: Galatasaraylılar ya da Mülkiyeliler birbirlerini tutarlar denir. Oysa Galatasaraylı ya da Mülkiyeli dayanışmasının kökeninde aynı sosyal sınıf bireyleri arasındaki dayanışma vardır. Örneğin Cumhuriyetin ilk döneminde Galatasaray Lisesi İstanbul burjuvazisiyle başkent Ankara'daki yönetici-yüksek bürokrat zümresinin kısacası egemen sınıfın çocuklarının bir arada bulundukları eğitim ocağı olmuştur. Bunlar okulda başka sosyal sınıflardan gelme çocuklarla yakın arkadaşlıklar kursalar da, okulu bitirip hayata atıldıktan sonra doğal olarak kendi sınıflarının çıkarına hizmet eder, ötekilere yabancılaşırlardı. İçlerinden birkaçının aykırı dünya görüşlerini özümseyip egemen sınıflara cephe

aldıkları görülmüştür. Ama genelde Galatasaray'dan yetişenler bilimsel anlamıyla tutucu ve kurulu düzen savunucularıdır. Bu nitelikleriyle Galatasaraylılar halktan kopuk ve her zaman Devlet'in yanında yer alan seçkinci (elit) bir topluluk oluştururlar. Galatasaraylıların kendilerini «akılcı», «özgür düşünceli» ya da «doğu-batı sentezcisi» olarak tanımlamaları yukarıda belirttiğim niteliklerini değiştirmez. Nitekim, 12 Eylül rejiminin karanlık günlerinde çoğu lise ve üniversite öğrencisi olan onbinlerce aydın kişi siyasal düşünce ve eylemlerinden ötürü hapse atılır, işkence görürken, Galatasaraylılığı temsil savında bulunan «Galatasaray Eğitim Vakfı» Org. Kenan Evren'i iki kez okulu ziyarete davet edip askeri cunta liderini onore etmek ve karşılığında okula parasal yardım sağlamak becerisini göstermiştir. Eski bir Galatasaraylı olarak olaydan duyduğum ezikliği hâlâ içimde taşıyorum.

Anılarımın akışına dönersek, yine de, Nihat Erim'le Vedat Dicleli'nin Bakanlar Kurulu'nda beni savunmayışlarını o zaman yadırgamıştım çünkü İnönü'nün onları demokrat-liberal kimliklerinden ötürü ellerinden tutup çok genç yaşta bakanlığa yükselttiğine inanıyordum. «Türkiye'nin Batıya açılan penceresi» diye tanımlanan bir okuldan yetişmiş ve biri Anayasa Profesörlüğüne yükselmiş iki aydın kişinin, bir devlet memurunun siyasal düşüncelerinden ötürü işinden atılamayacağı tezini savunmalarını bekliyordum. Yanılmışım. Meğer İnönü onları çoğulcu demokrasi deneyiminde kendilerinden yararlanmak için değil, fosilleşmiş parti kadrolarına taze kan aşılamak için seçmiş. İsmet Paşa Halk Partisi içinde bir reform gerektiğini düşünerek Recep Peker'in ceberrut idaresine karşı «35'ler» denen bir hareketi başlatmıştı. Partinin genç, aydın kişilerinden oluşan 35'ler grubu hükümetin liberal kanadını temsil edecekti. Cumhuriyetin ilk döneminde parti kodamanlarının, çocuklarına «Cumhuriyet Şehzadele-

ri» denirdi. Bunlar babalarının nüfuzundan yararlanıp zengin olan ya da mevki kapan işe yaramaz, şımarık gençlerdi. İnönü onların yerine yine kurulu düzene bağlı fakat iyi okumuş, hırslı gençleri ellerinden tutup yönetimin kilit mevkilerine geçirmek istemişti. Eğer rejim iyi işleseydi, belki Fransa'da örneğini gördüğümüz «genç kurtlar» gibi yüksek yetenekli, etkin bir bürokrat tabaka yönetime damgasını vurabilirdi. Ne var ki, Türkiye'nin çarpık kapitalizmi güçlü bir ulusal burjuva sınıfı yaratamadığı gibi, siyasal rejim de kişilik sahibi politikacı ve bürokratların yetişmesine olanak vermedi. Parantezi burada kapıyorum.

Bakanlar Kurulundaki olayın ertesi günü, Genel Sekreterimiz Fuad Carım erkenden beni arattırdı. İçeri girdiğimde, odasında bir aşağı bir yukarı dolaşıyor, yüzüme bakmıyordu. Ben ayakta bekliyordum. Nihayet önümde durdu, başını kaldırdı ve: **«Sen komünist misin?»** diye sordu. Bir akşam önce durumu Emel Zorlu'dan öğrendiğim için fazla şaşırmadım ama yine de Fuad Carım'dan böyle bir soru beklemiyordum. Yavaş sesle **«Beyefendi, bu bir emniyet sorgusu mu?»** karşılığını verdim. Genel Sekreterin yüzünün biraz kızardığını farkettim. Aslında Fuad Carım içine kapanık, aksi mizaçlı fakat duygulu bir adamdı. Karakterindeki terslik, nobranlık onu çok kimseyle, bu arada Numan Menemencioğlu ile çatıştırmış, bu yüzden «Kavanin Dairesi» denilen pasif bir görevde unutulmaya bırakılmıştı. Geniş kültürü, kendine özgü renkli konuşmasıyla çevresinde sevgi ve saygı uyandırırdı. Feridun Cemal Erkin Genel Sekreter olunca onu gölgeden çıkarıp kendisine yardımcı yapmıştı. Erkin'in Roma'ya büyükelçi atanması üzerine de Nacmeddin Sadak onu Genel Sekreterliğe yükseltmişti. Gerçi Sadak'ın Avrupai havasıyla Carım'ın alaturkalığı pek uyuşmamıştı ama bu iki zıt karakter Hariciyeye yeni bir çeşni katmıştı. Biri

donuk denecek kadar resmi, öteki patavatsız denecek kadar sade idi. Hatta bir gün Fuad Carım kendisini öğle vakti ziyarete gelen İspanya sefirini yemeğe alıkoyarak çalışma odasında konuğuna sefer tasları içinde yemek ikram etmişti!

Sert görünüşü altında Fuad Carım'ın yumuşak kalpli olduğunu, ayrıca bana sempati beslediğini biliyordum. Fakat anlaşılan Başbakan Günaltay'dan benim yüzümden işittiği azar onu ürkütmüştü. Uzun uzun bana insanların kötülüğünden söz etti, sonra baklayı ağzından çıkardı; **«Sen nerede olsa kendini gösterir, yükselirsin ama bu bakanlıkta sana gelecek yok, istifa etmeni salık veririm»** dedi. Onun sıkıntılı haline ben de üzülmüştüm ama istifa etmeyi de kendime yediremiyordum. **«Beyefendi,»** dedim, **«ben mücadeleyi severim, memurluk haklarımı sonuna kadar savunacağım, istifaya bir neden göremiyorum».** Pek memnun kalmadı ama söyleyecek başka sözü yoktu. Susup pencereye doğru gidince odadan çıktım, doğruca Fatin Bey'in yanına gidip Genel Sekreterle görüşmemizi anlattım. Fena halde kızdı; **«Senin gibi bir memuru istifaya nasıl zorlarmış, böyle kuru-sıkı tehditlere hiç aldırış etmeyeceksin, senden sorumlu genel müdür benim»** dedi. Birkaç dakika ara ile iki ayrı insanı yakından tanımış, birinin yürekliliği ile ötekinin ezikliğine tanık olmuştum.

Bu olayın üstünden birkaç ay geçti, 1949 yılının yazına girmiştik. Haziran ayı Dışişleri memurları için en hareketli aydır, Merkezden dış görevlere ve dışardan Merkeze atama ve nakiller bu ayda yapılır. Benim iki yıllık Merkez hizmetim çoktan dolmuştu fakat hiçbir kararnameye adım konulmuyordu. Ne var ki, yaşantıma yeni bir renk katan ve beni Ankara'ya bağlayan bir uğraşın içine girdiğimden dış göreve gidemediğime üzülmüyordum. Bu zevkli uğraş, şair Orhan Veli ve daha birkaç ar-

kadaşla birlikte 1949 yılının ilk günü çıkarmaya başladığımız YAPRAK adlı düşün ve sanat dergisiydi.

İsviçre dönüşümde Ankara'nın bilim ve sanat çevreleriyle kurduğum ilişkiler bana çok değerli dostluklar kazandırmıştı. Bugüne dek süren ve bana onur veren bu dostluklar arasında, ne yazık ki pek kısa sürmüş olmasına rağmen, Orhan Veli'nin ayrı bir yeri vardır. Edebiyat dünyamızdan bir kuyruklu yıldız gibi geçip giden Orhan Veli'nin sanatı üzerine çok şey yazıldı. Türk şiirinde yaptığı devrim bütün yönleriyle incelendi, ama onun «ilerici insan» yanı, «toplumcu yazar» kimliğinin yeteri kadar bilinmediği kanısındayım. Ben onu bu kimliğiyle tanıdım. Bu kitabın konusu elvermediği için, Orhan Veli'den şimdilik bu kadarcık söz ederek, hayatımın en zevkli ve anlamlı yılları olan YAPRAK döneminde başımdan geçenleri anlatmaya devam edeceğim.

Onbeş günde bir ve tek yaprak halinde çıkmasına karşın, YAPRAK dergisi o yılların fikir ve sanat dünyasında olay yaratmıştır. Aradan otuz yıl geçtiği ve bu süre içinde yüzlerce sanat dergisi çıkıp battığı halde YAPRAK'ta çıkmış şiir ve yazılar bugün bile birçok aydının belleğindedir. Bunun nedeni, günün ağır koşulları altında bu derginin ilerici düşünceyi, toplumcu sanatı simgelemiş olmasıdır. YAPRAK dergisinin her sayısı bir düşün ve sanat olayı yaratırdı. Orhan Veli'nin, Oktay Rıfat'ın, Necati Cumalı'nın şiirleri, Abidin Dino'nun desenleri, Sabahattin Eyuboğlu'nun yazıları, Erol Güney'in çevirileri tüm sanatseverler, aydınlar tarafından okunurdu. Bu derginin ilk sayısından Orhan Veli'nin ölümünden sonra yayınlanan son sayısına kadar her nüshasında benim «M. Fırtınalı» ya da «Yaprak» imzasıyla çıkmış yazılarım vardır. Bu yazıların kime ait olduğunu çevremizin dışındakiler bilmezlerdi, savcılık sorarsa, Orhan Veli sorumluluğu yüklenecekti. Ne var ki, 1 Şubat 1950 tarihli YAPRAK'

ta «Demokraside Kahramanlık» başlığı altında yayınlanan yazım, Milli Emniyet Örgütünün dikkatini çekmişti. O yazıda Galile'nin engizisyon mahkemesindeki sözünü ele alarak, düşünce özgürlüğünün ancak uğrunda ölümü göze alan kahramanlarca savunulabildiği rejimlere demokrasi denilemiyeceğini anlatıyordum. Çok sevdiğim ve hâlâ güncelliğini koruduğuna inandığım bu yazımı aşağıya aynen aktarıyorum.

«Dünya güneş etrafında döner dediği için Galile'nin engizisyon mahkemesine verildiğini biliriz. Hikâye ederler ki, büyük İtalyan bilgini hakimlerinin huzurunda diz çökerek tövbe etmek sayesinde ölümden kurtulmuş ama mahkemeden çıkarken ayağını yere vurarak: 'Ne yapayım ki dünya dönüyor' demiş. Ve engizisyon mahkemesinin kararına rağmen dünya dönmekte devam etmiş.

Bugün dünyanın döndüğünü söyleyebilmek için Galile kadar kahraman olmaya lüzum kalmadığını düşünerek seviniyoruz, fakat unutuyoruz ki, engizisyon mahkemelerinin üzerinden dört yüz yıl geçtiği halde dünyanın güneş etrafında dönmesi kadar basit, aydınlık gerçeklere inanmak, hâlâ bir kahramanlık, bir cesaret meselesidir. Bu sözlerde mübalağa arayanlara hatırlatalım: Bundan on yıl önce, bir Alman'ın yahut bir İtalyan'ın, Yahudilerin de bizim gibi insanlar olduğuna inanması ne büyük bir cesaret işi idi? Halbuki bundan on yıl önce de, insanların damarlarındaki kana göre sınıflandırılamayacağı, ırkçılık nazariyesinin hiçbir bilim temeline dayanmayan bir şarlatanlıktan ibaret olduğu pekâlâ biliniyordu. Galile'yi yargılayanların, hiç olmazsa, dünyanın döndüğünü bilmemek gibi bir mazeretleri vardı; yirminci yüzyılda yaşayan Almanlar ise ırkçılığın yalan olduğunu bile bile Hitler'e ses çıkarmadılar. Çünkü doğruyu savunmak için kelleyi koltuğa almak gerekiyordu.

Daha yakın zamana, yaşadığımız günlere gelelim: Bugün Amerika'da 1950 modeli bir engizisyon mahkemesi vardır ki, Amerika Birleşik Devletleri vatandaşlarının vicdani kanaatlerini araştırmaya, evlerinde hangi kitapları okuduklarını, hangi düşünceye sahip olduklarını soruşturmaya yetkilidir. Mahkemenin adına «Amerika Aleyhtarı Faaliyetlerle Mücadele Komitesi» denmiştir. Amerika'nın en değerli sanatkârları, artistleri, bilim adamları bu meşhur Komite'nin önünde hesap vermeye mecbur tutulmuşlardır. Mahkemenin sorduğu ahiret suallerine iyi cevap vermiyenler «Amerika düşmanı» ilan edilip işlerinden atılmışlardır. Şimdi bunları görüp de, Amerikalı bir aydının Galile'den daha az kahraman olduğunu iddiaya imkân var mıdır?

Memleketimize gelince, medeni cesaret bahsinde Amerikalıları fersah fersah aşmış olmakla öğünebiliriz. Bizim ileri fikirli aydınlarımız bilim yolunda yürüyebilmek, en basit hakikatleri açığa vurabilmek için, eski zaman şövalyelerinden daha büyük kahramanlık sınavından geçmek zorundadırlar. Vatan hainliği damgasını yemeyi, türlü isnatlara, iftiralara göğüs germeyi ve sonunda işten atılmayı göze almadan Türkiye'de bilim düşüncesini savunmak kolay iş midir? Sinsi tehditlerle başlayıp gürültülü nümayişlerle sona eren bir baskıyı hiçe sayarak gazete, dergi çıkarmak, yaşatmak kimin harcıdır?

Bunları söylemekten maksadımız, dünyada hüküm süren parlak bir demokrasi edebiyatına rağmen insanların henüz en tabii haklarını bile, hayatlarını tehlikeye koymaksızın koruyamadıklarını anlatmaktır. Olayların ne garip bir cilvesidir ki, demokrasi denilen hürriyet rejimi bugün birçok yerlerde bir cesaret ve kahramanlık rejimi haline gelmiştir. Halbuki hakiki halk idaresinde halk düşmanlarından başka hiç kimsenin, doğru olduğunu bildiği yolda yürümesi için açlığı, hapsi göze almasına lü-

zum yoktur. Halk idaresinde halka hizmet etmek isteyenlerin yoluna hiçbir engel konmaz, yüreğine korku salınmaz. Çünkü bu idarenin halktan gizli kapaklı tarafı yoktur.

Başbakan Bay Şemseddin Günaltay geçenlerde verdiği bir demeçte: 'Bu memleketin namuslu insanları en az namussuzları kadar cesur olmak zorundadırlar' demişti. Bugünkü durum gerçekten Başbakana hak verdirecek mahiyettedir. Ama bir memlekette namus, kelle pahasına elde ediliyorsa orada demokrasi var denemez.»

Yazının içeriği siyasi polisin dikkatini çekmiş ve nedense bunu Nâzım Hikmet'in Bursa hapishanesinden yazıp gönderdiği kanısına varılmıştı. Bunun üzerine Milli Emniyet YAPRAK dergisiyle ilgisi olanlar arasında gözüne Erol Güney adındaki yahudi arkadaşımızı kestirerek kendisini o zamanlar «Evkaf Apartımanı» diye tanınan binadaki bürolarında sıkı bir sorguya çekmişti. Erol Güney, aramızda kararlaştırdığımız üzere, benim adımı vermemiş ama ağır tehdide uğramıştı: Yazının kime ait olduğunu söylemezse başına geleceklerden kendisi sorumlu olacaktı. O tarihlerde bu tehdidin anlamı korkunçtu. Zavallı Erol sapsarı bir yüzle bunu bizlere anlattığı zaman hemen araya girdim ve adımı siyasi polise açıklamasını istedim. Arkadaşlar bunu kabule yanaşmadılarsa da, Rus asıllı olan Erol Güney'in başına gizli polisin ne çoraplar öreceğini kestirdiğimden ısrar ettim. Birkaç gün sonra Erol bana geldi: **«Kimliğini öğrendikleri zaman çok şaşırdılar ve kızdılar. Verem hastalığı geçirdiği için ona bir şey yapmak istemiyorduk, ama şimdi görür gününü, tehdidini savurdular»** dedi. Ben de hastalığımdan ötürü bana acımalarını hazmedememiştim. M. Fırtınalı yerine «Yaprak» imzasıyla yazı yazmaya devam ettim.

Bu olaylar olup biterken 1950 seçimleri yaklaşmıştı.

Seçim kampanyası henüz resmen başlamamıştı ama CHP ile DP yöneticileri oy avcılığına çoktan çıkmışlardı. Dinsel irticaa prim vermekte her iki parti birbirleriyle yarış ediyorlardı fakat Halk Partisi çok geç başladığı bu yarışı yitirmeye mahkûmdu. Din konusunu en etkili biçimde DP liderleri işliyorlardı. Zaten, DP ne yaparsa yapsın arkasından büyük çoğunluğu sürükleyeceği elle tutulur gibi belli oluyordu. 27 yıllık Halk Partisi iktidarı milletin canına tak etmişti, herkes ne olursa olsun değişiklik istiyordu. Ulusların tarihinde böyle dönemler vardır. Yığınlar ceberut iktidara baş kaldırırlar, yönetenler artık yönetemez hale gelirler, İran'da görüldüğü gibi. 1950 Türkiye'si 1979 İran'ı gibi değilse de ona yakın biçimde «Tek Parti, Tek Şef» iktidarına son vermek kararındaydı. Köylerde, kasabalardaki halk kaynaşması bunu gösteriyordu. Durumun farkına varılmayan tek yer belki Ankara idi. Başkentte bürokrasi çarkını işletenler İnönü'yü Demokratların taş çatlasa yüz sandalyeden fazla kazanamayacağına inandırmışlardı. Arkadaşım olan İnönü'nün oğlu Ömer'le seçim sonuçları üzerine bahse tutuştuğumuzu unutmam: Sonuçta bahsi ben kazandım.

Seçim tarihi yaklaşadursun, Hariciyedeki durumum umutsuz bir görünüme girmişti. Merkeze döneli dört yıl oluyordu, benimle aynı zamanda dönen arkadaşlarımın tümü yeni dış görevlerine çoktan gitmişlerdi. Genel Müdürüm Zorlu'nun beni bataktan kurtarmak için yaptığı bir, iki girişim de sonuçsuz kalmıştı. Bunlardan biri beni bir «takdirname» ile ödüllendirmekti. Zorlu, Dairesinde çalışan bir Şube Müdürünün yani benim «yabancı ülkelerin heyetleriyle yapılan ekonomik müzakerelerde gösterdiği üstün çaba ve başarıdan dolayı» bir takdirname ile taltif edilmesini öneren bir yazıyı Bakanlık Makamına gönderdi. Bu yazı Makamın onayı ile sicil dosyama girerse arkasından «takdire lâyık görülmüş bir memur dış gö-

reve neden atanmaz?» diye bir çıkış yapacaktı. Fakat bu yazı Bakana kadar gidemeden Genel Sekreterin çekmecesinde kaldı. Müzekkerenin Bakana sunulması için önce Genel Sekreterin «uygundur» diye parafe etmesi gerekiyordu. Fuad Carım'ın eli bir türlü bu parafı atmaya varmadı. Ne yapsın, Başbakan bir kez onu korkutmuştu. Komünistliğinden kuşkulanılan bir memura takdirname verilmesini onaylamak fazla olurdu!

Sonunda cesareti ele alarak bir karara vardım. Bakanımız Necmeddin Sadak'la kendim görüşecektim. Aslında bu benim için bir cesaret değil, kendime yedirememek konusuydu. Bakanlık koridorlarında ya da resmi davetlerde rastladığım zaman hafifçe gülümseyerek selâm verip geçmekten öte hiçbir ilgi göstermeyen Sadak'ın yanına gidip, «Ne oluyoruz beyefendi, eski günleri, konuştuklarımızı unuttunuz mu?» diye sormak doğrusu zor geliyordu. Üstelik onun da beni unutmadığını ancak elinden bir şey gelmediği ya da işine öyle geldiği için uzak durduğunu kestirebiliyordum. Bu sadece bir tahmin de değildi, Zorlu'nun benim için Bakanla konuştuğunu ve Sadak'ın hakkımda çok olumlu sözler söylediğini biliyordum. Ama artık beklemeye takatim kalmamıştı. Hiç ses çıkarmazsam yakında seçim patırtısı gelip çataçak, Sadak kendi başının derdine düşüp seçim bölgesine gidecek ve genel seçimlerden önce çıkarılması için hazırlıklarına başlanan atama kararnamesinde yine açıkta kalacaktım. Bir sabah Özel Kaleme giderek Bakanla görüşmek istediğimi bildirdim, Sadak beni hemen kabul etti.

Nezaket cümlelerinden sonra konuya girdim ve masum bir eda ile bana ne zaman bir dış görev verileceğini sordum. Sadak her zamanki donuk, durgun haliyle bir süre daldı, düşündü, sonra ağır ağır söze başladı; **«Sizin sol düşünceli olduğunuzu biliyorum. Bunun beni rahatsız etmediğini de siz biliyorsunuz. Bu itibarla, meselâ, İçişleri**

Bakanlığından sizin bir dost meclisinde hükümetin dış politikasını eleştirdiğinize ve 'dış politikamız Amerika'nın tekerleği oldu' dediğinize dair bir yazı geldiği zaman şaşmıyorum. Ama ne yazık ki hükümette ve Meclis'te benim gibi düşünenler pek az. Şimdi sizi dış göreve tayin etsem yarın Mecliste bir Fahri Kurtuluş kalkıp komünistleri koruduğumu söyleyerek ortalığı bulandırabilir. Onun için bir süre daha sabırlı olmanızı, ortalık yatışıncaya kadar beklemenizi tavsiye ederim».

Kafamda hazırlıklı geldiğim için Bakanın bu sözlerine teslim olmadım, kesin sonuç almaya kararlıydım çünkü birkaç ay sonra büyük bir olasılıkla Sadak'ı karşımdaki makam koltuğunda göremeyecektim. **«Dört yıl bekledim, daha fazla beklemenin yararına inanmıyorum, Beyefendi»** diye karşılık verdim. **«Gizli hiçbir yanım yok, yasalara aykırı bir hareketim de görülmüş değil, buna rağmen gizli kuvvetler benimle sürekli uğraşıyorlar. Yakında seçimler var. Zatıaliniz gibi beni iyi tanıyan bir Bakan bile tayinimi yapamazsa, sizden sonra geleceklere derdimi nasıl anlatabilirim? Onun için, izninizle, ben haklarımı kamuoyu önünde savunmaya karar verdim. Haklı çıkarsam, sorunu kökünden çözmüş olurum, yoksa çekilir giderim. Zaten kaybedecek bir şeyim kalmadı.»**

Seçimlerden sonra koltuğunda kalamayacağını ima eden sözlerimi hiç beğenmemişti Sadak. Fakat tam seçim öncesinde muhalif basının sömürebileceği bir konunun ortaya atılarak başının ağrıtılmasını da istemezdi. Beni kararımdan caydırmak için vaadde bulunmak gereğini duydu ve Fatin Bey'le görüşerek bir çare bulacağını söyledi. Pek inanmamakla beraber, yapacak başka bir şey kalmadığından teşekkür edip yanından ayrıldım.

Sadak gerçekten de vaadini tutarak Fatin Bey'le görüştü ve hazırlanmakta olan kararnamede bana bir dış görev verilmesinin Müdürler Kurulunda karara bağlan-

masını istedi. Bu yeşil ışığı alınca işin üst tarafını halletmek Zorlu için kolaydı çünkü Müdürler Kurulunda benim atanmama karşı çıkan yoktu. Nitekim ilk toplantıda, Zorlu'nun önerisi üzerine Cenevre'deki Ekonomik Konsey nezdine gönderilmem kararlaştırıldı. Fakat korktuğum yine başıma geldi: Dış göreve atanmak üzere olduğumu öğrenen Milli Emniyet Örgütü Bakanımızın Avrupa'da bulunmasından yararlanarak Dışişleri Genel Sekreterine başvurdu ve Sadak'ın yaktığı yeşil ışığı kırmızı ışığa çevirmek istedi. Ne var ki, talih bu sefer benden yana idi çünkü kısa bir süre önce Fuad Carım Brezilya'ya Büyükelçi olarak atanmış, yerine Faik Zihni Akdur Genel Sekreter olmuştu. Faik Zihni Bey, Milli Emniyetten kendisini ziyarete gelen yetkiliye aynen: **«Yoo,»** demişti, **«siz memurlarımız hakkındaki istihbarat ve kanaatinizi bize bildirirsiniz ama göreviniz orada biter, Bakanlığımızın yaptığı atamalara karışamazsınız».** Ben bu sözleri yıllar sonra, ikimiz de büyükelçi olarak karşılaştığımız zaman Faik Zihni Bey'in ağzından duydum ve bir Genel Sekreterin isterse makamını nasıl doldurabileceğini anladım.

Bu arada Müdürler Kurulu, Genel Sekreterin önerisiyle, görev yerimi değiştirdi ve Cenevre yerine Kahire Büyükelçiliği başkâtipliğine tayinimi uygun gördü. Bu değişikliğin gerekçesi söylendiği gibi bir önceki görev yerimin yine İsviçre olması mı idi, yoksa Milli Emniyete bir çeşit sürgüne gönderildiğim izlenimi verilmek mi istendi, bilmiyorum. Bildiğim bir şey varsa o da, Cenevre yerine Kahire'ye gönderilmemin benim için «kahır yüzünden lütuf» olduğudur. Gerçekten de Kahire Büyükelçiliğindeki görevim meslekte bir sıçrama yapmama fırsat verdi ve 1950'de başkâtip olarak gittiğim Ortadoğuya yedi yıl sonra Büyükelçi olarak döndüm.

VII

1950 ile 1955 yılları arasında Kahire Büyükelçiliğimizde önce Başkâtip sonra Müsteşar olarak görevli bulundum. Bu yılların diplomatik olaylarını kapsayan anılarımı 1977'de yayınlanan ORTADOĞU'DA DEVRİM YILLARI başlıklı kitabımda toplamıştım. Burada yalnız bu süre içinde Hariciye ile olan ilişkilerime değineceğim.

Kahire'de işe başlamamdan kısa bir süre sonra büyükelçimiz değişti, Şevket Fuat Keçeci'nin yerine Hulusi Fuat Tugay geldi. Tugay'la ilişkilerim ilk zamanlarda oldukça gergindi, büyükelçinin bana karşı kasıtlı olarak sert davrandığı izlenimini alıyordum. Genç bir diplomat için en kötü talih geçimsiz, kaprisli, yanında çalışanların gözünü yıldırmayı marifet sayan âmirlerin maiyetinde bulunmaktır. Ne yazık ki, Hariciyemizde böyleleri eksik değildir. Genç memurların meslekteki geleceği âmirlerinden aldığı sicile bağlı bulunduğundan, dış göreve atanırken hangi Büyükelçi ya da Başkonsolosun emrinde çalışacağı konusu büyük önem kazanır. Dış temsilciliklerimizin her biri ayrı bir aile gibidir ve oralarda yaşantı ve çalışma düzeni aile reisinin kişiliğine göre zevkli ve uyumlu olabileceği gibi, tam tersine, bir azap da olabilir. Bunu söylerken genç memurların âmirlerinden yakınmakta her zaman haklı olduklarını savunmak istemiyorum. Tembel, kaytarıcı, işe yaramaz memurlar da büyükelçilerin baş belâsıdır. Böyleleri zaten hiçbir âmirden memnun kalmaz-

lar. Kendi deneylerimle bilirim ki, Asya ve Afrika ülkelerinde görev yapmayı angarya sayanlar çoktur. Bunlar işlerine bir türlü severek sarılmazlar. Çünkü onların gözünde diplomatlık Avrupa başkentlerinde en az çaba ile en çok rahat edilen bir meslek demektir. Üstelik bu gibiler meslekte ilerlemeyince suçu kendilerinde değil de âmirlerinde bulup ona düşman olurlar.

Kahire'deki şefim Hulusi Fuat Tugay yanında çalışanlara hayatı zehir eden büyükelçilerden değildi, aksine hepimize dürüst ve şefkatli davranırdı. Nitekim meslek hayatımın en iyi sicilini ondan aldım. Ayrıca, Büyükelçiliğimizin Ferit İlden, Şefik Fenmen, Özdemir Yiğit ve benden oluşan kadrosu tam bir uyum içinde çalışıyordu. Oysa kimi temsilciliklerimizde kıskançlık, çekememezlik yüzünden tatsız olayların çıktığı, aynı odada çalışanların birbirine dargın durdukları görülmüştür. Kahire'de ise biz ahenkli bir düzen kurmuştuk. Buna rağmen Büyükelçimizin ilk zamanlarda bana ters davranmasının nedenini sonradan kendisi anlattı. Kahire'ye gelirken, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, benim solculuk dosyamdan söz etmiş ve; **«Başkâtibinizden memnun kalmaz ya da şüpheli bir halini görürseniz bildirin, Brezilya'ya naklederim»** demiş. Neden Brezilya diye düşünmüştüm, acaba uzak olduğu için sürgün yeri mi sayılıyordu? Bunu bana anlattığı sırada Tugay Bakanlıktan telgrafla gecikmiş olan terfimin (derece yükselişi) yapılarak Müsteşarlığa yükseltilmemi ve Büyükelçilik Müsteşarı Ferit İlden'in İskenderiye Başkonsolosluğu'na nakledilip yerine benim bırakılmamı istiyordu. Ankara'da benimle uğraşanları bir kez daha yenmiştim ama savaş daha bitmemişti hattâ yeni başlıyordu!

Gerçekten de gizli güçlerle mücadelenin hiç bitmeyeceğini, 1953 yazında izinli olarak Ankara'ya gittiğimde anladım. O tarihte Fatin Rüştü Zorlu siyaset dünyamızda bir yıldız gibi parlamaya başlamıştı. Başbakan Adnan

Menderes'in sağ kolu olmaya en kuvvetli aday görünüyordu. Gerçi henüz milletvekili seçilmediği için Bakanlık koltuğuna oturmamıştı ama bir Bakanınkinden daha çok yetki kendisine tanınmış, ekonomik politikayı avucunun içine almıştı. Resmi sıfatı «Dışişleri Bakanlığı Ekonomik İşler Genel Sekreteri» idi. Böylece ilk kez Dışişleri iki Genel Sekreterle yönetiliyordu. Zorlu Türkiye'nin dış ticaret ilişkilerinin düzenlenme işini Dışişleri Bakanlığında toplamış, dizginleri eline almıştı. Bu iddialı ve aynı zamanda rizikolu girişimin üstesinden gelmek için de, çevresinde yetenekli, sorumluluk üstlenmekten çekinmeyen, dinamik bir kadro oluşturmak amacındaydı. Yardımcılığına arkadaşı Haydar Görk'ü almıştı ama daha o zamandan Melih Esenbel'i onun yerine geçirmeyi düşünüyordu. Nitekim o zamana kadar Bakanlıkta kimsenin varlığından haberli olmadığı Melih Esenbel, Fatin Bey elinden tuttuktan sonra yeteneklerini ortaya koymak fırsatını bulacak ve hızla yükselecektir. Bu yükseliş sırasında, yine Zorlu'nun favorilerinden iki kişi, Hasan Işık ve Turgut Menemencioğlu onun karşısına rakip olarak çıkacaktır. Ama Fatin Bey bu düşman kardeşleri idare etmesini, her üçünün hizmetlerinden de yeri ve zamanı geldikçe yararlanmayı bilecektir. Zorlu'nun başarı sırlarından biri de budur.

1953 yazında, yıllık iznimi bitirirken ziyaretine gittiğim Zorlu bana iznimi biraz daha uzatıp Ankara'da beklememi söyledi. Ticaret Dairesi Genel Müdürlüğü'ne beni getirme kararında imiş ve onayını almak üzere Bakanla görüşecekmiş. Genel Müdür olmak her Hariciye memurunun kalbinde yatan arslandır çünkü büyükelçiliğin yolu mutlaka oradan geçer. Hele o sırada benim gibi elçilik müsteşarlığına yükselmiş biri için Genel Müdürlük umulmadık bir sıçrama olacaktı. Fatin Bey'e bakılırsa bu iş oldu demekti çünkü o her istediğini koparmaya alışıktı.

Ama ben birtakım gizli kuvvetlerin buna engel olacaklarını seziyordum. Tahminim doğru çıktı. Fuat Köprülü Ticaret Dairesi Genel Müdürlüğüne getirilmeme kesinlikle razı olmadı, Fatin Bey'den başka bir isim önermesini istedi. Zorlu'ya teşekkür etmekten başka Ankara'da yapacak işim kalmamıştı. Kahire'ye dönmek üzere Ankara'dan ayrılacağım sırada hazırlanmakta olan yıllık atama kararnamesinde Paris Büyükelçiliği Müsteşarlığına nakledildiğimi öğrendim. Tayinleri yapan Bakanlık İnzibat Komisyonu bu kararı oy birliğiyle almıştı. Acaba bu da Zorlu'nun bir ödülü mü diye düşünmeye vakit kalmadan Bakanın onayına sunulan kararnamede yerimin değiştirilerek Atina Büyükelçiliği Müsteşarlığına çevrildiği anlaşıldı. Artık bu kadarı çoktu, Fatin Bey de Köprülü'nün üst üste iki olumsuz müdahalesine kızmıştı. Bana Atina'yı reddetmemi salık verdi, ben de onun sözüne uyarak Kahire'deki görevimde kalmak istediğimi sudan bir gerekçe ile Bakanlığa bildirdim. Köprülü ısrar etmedi. Sonradan öğrendiğime göre, Köprülü ailesiyle yakın ilişkiler kurmuş, Türkçülüğü ve Turancılığı ile de Hoca'nın sevgisini kazanmış olan arkadaşımız Namık Yolga, Paris'e kendisinin gönderilmesini Bakandan rica etmiş, Köprülü de Paris'e bir solcu yerine bir sağcının atanmasını uygun bulmuş. (Bunları yazarken, tanıkları ve belgeleri olmayan hiçbir olaya bu kitapta yer vermediğimi yinelemek isterim).

1955 yazına değin Kahire'de kaldım. Bu dönemde Arap ülkelerinde meydana gelen olağanüstü olaylar Mısır'daki görevimi ön plana çıkardı. Demokrat Parti iktidarının izlediği Arap ve Ortadoğu politikası Mısır'ın Türkiye için ve dolayısıyla Kahire Büyükelçiliği'nin Hariciye için önemini arttırmıştı. Bir yıldan fazla Maslahatgüzar yani Büyükelçi vekili olarak bulunduğum Kahire'de Merkeze gönderdiğim raporlar yalnız Dışişlerinde değil, Baş-

bakanlık ve Cumhurbaşkanlığında da dikkatle okunup değerlendiriliyordu. 1955 yılının baharında Ankara ve Florya'da toplanan Ortadoğu Elçiler Konferansında ise ilk kez tanıştığım Cumhurbaşkanı Bayar ve Başbakan Menderes' ten olumlu not aldığım anlaşıldı. Konferansın sonunda Fatin Bey bana: **«Cumhurbaşkanı ile Başbakan seni çok beğendiler»** dedi.

Ne var ki, Başbakan'ın teveccühü uzun sürmeyecekti çünkü pusuda bekleyenler vardı. Bunlardan biri, doğal olarak Milli Emniyet Örgütü idi. Raporlarımda Mısır'ın diktatörü Cemal Abdülnasır'ı eleştirmem hoşlarına gitmemişti. Çünkü o sırada Amerikalılar Nasır'ı destekliyorlar ve bize de aynı politikayı salık veriyorlardı. Nasır'ı kötülemek Amerikalılara karşı çıkmak demekti. Beni de Nasır'la aramızı bozmaya çalışmakla suçluyorlardı!

Başbakanın benden kuşkulanmasında hiç beklemediğim başka bir etken de rol oynamıştı. Florya toplantıları devam ederken gazetelerde yayınlanan fotoğraflarda Bayar ve Menderes'in yanında benim de bulunduğumu gören VATAN gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman, Başbakanla ilk buluşmasında beni Menderes'e jurnal etmişti. Nasıl olur da bir komünisti içlerine alırlardı? Yalman'ın benim komünistliğim konusunda hiç kuşkusu yoktu çünkü bir gece Büyükada'daki Yat Kulübünün bahçesinde yaptığımız bir tartışmada M. Ali Aybar'ı savunmuştum. Yalman 1946 yılında bir süre Aybar'la Halk Partisine karşı muhalefette işbirliği yapmış, gazetesinin başyazı sütununu ona açmıştı. Kısa süren bu işbirliği Aybar'ın VATAN gazetesine ters düşen çizgisi yüzünden kesilivermiş ve Yalman, Aybar'a düşman olmuştu. İsmet Paşa'ya ve Halk Partisi'ne karşı demokrasi ve özgürlük adına keskin bir muhalefete geçen Ahmet Emin Yalman'ın demokrasi ve özgürlük anlayışı her türlü sol düşünceye kapalıydı. Tıpkı, öğrenimini yaptığı Amerika'daki liberaller

gibi, demokrasi için en büyük tehlikeyi komünizmde görürdü. Kendisiyle M. Ali Aybar konusunda tartıştığımız gece, söz o sırada Prof. Ali Fuat Başgil'in kurduğu «Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti'nden» açılmıştı. Kendisine bu derneğin «her türlü düşünceyi özgürce yayma» hakkını mı savunduğunu yoksa «hür fikir» diye kabul ettikleri bazı düşünceleri yaymayı mı amaçladığını sormuştum. Ve anlamıştım ki, Yalman'a göre Marksist düşünce «hür fikir» kavramının dışında kalmaktadır. Gerçi Yalman Nâzım Hikmet'in hapisten çıkması için açılan kampanyaya imzasıyla katılmıştı ama bunu avukat M. Ali Sebük tarafından Nâzım'ın bir adli hataya kurban edildiğine inandırıldığı için yapmıştı, komünist düşünceye ifade özgürlüğünü kabul ettiğinden değil.

Aslında Ahmet Emin Yalman dar görüşlü, bağnaz bir insan değildi. Tersine, yaşamı boyunca siyasal savaşımını özgürlük ve demokrasi uğrunda vermişti. Atatürk'le sonra İnönü ve daha sonra Menderes'le çatışması bu yüzdendi. Gazetecilik dışında kişisel bir siyasi ihtirası da yoktu. Fakat bilim dışı, romantik bir demokrasi anlayışı ve Amerika hayranlığı onu çağın düşün akımlarına yabancılaştırmış, çelişkilere düşürmüştür.

Kahire'den Merkeze döndükten sonra Bakanlıkta yüklendiğim görevler Başbakan Menderes'le sık sık temasımı gerektirdi. Özellikle Kıbrıs davası ortaya çıkıp da Zorlu bu soruna el koyunca bana önemli görevler verdi. 1954 seçimlerinde Zorlu, Menderes'in ısrarıyla, Çanakkale'den milletvekili olmuş ve Devlet Bakanlığına getirilmişti. Böylece hükümet içinde varolan fiili otoritesi siyasi ağırlık da kazanmış oluyordu. Zorlu'nun gözü Dışişleri Bakanlığı'nda idi fakat o koltuğu Fuat Köprülü'nün elinden almak kolay olmayacağa benziyordu. Köprülü Demokrat Parti'nin Bayar ve Menderes'ten sonra en saygın ve po-

püler adamıydı, pek sevdiği Dışişleri Bakanlığı'ndan rızası olmadan onu kimse ayıramazdı. Ne var ki, Türk Dış politikasının gittikçe çetrefilleşen sorunları Köprülü Hoca'nın boyutlarını aşıyor, Hariciyenin başında daha genç, dinamik ve çalışkan birinin bulunmasını gerektiriyordu. Başbakan da bunun bilincine varmış, Zorlu'ya Dışişleriyle sorumlu Devlet Bakanı yetkilerini vermişti. Bu durumda Hariciye iki başlı bir Bakanlık niteliğine bürünmüş oluyordu. Bakanlığın üst kademelerinde «Fatinist» lerle «Fuadist»ler peyda olmuş, bunlar arasında yer kapma mücadelesi başlamıştı. Fuadist'lerin en hırslısı, daha ikinci kâtip derecesinde olduğu halde bir an önce yükselmek ihtirasıyla tutuşan Coşkun Kırca idi. Kırca o sırada Fuat Köprülünün damadıydı ve Bakanlıkta Zorlu'ya karşı bir muhalefet grubu oluşturmuştu. Fatin Bey Kırca'nın aşırı ihtirasını ciddiye almaz, onun zekâ ve çalışkanlığını beğenirdi. NATO Dairesine ve oradan Paris'teki NATO Daimi Delegeliği kâtipliğine Kırca'nın atanmasını o sağlamıştı. Ne büyük hata işlediğini Yassıada mahkemesi sırasında acı bir şekilde anladı! (1)

1956 yılı sonlarına gelirken Bakanlıktaki durumum iyiden iyiye sağlamlaşmıştı. Kadroların dolu olması yüzünden Genel Müdürlük görevine daha resmen başlayamamıştım ama fiilen bir Genel Müdür gibi çalışıyordum. Ortadoğu ve Kıbrıs işlerine bakan 2. Siyasi Daire Genel Müdürlüğü'ne sık sık vekâlet ediyordum. Bir yandan Kıbrıs sorununun öncelik kazanması, öte yandan da Arap ülkeleriyle ilişkilerin sıkılaştırılması dolayısıyla dış politikamızın ağırlık merkezi Ortadoğu'ya kaymıştı. Bu nedenle de Başbakan Menderes'le temaslarım artmıştı ve aramızdaki buzların çözüldüğünü hissediyordum. Arap devletlerine yaptığı resmi gezilere beni de götürüyordu. Hat-

(1) Bk. Mahmut Dikerdem: Ortadoğu da Devrim Yılları, sf. 136.

tâ Libya'ya gideceği sırada kendisine eşlik edecek heyetin fazla kalabalık olduğunu görerek listenin daraltılmasını istemiş fakat kendi adımı listeden çıkarmamı kabul etmemişti. Sonuçta Başbakanlık Müsteşarı Ahmet Salih Korur'un yerine Libya'ya ben gitmiştim. Fatin Bey de Kıbrıs çalışmalarında beni yanından ayırmıyordu. Londra Konferansı'na birlikte gitmiştik, dönüşümüzde beni New York'a Birleşmiş Milletler Genel Kurul toplantılarına delege olarak göndermişti.

Hükümet Başkanının güvenini kazanmam Milli Emniyet Örgütü'nün de sesini kesmişti. MİT Başkanı Behçet Türkmen bana telefon ederek, Hariciye sınavına girecek küçük oğlunu korumamı rica ediyordu. (Oysa Behçet Paşa'nın her iki oğlu da kimsenin yardımına muhtaç olmayacak kadar parlak sınavlar vererek Dışişlerine girdiler. Büyük oğlu İlter Türkmen bugün en seçkin ve gözde büyükelçilerimizdendir. Büyük bir istidat olan küçük oğlu Güner'i ise ne yazık ki Başbakan Menderes'in Londra'da uğradığı uçak kazasında yitirdik.)

1957 yılı başlarında Zorlu ile Tunus'un bağımsızlığa kavuşmasının birinci yıldönümü törenlerine Türkiye'yi temsilen katılmak üzere Tunus'a gitmiştik. Yolculuk sırasında Fatin Bey'le başbaşa yaptığımız konuşmalardan ve Tunus'daki temaslarımızdan bende derin iz bırakan iki anıyı buraya aktarmalıyım. Birincisi, Amerika'nın soğuk savaş dönemi politikasını değerlendirirken Zorlu'nun birkaç ay önce Macaristan'da meydana gelen ayaklanmayı CIA'nın düzenlediğini kesin bir dille söylemiş olmasıdır. Hangi istihbarat kaynağına dayanarak konuştuğunu bilmiyorum ve bunu kendisinden sormadım. Fakat Amerikalılarla sıkı işbirliği içinde olduğunu bildiğimden sözlerinden çok etkilenmiştim. İkinci ilginç konuşma ise Tunus'taki bir resepsiyon sırasında ABD Büyükelçisinin ba-

na söyledikleridir. Adını aklımda tutamadığım bu büyükelçi Türkiye'nin Ortadoğu'daki rolü konusunda şunları söylemişti; **«Türkiye bu bölgenin en güçlü devletidir. Bunun bilincinde olarak Türkiye Arap ülkelerinin peşinden koşmamalı, bir «katedral» gibi sapasağlam ortada durarak Arapların kendi çevresinde toplanmalarını beklemelidir.»** Bu sözleri Fatin Bey'e naklettiğimde, biraz düşündükten sonra **«Adam doğru söylemiş ama acaba hükümeti de aynı düşüncede mi? Bizi Bağdat Paktı'na özendiren kendileri değil mi?»** demişti.

*
**

1957 meslek yaşamımda doruğa ulaştığım yıldır. Dışişleri Bakanlığı'na girişimin onsekizinci yılında Büyükelçiliğe yükselerek Amman'a atanıyordum. Cumhuriyet Hariciyesi tarihinde bu bir rekordu, bu rekorun bugüne kadar kırılmadığını sanıyorum. Bunu övünmek için değil, zihinlere takılacak bir soruyu açmak için yazıyorum; nasıl oldu da, çeşitli baskılara, engellemelere karşın mesleğin en üst basamağına en kısa zamanda erişebildim? Daha birkaç yıl önce beni devlet memurluğundan attırmaya uğraşan güçler nasıl oldu da yabancı ülkelerde Devleti temsil görevinin bana verilmesine razı oldular?

Aslında razı olmadılar, sadece geçici bir süre için hükümetin kararına boyun eğdiler. Ama ilerde göreceğimiz gibi her fırsatta, her hükümet değişikliğinde eskisinden daha büyük bir hınçla yine üstüme geldiler. Ne var ki, Menderes yönetiminin bazı özellikleri meslek yaşamımın en kritik döneminde beni gizli kuvvetlerin elinden kurtardı ve üzerime konulan ambargoyu etkisiz kıldı. Kuşkusuz ki, Demokrat parti iktidarı ne kendinden önce ne de sonraki iktidarlardan daha az sol düşmanı değildi. Fakat Demokrat iktidara damgasını vuran Bayar-Menderes-

Zorlu üçlüsünün devlet yönetimi anlayışı siyasal iktidarın üstünde başka güç tanımamaya dayanıyordu. Onlara göre Cumhuriyet rejiminde devletin bütün kurumları, başta askerler olmak üzere, sivil yönetimin buyruğunda bulunmalı, iktidar başka güçlerle paylaşılmamalıydı. Bu ilke devlet mekanizmasının işleyişine de yansıtılmıştı. Genelkurmay, Milli Savunma Bakanı'nın, Milli İstihbarat Örgütü, Başbakan'ın emrinde idi. Bu kurumların hükümetin kararlarına karşı çıkmasına izin verilmezdi.

Öte yandan, Menderes-Zorlu ekibi, siyasal hoşgörü konusunda kendilerinden önceki hükümetlerden daha ilerde idiler. Bir Recap Peker'in katılığına, bir Şemseddin Günaltay'ın bağnazlığına Menderes ve Zorlu'da rastlamak mümkün değildi. Menderes ve Zorlu'nun devlet mekanizmasında çalışanlardan bekledikleri, her şeyden önce, yetenek ve etkinlikti. Özellikle Zorlu devlet memurlarının siyasi düşüncelerine, partiye ya da şahsına bağlılıklarına önem vermezdi. İşinin ehli olmak onun çalışma arkadaşlığında aradığı ilk nitelikti. Gerçi iktidar tutkusu Menderes ve Zorlu'nun çevresinde de birtakım asalakların türemesine yol açtı ama hiçbir zaman değerli ile değersizi, işe yarayanla yaramayanı aynı sepete koyacak kadar bilinçsiz davranmadılar.

Şimdi, 1957 yılının Mayıs ayında Amman Büyükelçiliği'ne atanışımın öyküsünü anlatabilirim:

Fatin Bey'le gittiğimiz Tunus gezisinden dönünce Bakanlığın iç ve dış kadrolarında geniş çapta bir değişikliğin hazırlanmakta olduğunu öğrendim. Genel Sekreter Muharrem Nuri Birgi ile birçok Genel Müdür Büyükelçiliklere atanacaklar, yerlerine de benim gibi Merkezde bekleyenler geçecekti. Tam o sırada Demokrat Parti'nin Meclis Grubu Menderes'e baş kaldırdı. Siyasi tarihimize Menderes'in ünlü sözüyle **(Siz isterseniz Halifeliği bile ge-**

ri getirirsiniz) geçen fırtınalı toplantısında DP Grubu birkaç Bakanı ve bu arada Fatin Rüştü Zorlu'yu istifaya zorladı. Parti Grubundaki kaynaşmayı yatıştırmak için Menderes kabinedeki arkadaşlarının bir kısmını feda ederek yerlerine Grupça tutulanları getirdi. Parti grubunun en çok hışmına uğrayanlardan biri de Fatin Rüştü Zorlu idi. O da istifaya zorlandı. Dışişleri Bakanlığına da Bayındırlık Bakanı Ethem Menderes vekâleten atandı. Hariciyeye asaleten atama yapılmaması dikkat çekiciydi. Anlaşılan Başbakan Zorlu'nun yerinin sürekli olarak doldurulmasını istemiyordu. Ethem Menderes'in ilk işi Grubun eğilimine uyarak Zorlu'yu Başbakanın yanından ve Ankara'dan uzaklaştırmanın çaresini araştırmak oldu. Bulunan formül Zorlu'yu bir Büyükelçiliğe göndermekti. Ethem Menderes vakit geçirmeden planını uygulamaya koyup Zorlu'nun İsviçre'ye atanmasını öngören kararnameyi hazırlattı ve Bern Büyükelçiliğine Zorlu için İsviçre hükümetinden agreman istenmesi yolunda talimat verdi. İsviçre hükümeti de diplomatik teamülde görülmemiş bir hızla 48 saat içerisinde, Zorlu için agremanını bildirdi.

Bütün bunlar büyük bir çabuklukla olup bitmişti. Zorlu'nun siyasi kariyeri sona ermişe benziyordu, daha doğrusu onu sevmeyenler böyle düşünerek seviniyorlardı. Dışişlerindeki «Fatinist»ler şaşkınlıklarını gizleyemezken, «Fuadist»ler bayram yapıyorlar, Zorlu'nun aleyhinde atıp tutuyorlardı. Fakat Zorlu'nun siyaset sahnesinden silinip gittiğini sananlar aldanıyorlardı. Gerçi Zorlu yenik düşmüş, köşesine çekilir görünmüştü ama o yenilgiyi kolay kabullenecek yaradılışta değildi. İç politika manevralarından pek anlamadığı için önce şaşkınlığa uğramış fakat kendisini çabuk toparlamıştı. Parti Grubunda dostundan çok düşmanının bulunduğunu acı şekilde anlamıştı, ancak asıl gücün Adnan Menderes'in elinde olduğunu, Başbakanın Parti Grubunu yine avucunun içine alacağını biliyordu.

Bildiği başka bir şey de Menderes'in kendisini büsbütün fedaya hazır olmadığı idi. Fatin Bey beklemeye karar verdi ve ilk iş olarak da kendisini Bern Büyükelçiliğine atayan kararnameyi Başbakanın emriyle durdurttu. Böylece ikinci raundu kazanmış, Ankara'dan uzaklaşmamış oluyordu. Bence bu zafer Fatin Beyi üç yıl sonra darağacına kadar götürecek olaylar zincirinin ilk halkasıdır. Keşke politikadan o sırada uzaklaşıp asıl mesleğine dönse ve Bern Büyükelçiliğine gitseydi.. Demokrat Parti zaten hazmedemediği bir politikacıdan kurtulur, Hariciye ise dünya çapında bir diplomatına yeniden kavuşmuş olurdu. Ama «siyasi ihtiras» denin zehir bir kez Zorlu' nun kanına girmişti, ölünceye dek o hastalıktan kurtulamayacaktı.

Zorlu'nun gölgede kalışı uzun sürmedi. Başbakanın onu yanından ayırmayacağı anlaşılınca eski nüfuzunu adım adım yeniden ele geçirmeye başladı. Özellikle Dışişlerinde ipleri elinden kaçırmamaya özen gösteriyor, önemli diplomatik konuları olduğu kadar Hariciyenin yüksek kademelerindeki atamaları da perde arkasından o idare ediyordu. Bakan Vekili Ethem Menderes'in Zorlu' nun nüfuzunu kırmak için harcadığı çabalar boşunaydı çünkü hem Bakanlığı iyi tanımıyor hem de yapmak istediği değişiklikleri Başbakana onaylatamıyordu. Nitekim, Genel Sekreter Muharrem Nuri Birgi'nin Bakana sunduğu, iç ve dış örgütte önemli değişiklikleri öngören kararname taslağı tamamen Zorlu'nun direktiflerine göre hazırlanmıştı. Bu kararname ile M. Nuri Birgi Londra Büyükelçiliğine gidecek, yerine Melih Esenbel Genel Sekreter olacaktı. Merkezdeki Genel Müdürlerden çoğu büyükelçi olarak dış görevlere atanıyor, yerlerine Fatin Bey'in seçtiği elemanlar getiriliyordu. Bu arada ben de fiilen yürütmekte olduğum II. Siyasi Daire'nin başına resmen geçecektim.

Bu kadro değişiklikleri hazırlanırken Zorlu bir gün beni evine çağırdı ve Genel Sekreter Birgi'nin bana doğrudan doğruya açmaktan çekindiği bir düşüncesini aktardı. Birgi benim II. Daire Genel Müdürlüğüne getirilmemi içtenlikle istiyor fakat dışardan gelebilecek baskıları hesaba katarak, dosyama konulmak üzere, bir belge imzalamamı öneriyordu. Bu belgede ben «komünizme karşı olduğumu ve komünist düşünce ile hiçbir ilgim olmadığını» açıklamalıydım. Öneri Genel Sekreterin kendi buluşu muydu, yoksa «malûm makam»ın telkiniyle mi yapılmıştı bilmiyorum, Zorlu'ya sormadım da. Sadece şu karşılığı verdiğimi iyi biliyorum: **«Benim gizlenecek hiçbir yanım yoktur, kimliğim, düşüncelerim ve mesleki çalışmalarım ortadadır. Beni bu hüviyetimle kabul ederlerse daha yüksek görevlere getirirler. Fakat Genel Müdür ve sonra Büyükelçi olmak için bir «ikrar-ı iman» bildirisi imzalamam gerekiyorsa reddederim çünkü bunu ne anayasal haklarımla ne de insanlık haysiyetiyle bağdaştırabilirim.»**

Beni dinlerken Fatin Bey'in gözlerinin içinin güldüğünü bugün gibi anımsıyorum. Sanki bana: «Bravo, ben de senin gibi yapardım» demek istiyordu. Açıkça beni onayladığını söylemek istemedi: **«Tutumunu anlıyorum, Nuri ile ben görüşürüm»** demekle yetindi.

Genel Sekreterin cevabını nasıl karşılayacağını kestiremiyordum. Nuri Birgi solculuktan nefret eder, komünizmi veba hastalığı kadar tehlikeli sayardı. Ancak, iki yıldır kendisiyle birlikte çalışıyordum ve işimden memnun kaldığını seziyordum. Hangi dairenin genel müdürü izinli olarak ayrılsa onun başına beni getirdi. Protokol Dairesine bile vekâlet etmiştim. Nuri Bey'le çalışmak zevkli fakat zor bir işti. Gece yarılarına dek çalışmayı severdi. Onun için dinlenmek, bir faaliyetten ötekine geçmek demekti. Bazı geceler bir doküman üzerinde uzun

uzadıya çalıştıktan sonra «**artık yoruldum, şimdi bunu daktiloda yazıp dinleneyim**» diyerek yazı makinesinin başına geçerdi. Genel Müdürleri her aradığı saatte yerlerinde bulmak ister, akşam saat beşte tenis ya da golf oynamaya gidenlere içerlerdi. Kıbrıs sorunu alevlendiği dönemde Birgi ile uzun süre bir arada çalışmıştık, aramızda sevgi değilse de —çünkü Nuri Bey kimseyi sevmezdi— karşılıklı beğeni ve saygıya dayanan ilişki kurulmuştu. İş konuları dışında hiçbir fikir tartışmasına girmemiştik.

Nuri Birgi'nin genel sekreterliği ne yazık ki Dışişleri topluluğu bakımından bir kazanç olmamıştır çünkü yönetici yanı zayıf olduğu gibi insanlarla ilişkilerine pek önem vermediğinden Bakanlıktaki memurlara yabancı kalmıştır. Oysa genel sekreter Hariciye ailesinin reisi durumundadır. Bakanlar gelir, gider, genel sekreter —ya da şimdiki adıyla Müsteşar— yerinde kalır. Bu makamı işgal edenler herkesi tanımak, her memurun durumuna şefkat ve adaletle eğilmek zorundadır. Bunu yapamayanlar ve genel sekreterliği ya da müsteşarlığı Washington, Paris, Londra Büyükelçiliğine atlamak için bir sıçrama tahtası sayanlar Hariciye tarihinde iyi ün bırakmamışlardır. Ne var ki, Nuri Birgi gibi Batı dünyasına ve NATO ittifakına yürekten bağlı ve ABD'ye «Hür Dünya»nın doğal lideri gözüyle bakan diplomatlara sahip olmak, birbirini izleyen sağcı hükümetler için bir nimet olmuştur. Zira Truman Doktrini'nin kabulünden beri soğuk savaşı körüklemeye yönelen dış politikamızın gereği olarak Hariciyenin üst kademelerine NATO ve dolayısile de ABD'ye güven vereceğine inanılanların getirilmesi kural haline gelmişti. Nitekim II. Dünya Savaşından sonra Dışişleri Genel Sekreteri olanların hiçbiri ABD'yi «Hür Dünya'nın tartışılmaz lideri», NATO paktını da «Ulusal güvenliğimizin temel direği» saymakta kusur etmemişlerdir.

Nuri Birgi'den sonra Melih Esenbel, Selim Sarper, Zeki Kuneralp, Haluk Bayülken, Orhan Eralp ve Şükrü Elekdağ NATO'ya bağlılıklarını kanıtlamış, Amerikalıların tam güvenini kazanmış diplomatlarımızdır ve genel sekreterliğe özellikle bu niteliklerinden ötürü seçilmişlerdir. Bu gelenek günümüze dek sürüp gelmiştir.

*
**

Fatin Beyle konuşmamızdan kısa bir süre sonra büyükelçiler arasında atama ve nakil kararnamesi, Genel Sekreterle Zorlu ve Esenbel'in birlikte hazırladıkları şekliyle, önce Dışişleri Bakanı Ethem Menderes sonra da Başbakan Menderes'in onayına sunuldu. Başka bir listede de, boşalacak genel sekreterliğe ve genel müdürlüklere kimlerin getirileceği yazılmıştı. Benim adım Ortadoğu Dairesi genel müdürlüğünün karşısına konulmuştu. İşte o sırada Başbakan Menderes Fatin Beyin de beklemediği bir harekette bulunmuş, benim adımı genel müdürler listesinde görünce: **«Mahmut Dikerdem genel müdürlük stajını başarıyla gördü sayılır, ona doğrudan doğruya bir büyükelçilik verilsin»** demişti. Fatin Beyle Nuri Birgi ve Melih Esenbel şaşırarak birbirlerine bakmışlar sonra hararetle Başbakanın kararını desteklemişlerdi. Bunun üzerine hemen bana bir yer aranmış, Ortadoğu işlerindeki deneyimim gözönüne alınarak, Yeni Delhi'ye kaydırılan Kadri Rizan'ın yerine Amman Büyükelçiliğine gönderilmem kararlaştırılmıştı. Bu gelişme benim için olduğu kadar, birkaç gün sonra başbakanla elçi atamalarını görüşmeye giden Bakanımız Ethem Menderes için de tam bir sürpriz olmuştu. Bir sabah Ethem Bey beni çağırdı, vesikalık bir fotoğrafımı istedi. Henüz hiçbir şeyden haberli değildim, Bakanın fotoğrafımı istemesine şaştım. Sonradan öğrendim ki, Cumhurbaşkanı Celal Bayar, onayına

sunulan büyükelçiler listesinde tanımadığı bazı kişilerin adlarını görünce, kendisini yabancı devletler nezdinde temsil edecek olanların hiç olmazsa resimlerini görmek istemiş!

İlk kez büyükelçiliğe atanışım böyle oldu. Üç yıl sonra Tahran Büyükelçiliğine de gerek Dışişleri Bakanlığının gerekse Cumhurbaşkanı Bayar ve Başbakan Menderes'in takdir ve iltifatlarıyla nakledildim. Ama 27 Mayıs 1960'dan sonra talih benden yine yüz çevirdi. Hepsini sırayla anlatacağım. Şimdi kısaca, büyükelçilerin bizde hangi ölçütlere göre seçildiklerine değinmek istiyorum.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Atatürk yabancı ülkelere göndereceği temsilcilerini kendi arkadaşları arasından seçerdi. Bazen de İsmet Paşa'nın telkin ettiği adlar üzerinde durulurdu. O dönemde dış temsilciliklerimizin sayısı azdı ve isteklileri de fazla değildi. Elçilik önerisi alanlar Ankara'dan uzaklaştırılmak, sürgüne gönderilmek istendikleri duygusuna kapılırlardı. Henüz meslekten yetişme elçiler dönemi başlamadığından, elçi atanmak bazen bir lütuf bazen de bir ceza sayılıyordu. O dönemin ünlü büyükelçileri arasında Ruşen Eşref Ünaydın, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Memduh Şevket Esendal, Ferit Tek, Yahya Kemal ve Hüseyin Ragıp vardır.

Kariyerden yetişme büyükelçilere 1930'ların ikinci yarısından itibaren rastlıyoruz. Dış temsilciliklerin sayısı artmaya, yeni Türk Hariciyesi kurumlaşmaya, iç ve dış örgütüne çeki düzen vermeye başlamıştır. Numan Menemencioğlu'nun öncülüğünde iç örgütlenmesini tamamlayan, teşkilât yasasına kavuşan Dışişleri Bakanlığı meslek memurlarına büyükelçiliğe yükselme olanakları yaratılmıştır. Ancak büyükelçiler yine Çankaya'da seçilmektedir. 1939 yılında sınav kazanıp Hariciyeye girerken Menemencioğlu bizleri toplayıp şunları söylemişti: **«Bu meslekte erişmeyi amaçlayacağınız en yüksek mevki büyük-**

elçilik müsteşarlığı olmalıdır, çünkü o dereceden yukarısı yani elçi ya da büyükelçi olmak tamamen hükümetin politik takdirine bağlıdır.»

İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde meslek dışından elçi tayini geleneği sürdü ise de kariyerden yetişme elçilerin sayısı arttı. Büyükelçilik görevinin salt Hariciye memurlarının hakkı olduğu ilkesinin benimsenmesi için Demokrat Parti iktidarını ve Fatin Rüştü Zorlu'nun bu yoldaki çabalarını beklemek gerekti. 27 Mayıs Devriminden sonra ise askerler arasından da büyükelçi seçilmeye başlandı. Bunda son iki Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ile Fahri Korutürk'ün asker olmalarının ve askerlik arkadaşlarını onore etmek istemelerinin rolü olmuştur. (12 Eylül'ün uygulamalarını konu dışı bırakıyorum.)

Devleti yabancı ülkelerde temsil görevi yalnız meslekten yetişenlere mi verilmeli yoksa dışardan da büyükelçi atamalı mı? Bu konu çok tartışmalıdır. Amerika'da büyükelçiler devlet başkanının şahsına bağlıdır, Başkan değiştiği zaman bütün büyükelçiler yeni başkana istifalarını sunarlar. Uzun bir diplomaşi geleneği olan Batı demokrasilerinde kariyerden gelme büyükelçiler çoğunluktadır. Buna karşılık, devrim geçirmiş ülkelerde devletin tüm organları gibi diplomatik servisleri de yeni baştan kurularak meslek dışından alınan elemanlarla doldurulmuştur. II. Dünya Savaşı'ndan sonra sosyalist ülkeler dışişleri kadrolarını baştan aşağıya değiştirmişlerdir. Oralarda büyükelçiler toplumun çeşitli kesimlerinden, öğretmen, gazeteci, sendikacı, doktor, avukat, sanatçı vb. arasından seçilir.

Bize gelince, Cumhuriyet döneminde ve özellikle çok partili siyasi hayata geçişten sonra meslek dışından seçilen büyükelçiler bir, iki istisnası dışında pek başarılı olamamışlardır. Ama bu demek değildir ki, Devleti temsil görevi yalnız profesyonel diplomatların harcıdır. Hayır,

bence böyle bir sav yanlıştır çünkü Devleti temsil edecek kişide aranması gereken vasıfların başında diplomasi sanatında beceri sahibi olması gelmez. «Zenaati» iyi bildiği sanılanların çok kez iyi bir bürokrat olmaktan öteye geçemedikleri görülmüştür. Oysa büyükelçilik, meslek bilgisinin yanında, başka nitelikleri de gerektirir ki, bunları kişiliğinde toplayanın mutlaka Dışişleri Bakanlığından yetişeceğine dair bir kural yoktur. Genç diplomatlarımızın beni yanlış anlamamaları için şunu da hemen eklemeliyim: Onların arasından yarının büyükelçileri elbet çıkacaktır, ama bu ünvana hak kazanmanın yolunun salt barem derecesinde yükselmek olmadığını bilmeli, yalnız devletin değil, Türkiye halkının çıkarlarının temsilcisi olduklarının bilincine vararak kendilerini ona göre hazırlamalıdırlar. Büyükelçi ile Vali arasındaki fark buradadır.

Ürdün'de kaldığım süre içerisinde yılda birkaç kez ya izinle ya da hükümetin çağrısı üzerine yurda geliyordum. 1958 yılında Irak ve Lübnan'da cereyan eden olaylar Ürdün'ün bizim için önemini artırmıştı. Bağdat Paktının çöküşünden önce Kral Hüseyin'le İstanbul'a gelerek Irak Kralı Faysal'ın da bulunduğu Şale Köşkü toplantılarına katıldım. Fatin Rüştü Zorlu o sıralarda Menderes'in gözündeki saygınlığını yeniden kazanmış Demokrat Parti Grubunun kendisini ittiği çukurdan kurtularak iktidar merdivenlerini tırmanmış ve Dışişleri Bakanlığı koltuğuna oturmuştu. Ne var ki, bu yeniden diriliş Zorlu'nun lehine olmuştu denemez. Çünkü iktidar sarhoşluğu onu değiştirmişti. Yenilginin ardından gelen yükseliş Zorlu'nun hırsını arttırmıştı. Çevresindekilere karşı kırıcı davranıyor, Mecliste muhalefete şiddetli çıkışlar yapıyor, başını İsmet Paşa gibi sert bir kayaya çarpmaktan çekinmiyordu. B.M.M.'nin bir oturumunda İnönü'ye cevap yetiştirmek için, Paris'te başkâtip iken Ankara'ya gönderdiği bir telgrafı kürsüden okuyup kendini övmek ha-

fifliğini gösteriyor, Paşadan hakkettiği karşılığı alınca da gazetelere adı «Vatan kurtaran arslan» diye alaylı biçimde geçiyordu.

İktidarın verdiği baş dönmesi Zorlu'nun özel yaşantısını da etkilemişti. Onun yeniden Menderes'in sağ kolu haline geldiğini gören bir sürü çıkarcı ve dalkavuk çevresini sarmıştı. Kendisi paraya, lükse hiç düşkün olmadığı, kimseden rüşvet, hediye kabul etmediği halde, bu asalak takımı onun adından yararlanarak türlü işler çeviriyorlardı. Gittikçe yaygınlaşan dedikodulara Zorlu kulak asmıyor, kamuoyuna âdeta meydan okuyordu. Aile hayatının düzeni de bozulmuştu. Evlilik dışı ilişkilerini Ankara'da bilmeyen kalmamıştı. Askerlerin Zorlu'ya kin beslemesi bu döneme rastlar. Hakkındaki söylentilerin orduda ona karşı nefret duygusu uyandırdığı 27 Mayıs sabahında belli olmuştur. O gün tutuklanarak Harp Okuluna götürülen Zorlu öteki Demokrat kodamanlardan çok daha ağır muamelelere uğramıştır. Aslında Zorlu'nun 27 Mayıs'tan sonra kamuoyuna bir hırsız gibi tanıtılması büyük bir haksızlıktır. Çünkü o ne yabancı devletlerden komisyon almış, ne de yetkilerini kişisel çıkar sağlamak için kullanmıştır. Soruşturma komitelerinin bütün çabalarına karşın, Zorlu'ya bir kravat bile hediye eden bulunamamıştır.

Zorlu'nun yaşam üslubundaki pervasızlık, davranışlarındaki sivrilik Hariciyede çevresine toplananlara da bulaşmıştı. Onların içinde de Zorlu'nun havasına kendini kaptıranlar, iktidarın tadını çıkaranlar vardı. Doğrusu bunda biraz haklıydılar da çünkü yalnız Zorlu değil başbakan Menderes de onlara özel bir itibar gösteriyordu. Dışişleri Genel Sekreteri Melih Esenbel, İktisadi İşbirliği Teşkilatı Genel Sekreteri Hasan Işık kabinedeki bakanlarla eşit muamele görüyorlardı. Temel atma törenlerine Dışişleri Ekonomik Dairesi Genel Müdürü de götürülü-

yor, başbakandan sonra temele ilk harcı o atıyordu. Dışişleri Bakanlığının yetki sınırları Zorlu'nun çabalarıyla genişlemiş, ülkenin ekonomik ve mali politikasında söz ve karar sahibi olmuştu. Olağan dışı yetkileri elinde tutmak bazılarının başını döndürmüştü. En ağırbaşlı tanınanlar, en dengeli bilinenler bile ölçüyü kaçırmışlar, sanki Menderes-Zorlu iktidarı sona ermeyecekmiş gibi, yasaları, yönetmelikleri diledikleri gibi uygulamaya koyulmuşlardı. O sıralarda geçen bir olay Dışişlerindeki havayı yansıtması bakımından ilginçtir; Başbakanın Dışişleri memuru olan büyük oğlu Yüksel Menderes başkâtiplik sınavına girmiş ve kazanamamıştı. Aslında Yüksel Menderes iyi bir hariciye memuruydu. Belki bu sınava iyi hazırlanamamıştı ama altı ay sonra yapılacak yeni bir sınavda başarı sağlayacağı kuşkusuzdu. Fakat başbakana yaranmak için Yüksel Menderes'in aldığı notlar değiştirilmek istenmiş ve bu yolda genel müdürler üzerinde baskı yapılmıştı.

Kısacası, 1959 yılında Hariciyemiz, Demokrat Parti iktidarı gibi, «Pompei'nin son günleri»ni yaşıyordu!

1959'un sonlarına yaklaşırken büyükelçiler arasında değişiklik yapılması kararlaştırıldı. Ben daha önce Amman'dan başka bir göreve aktarılmamı istemiştim fakat Ürdün Kralı ve hükûmetiyle kurduğum iyi ilişkiler Amman'dan ayrılmamı geciktiriyordu. Büyükelçiler kararnamesi hazırlanırken bakanlıktan aldığım bir telgrafta şöyle deniliyordu. «Ankara'daki Ürdün Büyükelçisi sizin başka bir göreve nakliniz hakkında bir haberin duyulması üzerine, orada sarfettiğiniz mesaiden son derece memnun bulunan Majeste Kral Hüseyin ile Ürdün hükûmetinin bir süre daha Amman'da kalmanız hususunu iltimas etmeye kendisini memur ettiklerini bildirmiştir.» Bu bir büyükelçi için değerli bir iltifattı ama öğrenim çağına gelen oğluma Ürdün'de okul bulamıyordum. Fatin Bey'e

mektup yazarak mümkünse Avrupa'da bir merkeze naklim konusunda ısrar ettim. Birkaç ay sonra buluştuğumuzda, beni Belgrad'a göndermeyi düşündüğünü fakat Şadi Kavur'un orayı istemesi üzerine Tahran'ı önerdiğini söyledi. Tahran gibi önemli bir merkeze gitmeyi reddedemezdim.

1960 yılının başlarında çıkan kararname ile Tahran Büyükelçiliğine nakledildim ve 10 Nisan günü İran Şahı Muhammed Rıza Pehleviye görkemli bir törenle Güven Mektuplarımı sundum. O tarihten üç ay sonra da Şah'a veda ziyaretimi yaparak Türkiye'ye dönüyordum. Diplomasi geleneklerinde görülmemiş derecede kısa süren bu göreve ilişkin anılarımı ÜÇÜNCÜ DÜNYADAN başlığı altında 1977 yılında yayınladığım kitapta anlattığım için burada yinelemeyeceğim. Sadece, 27 Mayıs darbesinden bir ay önce CENTO toplantılarına katılmak üzere Tahran'a gelen Zorlu ile son görüşmemizi anlatacağım.

28 Nisan 1960 sabahı Zorlu 17 kişilik bir heyetle Tahran'a gelmişti. Melih Esenbel'in Washington Büyükelçiliğine atanmasıyla boşalan Dışişleri Genel Sekreterliğine B.M.'deki Daimi Delegemiz Selim Sarper getirilmişti. Sarper de Zorlu ile birlikte Tahran'a gelmişti. Büyükelçilikte üçümüzün başbaşa bulunduğu bir sırada Zorlu bana yeni görevimden memnun olup olmadığımı sordu. Aslına bakılırsa Tahran'ı bir türlü sevememiştim, nedenlerini yukarıda sözünü ettiğim kitapta açıkladım. Ama yeni başladığım bir görevden yakınmak doğru olmazdı. Zorlu'nun sorusunu yuvarlak lâflarla geçiştirmeye çalıştım. Bunun üzerine Zorlu; **«Bunun sormamın nedeni var, seni bir yıl sonra Bakanlık Genel Sekreterliğine getirmek istiyorum, ne dersin?»** dedi. Ben daha bir şey söyleyemeden Sarper araya girdi ve; **«Mahmut daha gençtir, önünde uzun meslek yılları var. Benim ise emekliliğime birkaç sene**

kaldı. O zamana kadar yerimden oynatılmak istemem» dedi. Zorlu hemen sözü değiştirdi, Sarper'in alındığını hissetmişti. O odadan çıktıktan sonra da bana; **«Sen yine gelecek yıl Ankara'ya geleceğini akıldan çıkarma, ben kararımı verdim»** dedi (1).

Bu konuşmanın üzerinden bir ay geçmişti. 27 Mayıs 1960 sabahı erkenden uyandırıldım. Büyükelçiliğimiz Ataşemiliteri beni acele görmek istiyordu. Salona geçtiğimde Askeri Ataşemiz Albay Gözendor'u yardımcısıyla birlikte üniformalı olarak karşımda buldum. Oysa askeri ataşeler resmi günler dışında üniformalı dolaşmazlardı. Albay heyecanlı bir sesle; **«Silahlı Kuvvetler bu sabah Türkiye'de yönetimi ele almışlar, biraz önce Ankara radyosundan duyduk»** dedi. Bu, beklemediğim bir haberdi fakat ataşemiliterin neden üniformalı olduğunu hâlâ anlayamamıştım. **«Neden üniformalısınız?»** diye sordum. Albay şaşırdı ve durumun garipliğini farkederek beni sabah erkenden görmek istemelerinin nedenini açıkladı. Meğer o sabah İran Hava Kuvvetleri Komutanı resmi bir ziyaret için Ankara'ya hareket edecekmiş. Ataşemiliterimizle yardımcısı kendisini havaalanında uğurlamak üzere resmi giyinmişler. Radyodan darbe haberini öğrenince, İran Hava Kuvvetleri Komutanının Ankara'ya gidişini önlemek gerekip gerekmediğini bana danışmaya gelmişler. İranlı Generalin Ankara'ya hareketini durdurduk.

27 Mayıstan sonra Tahran'da uzun süre kalmayacağımı önsezimle anlamıştım. Gerçi Türkiye'de ne olup bittiğini iyi bilmiyordum ama bir hükûmet değişikliğinde uğradığım akibetle yine karşılaşacağımı kestirebiliyordum. Sanki İran'da son görevimi yerine getiriyormuşum

(1) Anlaşılan, Zorlu Sarper'i Genel Sekreterliğe getirdiğine pişman olmuştu. Nitekim son zamanlarda yakınlarına Sarper' den söz ederken: «O, arslan postuna bürünmüş bir faredir» dediğini öğrenmiştim.

gibi, Büyükelçilikte bir basın toplantısı düzenleyerek İran'lı gazetecilere 27 Mayıs hareketinin nedenlerini ve amaçlarını anlattım. Bu hareketin Türkiye'de daha sağlıklı bir demokrasiye yönelik olduğunu, askeri yönetime geçici gözüyle bakmak gerektiğini vurguladım. Bu görevi yerine getirdikten sonra geri çağrılma emrini beklemeye başladım.

Tahmin ettiğim gibi, emir gecikmedi. Milli Birlik hükûmetinde Dışişleri Bakanlığı görevini yüklenmiş olan Selim Sarper'den Temmuz ayının ortalarında pek nazik üslûpla yazılmış bir telgraf geldi. Telgrafta «Zatı Devletlerinin kıymetli mesaisinden Merkezde faydalanılması uygun görülmüştür» deniliyordu (1). Bu mesajdan birkaç gün sonra gelen gazetelerden benimle birlikte 8-9 büyükelçinin daha Ankara'ya çağrıldığını öğrendim. Yalnız, anlayamadığım nokta, ilk postada geri çağrılanların hiçbirisinin demokrat iktidara yakınlığıyla tanınmış kimseler olmadığı idi. Örneğin, Brüksel Büyükelçisi olan Fatin Bey'in ağabeyi Rıfkı Rüştü Zorlu'nun adı listede yoktu. O sırada Ankara'dan aldığım bir mektupta Milli Birlik Komitesinin Dışişleri ile yetkili üyesinin Albay Sami Küçük olduğu, bazı büyükelçileri görevden alma kararını basın toplantısında onun açıkladığı bildiriliyordu. Sami Küçük adı kafamda hemen bir çağrışım yapmıştı: Birkaç ay önce CENTO toplantısına katılmak üzere Tahran'a gelen heyetimizin askeri üyeleri arasında Albay Küçük de vardı. Ne ki, Tahran'da bulundukları üç gün süresince heyet üyelerinin hepsiyle görüştüğüm halde, Sami Küçük ile bir türlü birarada bulunamamıştık. Büyükelçilikte verdiğim yemek davetlerine de gelmemişti. O kadar ki, havaalanında heyetimizi Ankara'ya uğurlarken elimi sıkan

(1) Resmi yazılarda Büyükelçilere «Zatı-Devletleri» diye hitap edilmesi eskiden âdetti, çünkü büyükelçi Devleti temsil eder. Şimdilerde bu âdet değişti, «Zatıâlileri» denilmeye başlandı.

Küçük'e; **«Albayım, sizinle meşgul olamadım ama siz de hiç bana görünmediniz»** demiştim. Aynı Albay'ın 27 Mayıs darbesini hazırlayanlardan biri olduğunu, üstelik Dışişleri ile yetkilendirildiğini öğrenince kendi kendime; «Tamam dedim, ben kendisiyle meşgul olamamıştım ama o benimle «meşgul» olmuş. Herhalde Zorlu ile yakınlığımı görüp beni geri aldırttı». Oysa yanılmışım. Beni görevimden azlettiren başka bir Albaymış ve adı da Alparslan Türkeş'miş. Bunu yurda dönünce öğrenecektim.

Hareket hazırlıklarımı yaptığım sırada, benden önce Merkeze dönen Büyükelçiliğimizin Basın Ataşesi Ferda Kocaçimen'den aldığım mektup kafamdaki soruyu çözdü. İyi bir dost olan Kocaçimen mektubunda güvenilir kaynaklardan edindiği bilgiye dayanarak, benim «ideolojik nedenlerle» görevden alındığımı bildiriyordu.

Tahran'dan ayrılmadan önce Şah'a, Başvezir Dr. İkbal'e, Dışişleri Bakanı Abbas'a ve Kordiplomatik Duayyenine veda ziyaretlerinde bulundum. Öteki büyükelçilere ayrı ayrı veda etmeme vakit yoktu, zaten birçoğuna henüz ilk ziyaretimi bile yapmamıştım. İran Şahı bana pek nazik davrandı, yanında uzun süre alıkoydu. Herhalde 27 Mayıs darbesinden hemen sonra geri çağrılmamı devrik DP hükûmetinin mutemed sefiri olmama bağlamış, böylece eski dostları Bayar ve Menderes'e bir sadakat jesti göstermek istemişti. Nitekim Şah benimle alışılmıştan uzun bir süre görüşmekle yetinmedi, Tahran'da bir yıldan az kalan büyükelçilere İran hükûmetince veda yemeği verilmediği halde, Hariciye veziri Abbas'a onuruma bir akşam yemeği düzenlemesini emretti. Hattâ, şerefime verilen yemeğe Başvezir Dr. İkbal de katılarak Türk Büyükelçisini onore etmek istedikerini gösterdi.

İran'da yüz gün süren bir görevden sonra 1960 Temmuzunun son günlerinde Ankara'ya döndüm. Orada beni dört yıl sürecek bir işsizlik dönemi bekliyordu.

İKİNCİ BÖLÜM

I

27 Mayıs 1960 sabahı Türkiye'de Silahlı Kuvvet'lerin başlattığı harekete bir ad bulmak kolay değildir. O sabahın erken saatlerinde silah sesleriyle uyanıp pencereye koşan Ankaralılar ıssız sokaklarda devriye gezen Harp Okulu öğrencilerine ne olup bittiğini sorduklarında: **«askeri darbe»** karşılığını almışlardı. Gerçekten de, 27 Mayıs günü Başkent Ankara'da tanık olunan olaylar, ilk bakışta Ortadoğu ve Latin Amerika ülkelerinde benzeri çok görülmüş askerî darberlerin bütün işaretlerini taşıyordu: Askerî birlikler Cumhurbaşkanlığı Köşkünü sarmışlar, Devlet Başkanını istifaya zorluyorlardı. Yurtiçi gezisinde bulunan Hükümet Başkanını yakalayıp tutuklamak üzere Hava Kuvvetleri harekete geçmişti. Hükûmetin öteki üyelerinin evlerine baskın yapılıyor, İçişleri Bakanı halkın gözleri önünde bir çöp kamyonuna bindirilip götürülüyordu. Devlet Radyosunu işgal eden birliğin başındaki Albay kısa aralıklarla radyodan okuduğu bildiride Silahlı Kuvvetlerin tüm ülkede yönetime el koyduğunu, Büyük Millet Meclisi'nin feshedildiğini ulusa duyuruyordu. Ankara'da bulunan iktidar partisine mensup milletvekillerinin hepsi tutuklandıkları gibi, muhalefetteki üyelerin de gözaltına alınması emri verilmişti. Ana Muhalefet Partisi liderinin evi askeri kordon altına alınmıştı.

Bütün bunlar klasik bir askerî darbe görünümü ve-

riyordu. Oysa 27 Mayıs'ı izleyen günlerdeki gelişmeler, girişilen hareketin askerî darbeden öte bir amaç taşıdığını ve darbecilerin yönetimi ele almakla yetinmeyip, anayasal düzeni temelinden değiştirmeye yöneldiklerini gösterecekti. Hareket tamamen başarıya ulaştıktan sonra kurulan Milli Birlik Komitesi 27 Mayıs eylemine «Devrim» adını takmıştı ama aslında bu bir devrim de değildi çünkü —kısa bir süre sonra anlaşıldığı gibi— eylemi gerçekleştirenlerin hedefi, siyasal düzenin bozukluklarını düzeltmek fakat üretim ve mülkiyet sistemine dokunmamaktı. Oysa, bilindiği gibi, «Devrim» siyasal iktidarı değiştirmekle yetinmeyip üretim ilişkilerine yeni bir düzen getiren sosyal hareketin adıdır. Demek ki, 27 Mayıs «askeri darbeden ileri ama devrimden geri» bir hareketti. Zaten 27 Mayıs'ın bir devrim hareketi olamayacağını o sabah radyoda yayınlanan ilk bildiriden anlamak mümkündü: Eylemi gerçekleştirenler «NATO ve CENTO'ya bağlı kalacaklarını» ulusa ve dünyaya hemen ilân etmeye özen göstermişlerdi. Bunun anlamı, Türkiye'nin 1947'den beri izlediği dış politikaya sadık kalacağı, Amerika ve Batı'ya bağımlılığını sürdüreceği idi.

27 Mayıs'ı hazırlayanların niyet ve amaçları ne olursa olsun, bu hareket Türkiye'de siyasal ve sosyal bir patlamayı başlatan tetiğe basmış, ülkenin tarihinde yeni bir dönem açmıştı. O zamana değin baskı altında kalmış, su yüzüne çıkamamış güçler birdenbire zincirinden boşanmıştı. Özellikle ilerici kesimlerde 27 Mayıs'ın yarattığı özgürlük ortamından yararlanmak, bu tarihsel fırsatı kaçırmamak eğilimi açıkça belli oluyordu. Ne tek parti döneminde ne de çok partili demokratik yaşamda ortaya çıkmasına izin verilmeyen sol güçler seslerini duyurmaya başlamışlardı. Gerçi 27 Mayısçıların sol güçlere karşı tutumu bulanıktı, onlara ne ölçüde gelişme, örgütlenme olanağı tanıyacakları henüz bilinmiyordu ama herhalde

27 Mayıs'tan sonraki siyasal yaşamın ondan öncekinden çok farklı olacağı, baskıdan kurtulumuş sosyal güçlerin ülkenin geleceğinde etkinliğini duyuracağı kuşkusuzdu. 27 Mayıs'ın resmî lideri Cemal Gürsel de bunu anlamış, Kurucu Meclis toplanmadan önce verdiği bir demeçte sosyalist hattâ komünist partilerin kurulmasından yana olduğunu söylemişti. Aslında Gürsel Paşa bir komünist partinin kurulmasını ülkedeki komünistlerin kimler olduğunun öğrenilmesi için istiyordu ama ne olursa olsun Türkiye'de komünizme yasallık tanıma düşüncesi ilk kez ortaya atılmış oluyordu. Demek ki, Ankara Valisi Nevzat Tandoğan'ın solculara: **«Türkiye'ye komünist rejim gerekirse onu da biz kurarız»** dediği günlerden beri köprülerin altından çok su akmıştı!

27 Mayıs Türkiye'nin siyasal yaşamında olduğu kadar Dışişleri Bakanlığında da bir fırtına gibi esmişti. 1960 Ağustosun ilk günlerinde Tahran'dan Ankara'ya döndüğüm zaman Dışişleri Bakanlığı, kaptanı tarafından terkedilmiş bir gemiye benziyordu. Gerçi 27 Mayıs'ta Selim Sarper adında yeni bir kaptan bulunmuş, o da Zeki Kuneralp'i kendisine başyardımcı yani Genel Sekreter olarak seçmişti ama her ikisi de gemiyi hangi limana götüreceklerini bilmeyecek kadar çaresiz ve şaşkın, Millî Birlik Komitesi'nden (M.B.K.) gelecek emirleri bekler durumda idiler.

Bakanlığın içi başka bir âlemdi. Daha 27 Mayıs gününün ilk saatlerinde Fatin Rüştü Zorlu'nun tutuklandığı ve Harb Okuluna götürülürken okulun girişinde iki sıraya dizilmiş öğrenciler tarafından tartaklandığı haberi duyulur duyulmaz, eski Bakana karşı bazı memurlarda biriken düşmanlık duyguları açığa vurulmuştu. Meslekte gadre uğradığına, değerinin bilinmediğine inanan kim varsa Fatin Bey'e veryansın ediyordu. Zavallının ne ahlâksızlığı, ne hırsızlığı, ne de çapkınlığı bırakılıyordu.

Düşmanlıklar yalnız Zorlu'nun kişiliğine değil, onun tuttuğu, birlikte çalıştığı kimselere de yönelmişti. Düşük Bakanın yakın çevresine girememiş olanlar, onun zamanında önemli görevlere getirilmiş meslektaşlarını en ağır biçimde eleştirmekten çekinmiyorlardı. Kimileri de eleştirmekle yetinmeyip arkadaşlarını devrik iktidarın yolsuzluklarını meydana çıkarmak için kurulan Soruşturma Kurulları'na jurnal ediyorlardı. Hattâ içlerinden birisi M.B.K. üyelerinin evlerini dolaşarak kapının altından ihbar mektupları atmayı kendine iş edinmişti. Zaten o günlerde jurnalcilik Sultan Abdülhamit devrini anımsatacak boyutlara ulaşmıştı. On yıllık DP iktidarından öcalma hırsı, başta CHP'liler olmak üzere, çok kimseye bulaşan bir hastalık halini almıştı. Tümüyle uydurma ya da abartma haberler ortaya atılarak düşük iktidarın yöneticilerine karşı kin ve garez duyguları körükleniyordu. Örneğin DP iktidarında öğrencilerin öldürülerek çukurlara gömüldüğü ya da kıyma makinasından geçirildiği, Celâl Bayar'ın bankalarda 103 milyon liralık serveti bulunduğu, Zorlu' nun Amerikalılardan % 10 komisyon aldığının saptandığı söylentileri yayılıyor, yalan olduğu bilindiği halde bu tür haberler basında da büyük manşetlerle yer alabiliyordu. İşin daha kötüsü, askerlerin de her çeşit ihbarı ciddiye almaları ve asılsızlığı anlaşılınca da kamuoyunda güç duruma düşmeleri idi. Zaman geçip de ortalık durulduktan sonra ihbar furyası hızını yitirmişse de, bu kötü alışkanlığın toplumdaki yıkıcı etkisi on yıl sonra 12 Mart döneminde de kendini duyurmuştur. «Saygı muhbir vatandaş» deyimi gerek 27 Mayıs'ta gerek 12 Mart ara rejimi sırasında toplumumuzun verdiği talihsiz sınavların bir simgesi olarak belleklerde kalmıştır.

*
**

Millî Birlik hükümetinin Dışişleri Bakanı Selim Sar-

per'e: **«Merkeze çağırdınız, şimdi bana ne gibi bir görev vereceksiniz?»** diye sorduğumda: **«Bugünkü durumda seni Çemişgezek'e kaymakam bile yapamam, en iyisi İstanbul'a gidip ortalık yatışıncaya kadar rahatına bakmandır»** demişti. Bir bakıma haklıydı da, çünkü o sırada Bakanlıkta Fatin Rüştü Zorlu'ya yakınlığı ile bilinenlere karşı hem içerden hem de dışarıdan bir terör havası estiriliyordu. M.B.K. hükûmetinin ilk Adalet Bakanı Abdullah Polat Gözübüyük, Zorlu'nun ekonomik işler yardımcıları olan Hasan Işık, Semih Günver ve Oğuz Gökmen'in tutuklanmalarını istemiş, bu arkadaşlar Adalet Bakanının elinden zor kurtulup tutuksuz olarak soruşturma kurullarının önüne gönderilmişlerdi. Washington Büyükelçiliğinden geri çağrılan Melih Esenbel henüz yurda dönmemişti ama onun da âkibeti karanlık görünüyordu. Personel Dairesi Genel Müdürü Efdal Deringil ise şimşekleri en çok üstüne çeken kurbanlardan biriydi. Ona yüklenen suçların en büyüğü, devrik başbakanın Dışişleri memuru olan oğlu Yüksel Menderes'e başkâtiplik sınavında iltimas yapmış olmasıydı. 27 Mayıs'ta Genel Sekreter yardımcılığına getirilen Namık Yolga, Yüksel Menderes'in aldığı notlar tahrif edilerek başkâtiplik sınavını kazanmasının sağlandığını Soruşturma Kurulu'na ihbar etmişti.

Aslında bütün bu ihbar ve soruşturmaların hedefi Fatin R. Zorlu'yu suçlayacak kanıt ve tanıkları bulmaktı ama tüm çabalara karşın Zorlu'nun kanunsuz işlerini, yabancı devletlerle yaptığı müzakerelerden kişisel çıkarları için yararlandığını ve Amerikalılardan yüzde on komisyon aldığını kanıtlayacak bir ipucu ele geçirilemiyordu. Bakanlıkta kurulan Soruşturma Komisyonu'nun acımasız üyeleri her ihbarı değerlendirerek kılı kırk yarıyorlardı fakat Zorlu aleyhinde buldukları tek maddî delil, Bakanın makam odasındaki kasada ele geçen bir mektuptan ibaret kalmıştı. Fransızca yazılmış bu mektupta «yüz-

de on komisyon»dan söz edildiğinin görülmesi heyecan yaratmış, Zorlu'nun Özel Kalem Müdürü sıkı bir sorguya çekilmişti. Ne var ki, BENDA adındaki bir iş adamının Zorlu'ya İtalya'dan gönderdiği mektubun içeriği incelenip yüzde on komisyon sözcüğünün Zorlu ile hiçbir ilgisi bulunmadığı anlaşılınca bu balon da sönüvermişti. Yine de Zorlu'nun eski çalışma arkadaşları ve özellikle ekonomik işlerdeki yardımcıları üzerindeki baskılar, azalmadan sürüp gidiyordu. Baskılardan en çok bunalanlar Merkezdekiler olmakla beraber Zorlu'nun dış görevdeki arkadaşları da ihbar furyasından nasiplerini alıyorlardı. Örneğin Bonn Büyükelçisi Settar İksel, Belgrad Büyükelçisi Şadi Kavur gibi Zorlu'nun yakın arkadaşlarının görev yerlerine Bakanlıkta kurulan özel ekipler gönderilerek Elçilik hesapları inceden inceye denetlenmişti. Bonn'a gönderilen bir denetçi raporunda büyükelçi Settar İksel'in zimmetine para geçirdiğini öne sürerek hakkında yasal koğuşturma açılmasını istemişti. Oysa denetçinin saptadığı yolsuzluk aslında tüm elçilerin başvurdukları bir yöntemin uygulanmasından başka bir şey değildi: Resmi ödeneklerin bir faslında para kalmayınca elçiler başka bir fasıldan artan ödeneği kullanırlar ve sarf evrakını ona göre «kitabına uydururlar»dı. Bu işlemin «zimmete para geçirmek»le ilişiği yoktu ama bir Elçinin başı yenmek istenirse onu suçlamak için yeterli bir gerekçe sayılabilirdi! Nitekim büyükelçi Settar İksel de görevinden alınarak mahkemeye verildi. Bunun üzerine İksel istifa edip Adalet Partisine girdi ve ilk seçimlerde İzmir'den milletvekili oldu.

27 Mayıs depremine tutulanlar için Dışişleri Bakanlığında bir oda ayrılmıştı. Çeşitli nedenlerle gözden düşen, görevden alınanlar bu odada toplanıp dertleşirler, koridorlarda konuşulan dedikoduları izlerler, bazen umutlanır çoğu zaman da umutsuzluğa düşerlerdi. Bu odaya bir kara mizah örneği olarak «Yassı Oda» adını takmış-

lardı. Gerçekten de «Yassıada»dakilerle «Yassıoda»dakilerin yazgısı bir yerde çakışıyordu: Her ikisinin sâkinleri kendilerine göre bir ölüm-kalım savaşı veriyorlardı. Ancak, Yassıada'dakiler Yüce Divan karşısında ecel terleri dökerken Dışişlerindeki Yassıoda'lıların başlıca çabası kendilerine askerlerden bir torpil, bir koruyucu melek bulmaktı. Kimi uzak akrabaları arasından nüfuzlu bir subayın varlığını bulup çıkarmaya çalışıyor, kimi de Millî Birlikçilere yakınlaşma çarelerini araştırıyordu. Washington Büyükelçiliğinden geri çağrılan Melih Esenbel M.B.K.'nin 38 üyesini ayrı ayrı ziyaret etmişti. Belki de onların telkiniyle Esenbel Ankara'ya döndükten bir süre sonra ortalıktan çekilmişti. Ne Yassıodaya geliyor, ne de evinde ziyaretçi kabul ediyordu. Hattâ Yassıada davaları başladığı sıralarda, oğlunun savunma tanıklığını kabul etmesi için İstanbul'dan Ankara'ya ricaya gelen Fatin Rüştü Zorlu'nun annesi Güzide Hanımı Bayan Esenbel kapıdan çevirmişti. Gün, vicdan borcunu ödeme günü değil, kellesini kurtarma günüydü!

Yassıoda'nın sürekli konukları arasında Hasan Işık, Semih Günver, Oğuz Gökmen ve Efdal Deringil vardı. Bu arkadaşlar soruşturma kurullarınca en ağır baskıya göğüs gerenlerdi. Zorlu'nun yolsuzluklarını, hırsızlığını, komisyonculuğunu meydana çıkarmak için en çok onlar sıkıştırılıyorlardı. Bu yüzden de Yassıoda'ya başka nedenlerle düşenler onlardan uzak durmaya dikkat ederlerdi. Bir gün, dış görevinden yetersizlik gerekçesiyle geri çağrılan bir elçi Yassıoda'ya gelmiş, Işık, Günver ve Gökmen'i birarada görünce kendisinin Zorlu ile bir ilişkisi olmadığını, büsbütün başka nedenlerle haksızlığa uğradığını anlatmaya çalışmıştı. Zaten öfkesi burnunda olan Hasan Işık, onun sözünü keserek: **«Biliyoruz»** demişti, **«Biz hırsızlıktan buradayız, siz ise aptallıktan!»**

27 Mayıs'ın hariciyedeki kurbanlarının yanında, ba-

şına devlet kuşu konanlar da vardı. Zorlu ekibinden Semih Günver'in yardımcısı olan Mehmet Baydur bunlardan biri, belki de en şanslısıydı. Washington Büyükelçiliğinde başkâtip olarak bulunurken elçiliğin askerî ataşelerinden Alparslan Türkeş'le tanışıp dostluk ilişkileri kuran Mehmet Baydur'a, İkinci M.B.K. hükûmeti kurulacağı sırada «ihtilâlin kudretli albayı» Başbakanlık binasının koridorunda rastlamış, nerede çalıştığını sorup Dışişlerinin İktisad ve Ticaret Dairesi'nde genel müdür yardımcısı olduğunu öğrenince, parlak bir buluşla Baydur'u yeni hükûmetin Ticaret Bakanı yapmıştı. Peri masallarını andıran bu olaya, kendi halinde bir memur olan Baydur da herhalde pek şaşmıştı! Baydur kadar talihli olmasalar bile, Zorlu ekibinden boşalan yerlere geçenlerin çoğu ya bir kurmay subayla akrabalıkları ya da CHP ileri gelenlerine yakınlıkları sayesinde 27 Mayıs'ın lûtfuna uğramışlardı. Bunların içinde ilk sivrilenler Namık Yolga ile Halûk Bayülken olmuştu. Yolga CHP'nin, Bayülken askerlerin gözdesi idi. Her ikisi de Bakanlığın en üst mevkilerine 27 Mayıs'dan sonra kısa zamanda eriştiler. Halûk Bayülken asker ailesinden olmanın avantajını iyi kullanmasını bildi ve 12 Mart döneminde Dışişleri Bakanlığı'na kadar yükseldi. Namık Yolga ise CHP'nin desteği ile getirildiği Dışişleri Genel Sekreterliği'nde İnönü'nün yakını Metin Toker ve CHP'nin «harika çocuğu» Coşkun Kırca ile olan arkadaşlığı sayesinde yerini uzunca süre koruyarak oradan Paris Büyükelçiliği'ne atlamayı başardı. 1965 seçimlerinde Adalet Partisi iktidara geçince Yolga'nın yıldızının söneceği sanıldı ama I. Demirel hükümetinin Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil onu Fransa'dan Venezuella'ya kaydırmakla yetindi. Aslında, Dışişleri geleneklerine göre, Paris'ten sonra Caracas'a atanmak bir büyükelçi için ceza sayılacak bir işlemdi. Fakat devrin değiştiğinin farkında olan Yolga, yeni iktidarın elinden bu ka-

darcık bir ceza ile kurtulduğuna sevinerek uğradığı istiskali bilmezlikten geldi ve Venezuella'da daha iyi günlerin gelmesini beklemeyi yeğledi.

II

1960 Ağustosunda Dışişleri Bakanlığı'nda hüküm süren kargaşayı görünce yapacağım en akıllıca işin, Selim Sarper'in öğüdüne uyarak, ortalıktan çekilmek olduğunu anlamış, Ankara'da daha fazla kalmayıp, İstanbul'a yerleşmiştim. Gerçi Ankara'da iken devrik DP iktidarına yakınlığı ile tanınan arkadaşlarım gibi baskıya ya da koğuşturmaya uğramamıştım. M.B.K. yönetimi, Tahran'daki görevime son vermekten başka bir işlemi bana uygulamamış, Bakanlıkta da hiçbir sorgu-suale muhatap olmamıştım. Ama özel olarak yaptığım soruşturma, durumumun öteki arkadaşlardan daha ağır olduğunu ve bir daha ne içeride ne de dışarıda görev almamın kolay olmayacağını bana anlatmıştı. Örneğin, askerlik hizmetim sırasında tanıdığım ve sonraları da dostluk ilişkileri sürdürdüğüm General Cevdet Sunay —ki o sırada Genelkurmay Başkanıydı— ziyaretine gittiğimde beni çok iyi karşılamış, fakat benim için bir şey yapamayacağını hissettirmişti. Sunay: **«Bu albaylara söz geçirmek zor»** diyordu. Yine Kahire'den arkadaşım General Sıtkı Ulay —M.B.K. üyesi idi— Tahran'dan geri çağrılmamı önlemek istediğini, ancak Selim Sarper'in kendisine: **«Orun hakkında kalın bir dosya var»** dediğini bana aktarmıştı. Bütün bunların nedeni, Millî Emniyet Müsteşarı Ziya Selışık imzasıyla 27 Mayıs'tan hemen sonra Millî Birlik Komitesi'ne sunulan bir yazı ile ekindeki dosya idi. DP iktidarı döne-

minde Menderes ve Zorlu'ya sözünü geçiremeyen Millî Emniyet bu kez beni elinden kaçırmamaya kararlı görünüyordu. Millî Emniyet Müsteşarı Ziya Selışık, ortak dostumuz büyükelçi İrfan Karasar'a benim için: **«O yalnız aşırı solcu değil, aynı zamanda Kürt asıllıdır»** demişti. Demek ki Kürt asıllı olmak da siyasî polisin gözünde bir suçtu! Önceleri buna inanmak istememiştim ama Hariciye'den ayrıldıktan sonra dost olduğum dürüst, sözüne güvenilir bir eski İçişleri Bakanı da bir gün bana: **«Sizin en büyük handikapınız babanızın Palu doğumlu olmasıydı»** deyince gözüm açılmıştı. Hariciyeden bir başka arkadaşım, Hayrettin İzmirli, Tahran Büyükelçiliğinden Millî Birlik Komitesi'nce geri çağrıldığım sırada Ankara'da yayılan bir söylentiden söz etmişti: Fatin Rüştü Zorlu'nun babası da Kürtmüş ve Fatin Bey beni İran'daki Kürt hareketini desteklemek için Tahran'a tayin ettirmiş! Bütün bunları anımsadıkça, 27 Mayıs kasırgasından sadece dört yıl işsiz kalmakla kurtulmuş olduğuma şükrederim.

İstanbul'da birkaç ay kaldıktan sonra yeniden Ankara'ya döndüm. Bakanlıkta ne olup bittiğini yakından görmek istiyordum. Bu arada M.B.K. içinde bazı gelişmeler meydana geldiğini, Albay Türkeş'in karşısında demokrasiye inanmış, ilerici bir kanadın oluştuğunu öğrenmiştim. Böyle bir gelişme varsa onu yakından izlemek, ilerici subaylarla tanışmak benim için yararlı olabilirdi. Şansım varmış ki, Ankara'ya gelir gelmez M.B.K.'nin kimi genç üyeleriyle tanışıp uzun uzadıya konuşmak fırsatını buldum. Bu olanağı bana gazeteci dostlarım Müşerref Hekimoğlu ve eşi Kuvvet Başarır sağladılar. Müşerref'in evi o zamanlar Ankara'nın siyasî merkezlerinden biriydi, yakın zamana değin öyle kaldı. Onun salonu bakanlar, politikacılar, bilim adamları, sanatçılarla dolup boşalırdı. Her iktidar döneminin önemli kişilerine Müşerref Hekimoğlu'nun evinde rastlamak mümkündü. Bazı geceler onun

evindeki toplantılar küçük bir bakanlar kurulunu andırırdı. 27 Mayıs döneminin en dağdağalı günlerinde eşiyle birlikte çıkardıkları ÖNCÜ gazetesinde ilerici bir kamuoyu oluşturmak yolundaki özverili hizmetlerini de o günleri yaşamış olanlar övgü ile anımsarlar.

Müşerref Hekimoğlu'nun evinde tanıştığım M.B.K. üyeleriyle yaptığım ilginç görüşmelerden bende kalan izlenim, hiçbirinin belirli bir doktrine bağlı olmadığı ve hepsinin birdenbire ellerine geçen iktidarı ülke yararına en iyi biçimde kullanmanın sürekli arayışı içinde bulundukları idi. Askerlik mesleğinde çok önemli olan sınıf arkadaşlığı ve rütbe hiyerarşisi, başardıkları işin büyüklüğü karşısında önemini oldukça yitirmiş görünüyor, örneğin bir yüzbaşı Komitede bir albay hattâ bir generalden daha etkili olabiliyordu ama M.B.K.'de belirli bir dünya görüşünün egemen olmadığı belliydi. Bu nedenlerledir ki, belirli bir ideolojiye sahip olan Türkeş'le kader birliği yapanlar bile onun ideolojisini savunmuyorlardı. İçlerinde en dengeli ve gerçekçi olanlar 1960 Türkiye'sinin siyasal yaşamında CHP ve İnönü faktörünün ne denli ağır bastığının farkına varmışlar, giriştikleri hareketin eninde sonunda CHP iktidarı ile sonuçlanacağını kabullenmişlerdi. Komite'nin radikal kanadı, yani iktidarı İnönü'nün CHP'sine teslim etmek istemeyenler ise, görüşlerini paylaşmasalar bile, Türkeş'in çevresinde toplanmışlardı. «İhtilâlin kudretli Albayı» bu durumdan yararlanarak, «Ülkü-Kültür Birliği Yasası» gibi girişimlerle hayalindeki «milliyetçi-toplumcu» daha doğrusu faşist Türkiye'nin temellerini atmaya çalışıyordu.

M.B.K. üyeleri arasında dış politika ve Dışişlerinde yapılacak reform konularında da beraberlik olduğu söylenemezdi. Gerçi NATO ve CENTO'ya bağlılıkta bir görüş ayrılığı yoktu ama, kimi Millî Birlikçilerde Atatürkçü dış politikaya dönüş diye tanımladıkları bir özlem se-

ziliyordu. Bunlar Atatürk ilkelerine bağlılığın emperyalizme karşı olmayı ve Batı'nın sömürüsünden kurtulmak için bağımsızlık savaşı veren Asya-Afrika ülkelerini desteklemeyi gerektirdiğine inanıyorlardı. Nitekim B.M.'de Fransa'ya karşı Cezayir Kurtuluş Cephesi lehinde ilk kez oy kullanmamızı M.B.K. hükûmeti sağladı. Bunun gibi, Dışişleri örgütüne yeni bir ruh getirmek, kişilik ve dinamizm kazandırmak tasarıları da Millî Birlikçiler arasında sürekli tartışılıyordu. Ne var ki, öteki yurt sorunlarında olduğu gibi bu konuda da hazırlıksız ve deneyimsiz oldukları anlaşılıyordu. Çoğu kurmay subay olan M.B.K. üyelerinin Dışişleri örgütü üzerindeki eleştirileri, ataşemiliter olarak görevli bulundukları sırada elçiliklerimizde gözledikleri aksaklıklardan, kimi elçilerin kişiliklerine karşı duydukları öfkeden ileri geçemiyordu. Örneğin Albay Sezai Okan, Viyana'da Ataşemiliter iken, Büyükelçi Seyfullah Esin'in eşinin yanında altı tane köpek gezdirdiğine tanık olmuş ve buna çok içerlemişti. Bir bakıma belki haklıydı ama salt bundan ötürü Büyükelçi'yi küçümsemek haksızlık olmaz mıydı? Ya da Hariciye'de reforma bu açıdan bakmak perspektif darlığına işaret sayılmaz mıydı? Bu havada olan Millî Birlikçiler kendilerine dış politika danışmanı olarak da Paris'deki basın ataşesi Aydemir Balkan'ı seçip getirmişlerdi. O sıralarda 30 yaşlarında olan bu zeki ve iyiniyetli gencin, dünya sorunları ve Türkiye'nin dış politikası üzerindeki —akıllıca fakat biraz çocuksu— görüşlerini koca koca albayların nasıl saygı ve hayranlıkla dinlediklerine tanık olmuştum. Sonraları M.B.K.'nin Dışişleri örgütünde reform yapmaya memur ettiği Albay Baha Vefa Karatay'ın Hariciyeye hizmeti ise, ilk kararnameyle kendisini Viyana Büyükelçiliği'ne tayin ettirmekten ibaret kaldı. Zaten Sarper de «iki başlı yönetim»den kurtulmak için Albay Karatay'ın büyükelçilik istemini çan ve gönülden desteklemişti.

Yine bir gece Müşerref Hekimoğlu'nun evinde toplanmıştık. M.B.K.'nden Numan Esin ve İrfan Solmazer de oradaydılar. Yüzbaşı Numan Esin, Komite'nin en genç ve en «hızlı» sayılan üyesiydi, Türkeş yanlısı diye biliniyordu. Oysa, konuştukça, Esin'in Türkeş çizgisinden hayli uzaklaşmış olduğunu, Albay'la anlaştıkları tek noktanın iktidarı bir tepsi üstünde CHP'ye ikram etmemekten ibaret bulunduğunu anlamıştım. Numan Esin, ülke sorunları üzerinde konuşurken, aramızda bulunan Demokrat Partili eski bakanlardan birinin kardeşi olan bir iş adamının ikide bir Esin'in eline sarılıp öpüşü hâlâ gözümün önündedir. O günlerde sanayiciler, iş adamları, müteahhitler, devlet dairelerinde bir yer kapmaya çalışanlar ve İstanbul'dan gelen sosyete kadınları, genç ihtilâlcilerin çevresini sarmışlardı. Her birinin yüreğinde bir arslan yatan genç subaylar da, burjuvazinin krema tabakasından gördükleri ilgiye, pohpohlara duyarsız kalmıyorlardı. Ama iktidarın tadını çıkarmaya vakit bulamadılar. Anlattığım gecenin geç saatlerine dek süren konuşmamızdan sonra Numan Esin'le Müşerref'in evinden çıktık, bir hafta sonra İstanbul'da buluşmak üzere randevulaşıp ayrıldık. Ertesi sabah radyodan Millî Birlik Komitesi'nin feshedilerek 14 üyesinin yurt dışına sürüldüğünü öğrendim. Numan Esin de onlar arasındaydı.

Millî Birlik Komitesi çalkantılar geçirirken, Dışişleri Bakanlığı'nda da yeni bir yönetim oluşuyordu. 1. Millî Birlik Hükûmeti'nin Dışişleri Bakanı Selim Sarper bir yandan askerlere kendini beğendirmeye çalışıyor, ama öte yandan da eski «velinimeti» İsmet İnönü ile ilişkilerini sürdürmeyi ihmal etmiyordu. Sarper, DP iktidarından da saygınlık görmüş, uzun yıllar Birleşmiş Milletler nezdinde Daimî Delegemiz olarak kalmıştı. Menderes kendisini pek sevmezdi. Hattâ 1956 yılında, Kıbrıs sorunu B.M.'de görüşülürken Sarper'in tutumundan hiç memnun kal-

madığına ve azarlayıcı bir telgraf gönderdiğine tanık olmuştum. Ama, Sarper'i Amerikalıların tuttuğunu bildiğinden görevinden almaya kalkışmamıştı. Öyle sanırım ki Amerika'nın güçlü desteği Selim Sarper'in 27 Mayıs'ta Dışişleri Bakanlığı'na getirilmesinde de rol oynamıştır. I. Milli Birlik hükûmeti kurulurken Dışişleri Bakanlığı'na Amiral Fahri Korutürk atandığı ve hükûmet listesi kamuoyuna o şekilde açıklandığı halde, 24 saat sonra Korutürk'ün yerine Sarper'in getirilmesi ilginç değil midir?

Sarper'in Dışişleri Genel Sekreterliği için seçtiği Zeki Kuneralp de İsmet Paşa'nın özel izni ile Hariciye'ye girebilmiş bir diplomattı. Kuneralp, Mustafa Kemal'in baş düşmanlarından Ali Kemal'in oğlu idi. Çocukluğunu sürgünde geçirmiş, İsviçre'de öğrenim görmüştü. Birkaç yabancı dili çok iyi bildiği ve 1939'da Dışişlerine giriş sınavını pekiyi derece ile kazandığı halde onun devlet memurluğuna kabul edilmesi için Cumhurbaşkanı İnönü'nün müdahalesi gerekmişti. İnönü: **«Babalarının suçlarından çocukları sorumlu tutulamaz»** diyerek Cumhuriyet Hariciyesine değerli bir diplomat kazandırmıştı. Kuneralp, DP döneminde Fatin Rüştü Zorlu'nun da takdirini kazanmış, 27 Mayıs'dan biraz önce Selim Sarper Dışişleri Genel Sekreterliği'ne getirildiği zaman Genel Sekreter Başyardımcılığı görevi ona verilmişti. 27 Mayıs'tan sonra Sarper bakan olunca Genel Sekreterliğe Kuneralp'i seçti. Ne var ki, bir devrim sonrasının dağdağalı günlerinde böyle bir görev yüklenmek Kuneralp'in çekingen, ürkek tabiatıyla bağdaşmamıştı. O, politikaya bulaşmaktan, karışık ortamda sorumluluk yüklenmekten kaçınırdı. Nitekim 27 Mayıs'ın üzerinden daha birkaç ay geçmeden, sağlık nedeni ileri sürerek Genel Sekreterlikten affını istedi ve Bern Büyükelçiliği'ne atandı. Onun yerine Genel Sekreterliğe zaten tetikte bekleyen Namık Yolga geçti. Yol-

ga, CHP'lilerin olduğu kadar askerlerin de aradıkları adamdı. DP iktidarı döneminde Zorlu'nun yakın çevresinde görülmemiş, Fuad Köprülü tarafından himaye edilmişti. Köprülü'nün damadı Coşkun Kırca ile kurduğu dostluk 27 Mayıs'tan sonra Yolga'nın işine çok yaramıştı. Kırca, Dışişleri Bakanlığı memuru olarak parlak bir geleceğe aday olduğu halde kısa yoldan yükselme yolunu tutmuş, Paris'teki NATO Daimî Delegeliğimizde İkinci Kâtip iken istifasını vererek CHP'ye girmişti. CHP'de kendisi gibi yükselme hırsıyla yanıp tutuşan bir politikacıya, Turhan Feyzioğlu'na rastlayınca, Kırca'nın şansı açılmıştı. Partinin Araştırma Merkezinde çalışırken de Genel Başkan İnönü'nün dikkatini çeken Kırca, 27 Mayıs'tan sonra birdenbire siyaset sahnesinin önüne fırlamıştı. Gerçi partide hiçbir zaman popüler bir kişi olamamıştı ama Feyzioğlu'nun desteği ve kendi yetenekleriyle ön plana geçmesini bilmişti. Nitekim, 1961'de Kurucu Meclis üyeliği için Parti Meclisinde yapılan seçimleri üç kez kaybettiği halde İnönü onun CHP kontenjanından Kurucu Meclise girmesini sağlamıştır. Kırca siyasî hayatını bir süre CHP milletvekili olarak sürdürdükten sonra, Feyzioğlu CHP'den ayrılınca AP Genel Başkanı'na yaklaşmış, söylendiğine göre ünlü «Biraderler Dosyası»nda Başbakan Süleyman Demirel'in savunmasını hazırlamış ve arkasından da milletvekilliğinden istifa edip Cenevre'ye büyükelçi olarak atanmıştır.

Namık Yolga'nın Genel Sekreterliğe gelmesiyle Hariciyenin «Alaturka takımı» işbaşına geçmiş oluyordu. Yolga'nın kurduğu yeni ekibin özelliği, Zorlu yönetiminde arka plânda kalmış, hınçlı fakat çapları küçük bürokratlardan oluşması idi. Bakanlığa birlikte girdikleri arkadaşları yüksek mevkilere tırmanır ve Hariciyenin sefasını sürerlerken onlar bir köşede bırakılmış olmanın acısını tatmışlardı. Eşleri de yemek davetlerine, resepsiyonlara

sık çağrılmamanın ezikliği içinde idiler. Bunlar, 27 Mayıs'ın önlerine çıkardığı fırsattan yararlanarak Dışişlerinde bir temizlik hareketine giriştiler. Eski yönetimin keyfî işlemlerini, ahlâk dışı davranışlarını gözler önüne sermeye çalıştılar. Böylece eski arkadaşlarını safdışı bırakmak çabasıyla, Hariciyenin içine partizanlığı sokmuş oldular. Yolga yönetiminin Dışişlerinde bıraktığı tortuyu anlatabilmek için küçük bir olayı buraya aktarayım: Zorlu'nun Özel Kalem Müdürü Ziya Tepedelen aradan zaman geçip ortalık durulduktan sonra kuzey ülkelerinden birine büyükelçi olarak atanmıştı. Yanında çalışan başkâtip, Dışişlerindeki yeni yönetimin gözdelerindendi ve Zorlu döneminden arta kalan birinin maiyetinde çalışmak gücüne gitmişti. Bu yüzden büyükelçi ile başkâtip arasında sürtüşmeler oluyordu. Bir pazar sabahı Ankara'dan gelen şifre telgrafı açmak üzere Tepedelen, başkâtibini —sefaretteki tek memurdu— büyükelçiliğe çağırmıştı. Tatil günü rahatsız edilmekten hoşlanmayan başkâtip emre uymak istememiş, aralarında tartışma çıkınca da **«Biz ihtilâli bunun için yapmadık!»** deyivermişti. 27 Mayıs, Hariciyeye işte böyle girmişti.

*
**

1961 Genel seçimlerine gelinmeden önce Millî Birlik Komitesi'nin Hariciyede esen fırtınayı dindirmek, yanlış kararları düzeltmek için hiçbir şey yapmadığını söylemek haksızlık olur. Özellikle Komite'nin içindeki bölünmeler 14'ler olayı ile çözümlenip Türkeş ve arkadaşları uzaklaştırıldıktan sonra, devlet dairelerindeki kargaşayı bir düzene sokma çabalarıyla birlikte, Dışişlerinde de acele alınmış kararları değiştirme girişimleri yapıldı. Bunlardan birinden az kalsın ben de yararlanıyordum: 38 üyeden 23'e inmiş bulunan yeni Millî Birlik Komitesi'nden Albay Sa-

mi Küçük ile Suphi Gürsoytrak ve —yanılmıyorsam— Suphi Karaman Dışişleri Bakanlığına çekidüzen verme işini üstlenmişlerdi. Bu küçük komite elçiler arasında bir tayin ve nakil kararnamesi taslağı hazırladı. Listede Hasan Işık, Melih Esenbel, vb. arasında bana da yeni bir dış görev verilmesi öngörülüyordu. Sami Küçük bir gün beni B.M.M.'deki odasına çağırarak durumu bildirdi ve bu arada Tahran'dan apartopar geri çağrılmamda kendisinin rolü olduğu yolundaki söylentileri yalanladı. İçtenlikle konuştuğunu anladığım Albay Küçük'e teşekkür ettim. Belli ki M.B.K.'de olumlu gelişmeler başlamıştı. Ertesi gün Dışişleri Bakanı Selim Sarper yeni görevimi tebliğ etti: Pakistan'a gidecektim. Bir süre önce beni Çemişgezek'e kaymakam tayin edemeyeceğini söyleyen Bakanımızın tavrı büsbütün değişmişti, Karaçi Büyükelçiliğini bana beğendirmek için dil döküyordu. Doğrusu, İran'dan sonra Pakistan'a gitmek pek çekici görünmüyordu ama hiç ummadığım bir sırada önerilen bu görevi reddetmeyi düşünemezdim. Ne çare ki bütün heveslerim kursağımda kalmaya mahkûmdu. Bakandan aldığım talimat uyarınca kısa zamanda yeni görevime hareket hazırlıklarını yapmak üzere İstanbul'a giderken, havaalanında karşılaştığım Coşkun Kırca'ya Pakistan Büyükelçiliğine atandığımı bildirince gülmüş, **«hiçbir kuvvet sizleri dış göreve tayin ettiremez»** demişti. Kırca doğru söylüyordu: Çok geçmeden öğrenecektik ki M.B.K.'nin tüm yetkileri «Silahlı Kuvvetler Birliği» denilen yeni bir cuntanın eline geçmiştir. General Memduh Tağmaç'ın başını çektiği söylenen bu cunta, M.B.K.'nin birçok tasarrufunu ve bu arada Dışişlerinde yapmak istediği atamaları durdurmuş, gerekçe olarak yaklaşan genel seçimleri göstermişti. Benim için de artık 1961 seçimlerini beklemekten başka yapacak şey kalmamıştı.

*
**

1961 seçimleri de Hariciyeye bir değişiklik getirmedi. İnönü'nün kurduğu ilk Koalisyon Hükûmetinde Selim Sarper yine Dışişleri Bakanı olmuş, Namık Yolga da Genel Sekreterlikte kalmıştı. Ama, Mecliste CHP ile başabaş güreşebilecek sayıda sandalye kazanan Adalet Partisinin siyasal yaşamdaki etkisi hissedilmeye başlamıştı. Başbakan İsmet İnönü, Türkiye'de ilk kez denenen koalisyon hükûmetinin yaşayabilmesi için, eski DP'nin uzantısı olan AP'nin 27 Mayıs'ın açtığı yaraları sarmaya yönelik isteklerini titizlikle yerine getirmeye çalışıyordu. Bu tutumun Dışişlerine yansıması, devrik DP iktidarına yakınlığından ötürü görevden alınmış, soruşturmaya uğramış yüksek dereceli memurların göreve iadesi ve kızakta bekleyen büyükelçilerin yeniden dış görevlere atanmaya başlanmaları şeklinde olmuştu. İlk ağızda İnönü kabinesindeki AP'li bakanların yakınları ambargodan kurtulmuşlardı. Bir süre sonra onları Zorlu ekibinin tüm elemanları izleyecek ve hepsi dış görevlere atanacaktı. 27 Mayıs'ın hışmına uğramış olanların yeniden dirilmesi demek olan bu operasyonun tek istisnasını temsil etmek şerefi de bana nasip olacaktı!

Hariciyede havanın değiştiğini haber alınca 1962 Şubatında İstanbul'dan Ankara'ya döndüm ve ilk iş olarak da Genel Sekreteri ziyaret ettim. Namık Yolga'yı Ankara'daki siyasal havanın barometresi sayıyordum. Nitekim kendisiyle yaptığım görüşme beni umutlandırdı. Genel Sekreterimiz, 27 Mayıs'ı izleyen günlerdeki katı, acımasız tutumunu bırakmış görünüyor, yakında her şeyin düzeleceğinden, Bakanlığın **«benim gibi değerli arkadaşların hizmetlerinden yine yararlanacağından»** söz ediyordu. Yolga'dan sonra ziyaretine gittiğim Bakanımız Selim Sarper'le konuşmamız ise garip bir hava içinde geçti. Sarpar, her zamanki nazik ve içtenlikli görünen halleriyle beni karşıladı, hatırımı sordu, fakat ben konuşmaya baş-

ladıktan sonra bir dalgınlık içine gömülerek beni dinlemez oldu. Parlayan gözlüklerinin arkasındaki zeki bakışları donuklaşmıştı, anlattıklarımla hiç ilgilenmediği belli oluyordu. Birden sözümü kesti ve: **«Sen ne anlatıyorsun kardeşim, Talât geliyor Talât»** diye adeta bağırdı. Önce bir şey anlamadım, sonra Bakanın sözünü ettiği Talât'ın büyükelçi arkadaşım Talât Benler olduğuna hükmederek: **«Talât nereden geliyor, geri mi çağırdınız?»** diyebildim. Sarper bir düşten uyanırmış gibi kendine geldi ve hemen sözü değiştirerek bir-iki dakika sonra beni uğurladı. Yanından ayrılırken «Talât»ın niçin ve ne zaman geleceğini hâlâ düşünüyordum.

Gerçekten de «Talât» ya o gece ya da ertesi gece geldi. Ama gelen büyükelçi Talât Benler değil, Albay Talât Aydemir'di. Sonradan anladım ki, Sarper 22 Şubat 1962 gecesi Talât Aydemir'in başlattığı darbe girişiminden haberliydi ve benimle görüşürken kafası hep o konuyla meşguldü. Nitekim o gece Çankaya'da yapılmakta olan Bakanlar Kurulu toplantısında Başbakan İnönü darbe girişimini öğrenip toplantıya Radyoevi binasında devam edilmesine karar verince, bütün bakanlar İnönü'yü izleyerek Radyoevine gelmiş, yalnız Selim Sarper ortalıktan kaybolmuştu. Sarper 22 Şubat darbesinin sonucu belli oluncaya dek kendini rezervde tutmak istemişti. Ancak onun bilmediği, Aydemir hareketi başarıya ulaşırsa Dışişleri Bakanlığına kendisinin değil Namık Yolga'nın getirileceği idi.

İnönü, Sarper'in bu kaçak hareketini bağışlamadı ve 22 Şubat olayını bastırdıktan sonra dinlenmek üzere gittiği Aband'a Londra Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin'i çağırarak Dışişleri Bakanlığını ona verdi.

III

Ankara 22 Şubat olayları sonrasını yaşarken ben yine İstanbul'a döndüm. Merkeze çağrıldığımdan beri İstanbul'da oturuyor, ay başlarında maaşlarımı mutemed tayin ettiğim bir arkadaş aracılığıyla alıyordum. Karşılığında hiçbir iş görmeden devletten maaş almak ağırıma gidiyordu ama bu durumdan sorumlu olan ben değildim. Ankara'da kalsam günlerimi «Yassıoda»nın sinir bozucu havasında geçirmek zorunda kalacaktım. Yassıoda'dakilere Bakanlıkta cüzzamlı ya da sığıntı gibi bakıyorlardı. Yasalar elverse hepimizi çoktan emekliye ayırmış olacaklardı ama memuriyette 25 yılı doldurmadığımızdan bizleri işsiz güçsüz ortalıkta dolaştırıp «istiskal» etmekten ileri gidemiyorlardı.

22 Şubat olayları yatıştıktan bir süre sonra çoktandır beklenen elçiler kararnamesinin hazır olduğunu öğrendim. Arkadaşlarımdan aldığım habere göre Bakanlıkta karantinada tutulanların hemen hepsi kararnamede yer almışlardı. Melih Esenbel Tokyo'ya, Hasan Işık Brüksel'e gidiyordu. Oğuz Gökmen Arjantin'e atanmış, Semih Günver'e büyükelçilik rütbesi verilmeyerek Moskova Büyükelçisi Fahri Korutürk'ün yanına Elçi-Müsteşar olmuştu. Benim adımdan ise hiç söz edilmiyordu.

Durumu yakından görmek üzere kalkıp yine Ankara'ya gittim. Bakandan bana neden görev verilmediğini soracaktım. Aslında nedenini iyi biliyordum ama göste-

recekleri gerekçeyi merak ediyordum. Doğruca Genel Sekreterin yanına gittim. Namık Yolga'da son görüşmemizdeki yumuşaklık, içtenlikten eser kalmamıştı, resmî davranmaya dikkat ettiği belli oluyordu. Ben de kendisiyle Hariciyeye birlikte girmiş, uzun yıllar birarada çalışmış iki arkadaş gibi değil de, hakkını aramaya gelmiş bir memur gibi konuştum. Büyükelçilerin tümüne görev verildiği halde neden atama kararnamesi dışında bırakıldığımı sordum. Genel Sekreter gözlerini yere dikmiş karşılık vermeden beni dinliyordu. Sustuğum zaman başını kaldırdı ve: **«Üstadım»** dedi, (o herkese böyle hitap ederdi) **«Türkiye daha komünist olmadı, bir gün komünist rejim gelirse sana da görev verirler».** Şaşkınlığa uğradığımı itiraf etmeliyim, Namık'tan böyle bir çıkış beklemiyordum. Benimle bir savcı ağzıyla nasıl konuşabilirdi? Hemen ayağa kalktım: **«Namık»** dedim, **«Türkiye'ye komünist rejim gelir mi gelmez mi bilmem ama bu sözlerinin hesabını bir gün senden soracağım».** Ve odadan çıkıp gittim. Sonradan öğrendim ki Yolga da bana söylediklerinden pişmanlık duymuş, ortak bir dostumuza **«çok yorgundum, ağzımdan kaçtı»** demiş. Bu görüşmeden sonra Yolga ile bir daha karşılaşmadım, tâ ki on yıl sonra ben Yeni Delhi, o Tahran büyükelçisi iken gezmek için geldiği Hindistan'da ziyaretimde bulunmak inceliğini gösterdiği güne kadar... Kaderin cilvesine bakın ki, bu hızlı anti-komünist arkadaşımız, 2. Ecevit hükûmeti tarafından Moskova Büyükelçiliğine atanacak, bir gün Moskova'nın Kızıl Meydanında Lenin'in Mozolesine girip saygı duruşunda bulunmak için bir kız arkadaşıyla birlikte kuyrukta beklerken, Sovyet Protokolünün görevlilerince tanınarak bekletilmeden içeriye alınacaktır! (1)

Namık Yolga ile aramızda geçen konuşmayı bunca

(1) Bu sahneye ünlü bir yazarımız tanık olmuştur.

yıl sonra açıklamaktan amacım, bir meslektaşımın kişiliğini teşhir etmek değildir. Çünkü aynı sözleri, Yolga kadar patavatsızca olmasa da, başkalarından da duymuşumdur. Beni sevdiklerini hattâ beğendiklerini sandığım başka arkadaşlarımın da hakkımda soruşturma yapan siyasî polise «maalesef solcu» olduğumu söylediklerini de bilirim. Zaten burada sergilemek istediğim de Hariciyedeki bu zihniyettir. Hariciye çarkını çevirenler herkesi öyle şartlandırmışlardır ki, dünya sorunlarına ve Türk dış politikasına sol açıdan yaklaşmanın, Batı emperyalizmine karşı çıkmanın, Amerikan uyduluğunu eleştirmenin vatan hainliği olduğuna inanmayanların Hariciyede tutunmasına olanak kalmamıştır. Dışişleri Bakanlığı meslek sınavına giren adayların Rum, Ermeni, Yahudi kanı taşıyıp taşımadıklarına bakıldığı kadar sol eğilimli olup olmadıkları da inceden inceye araştırılmıştır.

Giriş sınavını birinci ve ikincilikle kazanan iki genç, Siyasal Bilgiler Fakültesinde Prof. Sadun Aren'in beğendiği öğrencileri arasında oldukları ve bir öğrenci mitingine katıldıkları için Hariciye'ye girmelerine engel olunmuş, zamanın Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in ince bir buluşu ile bu iki gence «sol» fikirlerden vazgeçtiklerine dair bir belge imzalatılarak mesleğe alınmışlardır. Bütün bunları bildikten sonra Ecevit'in İskandinavya gezisi sırasında, Batı ülkelerindeki büyükelçilerimizle yaptığı toplantıda bütün elçilerimizin kendisinden «Batılı sistemden ayrılmayacağımıza ilişkin güvence istemiş» olmalarına şaşılabilir mi? (1) Ya da Cakarta Büyükelçimizin Endonezya'daki komünist katliâmını yorumlarken: **«Mecburdu Ahmet Suharto, yoksa komünistler ülkede ihtilâl çıkaracaklardı»** şeklinde konuşması yadırganabilir mi? (2) O bü-

(1) Attila İlhan: DÜNYA gazetesi, 3 Ocak 1979 tarihli sayısı.
(2) Onat Kutlar: POLİTİKA gazetesi, 26 Mayıs 1978 tarihli sayısı.

yükelçi ki, genç bir meslek memuru iken girdiği başkâtiplik sınavında Sovyetler Birliği'ni «komşu ve dost ülke» diye tanımladığı için başarısızlığa uğramıştı; onun Endonezya'daki tüm komünistlerin kafalarının ezilmesini doğal karşılamasından başka ne beklenebilirdi? (1).

Türkiye'ye komünist rejim gelmedikçe Hariciyede bana iş verilmeyeceğini Genel Sekreterin ağzından öğrendiğim günden, 1964 yazına dek Dışişleri Bakanlığı'yla tek ilişkim her ay başında maaşımı almaktan ibaret kaldı. Ama yenilgiyi kabullenmiş değildim, mücadeleyi göze almıştım. Gizli güçlerle boğuşmamın eşit koşullar altında geçmeyeceğini biliyordum, çünkü 27 Mayıs'ın Milli Emniyet Müsteşarı Ziya Selışık başbakan İnönü'nün güvenlik işleri danışmanı olmuş, başbakanın yanındaki odaya yerleşmişti. Daha kötüsü, Türkiye'nin Mc Carthy'liğine özenen Turhan Feyzioğlu Başbakan Yardımcısı idi. Bu iki büyük engeli aşıp İnönü'ye dert anlatmak oldukça güç görünüyordu. Oysa İnönü'den başka hak arayacağım kişi ve makam da kalmamıştı. Bunu yeni Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin de benden saklamaya gerek görmemiş, bir yakınım aracılığıyla yapılan sondaja **«Onu İnönü'den başka kimse kurtaramaz»** karşılığını vermişti.

İki yıl süren ve Gana Büyükelçiliği'ne atanmamla noktalanan mücadelemin ayrıntılarına girmeyeceğim. Sadece, karşılaştığım ilginç ve ibret verici durumlara değinmekle yetineceğim: İnönü'nün kurduğu 2. ve 3. Koalisyon hükûmetleri zamanında Başbakanın durumumla ilgilenmesini sağlamak üzere yaptığım tüm girişimler Feyzioğlu

(1) Olay şudur: Girdiği başkâtiplik sınavında soru olarak Ankara'daki Sovyet Sefareti'ne belirli bir konuda bir Nota yazılması istenmişti. Aday yazdığı Nota'da «Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki dostluk ilişkilerine» atıf yaptığından sınavı kazanamamıştı, çünkü o tarihte Sovyetlerle dostluktan sözetmek suç sayılıyordu.

duvarına çarptığı için sonuçsuz kalıyordu. Gerçi ailece yakınlığımız bulunan Metin Toker bana yardımcı olmaya çaba gösteriyordu, fakat İnönü'nün devlet anlayışı hiyerarşiyi aşıp, kendisine ulaşmama izin vermiyordu. İnönü kişisel sorunların tepeden inme müdahalelerle çözümlenmesine karşı idi. Metin Toker bana bunu anlatmış, İnönü'nün bana görev verilmesini onaylaması için önce Dışişleri Bakanının öneride bulunması, sonra da Bakanlar Kurulunca benimsenmesi gerektiğini vurgulamıştı. Bu bir kısır döngü idi çünkü Dışişleri Bakanı da Başbakandan işaret almadıkça beni bir göreve atama girişiminde bulunmayı göze alamıyordu. Hele Başbakan Yardımcısı Feyzioğlu'nun vetosu ile karşılaşacağını bile bile benim için bir kararname hazırlayıp Bakanlar Kuruluna götürmesini Feridun Cemal Erkin'den beklemek boş hayale kapılmak demekti. Bu düşünce ile bir kez de Feyzioğlu'nun niyetlerini iskandil etmek istedim. Hükûmetin en aydın ve ilerici üyesi olarak tanınan Çalışma Bakanı Bülent Ecevit'i ziyaret ederek durumumu anlattım. Ecevit bana yapılan muamelenin haksızlığını hemen kabul etti ve karşılaştığım direncin nereden geldiğini sordu: **«Başbakan Yardımcısı engel oluyormuş»** dedim. İtiraz etti: **«Turhan böyle şey yapmaz»** dedi ve kendisiyle konuşacağını vaad etti. Bu görüşmeden de bir sonuç çıkmadı.

Feridun Cemal Erkin'in Genel Sekreteri değiştirerek, Paris'e atanan Namık Yolga'nın yerine Fuad Bayramoğlu'nu getirmesi üzerine Dışişleri Bakanlığında yeni bir hareket başladı. 27 Mayıs fırtınasının yıkıntılarını temizlemek ödevini Bayramoğlu yüklendi. Yumuşak ve insancıl tabiatı, alaturka ve alafrangalığı birleştiren kişiliği ile Fuad Bayramoğlu Bakanlıkta herkesin sevgi ve saygısını kazanmıştı. Ayrıca akrabalık ve okul arkadaşlığı ilişkileri dolayısıyla hem CHP hem de DP'de güçlü dayanakları vardı. 1950'de Ankara'dan CHP adayı olarak girdiği

seçimi kaybedince DP iktidarının gazabına uğrayacağı sanılmış ama Başbakanlık Müsteşarı Ahmet Salih Korur'un bacanağı olmasından ötürü vartayı atlatmıştı. 27 Mayıs'ı da CHP'deki dostları sayesinde kazasız atlatarak Tahran Büyükelçiliği'nde halefim olmuştu. F. C. Erkin'in de Şükrü Saraçoğlu zamanından beri gözdesi sayılırdı.

Erkin-Bayramoğlu ekibi Dışişleri'nde yapılan haksızlıkları onarma çabaları sırasında benim durumumu da dikkate almış olacak ki, bir gün Bayramoğlu beni çağırarak, Addis-Abeba Büyükelçiliğini kabul edip etmiyeceğimi sordu. Hattâ, daha önemli görevlere lâyık olduğumu bilmelerine karşın şimdilik başka yer bulunamadığını söylemek nezaketini bile gösterdi. Önerilen görevi hemen kabul ettim ve tavsiyesine uyarak en kısa zamanda görev başına hareket etmek üzere İstanbul'a döndüm. Aradan günler, haftalar geçti, atama kararnamesinden ses seda çıkmıyordu. Doğrusu, eski arkadaşım olmasına rağmen Fuad Bayramoğlu'nu sıkıştırmaktan çekiniyor, kendisinden haber bekliyordum. İki ay sonunda dayanamayıp telefonla kendisini aradım. Benimle sıkıntılı ve biraz da ters konuştu, verdiği sözü yerine getirememiş olmanın sorumluluğunu üstüme yıkmak istiyor gibiydi. Derhal anladım ki kararname yine bir yerlerde takılmıştır. Nitekim anlaşıldı ki, başbakan yardımcısı Feyzioğlu kararname henüz Başbakanlığa gönderilmeden Genel Sekreteri çağırarak kesin vetosunu bildirmiş ve bu işten vazgeçilmesini salık vermiş.

Bu olaydan bir süre sonra görüştüğüm ve o sırada CHP milletvekili olan Coşkun Kırca bana «dostça» bir tavsiyede bulundu: Eğer büyükelçiliğe atanmamı istiyor idiysem, bir gazeteye Sovyetler Birliği aleyhinde ve NATO lehinde yazılar yazmalıydım! Feyzioğlu'nun en yakın adamlarından olarak bilinen Kırca bu tavsiyeyi kendiliğinden mi yapmıştı yoksa bir yerlerden esinlenmiş miy-

di, bilmiyorum; kendisine sormadım da çünkü fikir haysiyeti ve insanın kendisine saygısı gibi konularda aynı diyapazonda olmadığımızı anlamıştım.

1964 yılına geldiğimizde 3. Koalisyon hükûmeti de bozuldu ve İnönü salt CHP'lilerden oluşan bir azınlık hükûmeti kurdu. Bu hükûmette başbakan yardımcılığından Feyzioğlu uzaklaştırılmış, yerini Kemal Satır almıştı. Metin Toker'in tavsiyesiyle, şansımı bir kez de Satır'la denemek istedim. Bir yandan da Metin, İsmet Paşa ile konuşarak «Dikerdem dosyası»nın kesin bir sonuca bağlanmasını isteyecekti. Toker'e göre bana uygulanan işlem insan hakları'na aykırı idi, suçum varsa gereken yapılmalı, yoksa devlet memurluğu haklarım tanınmalı, bana görev verilmeliydi. Sanırım Metin Toker bu görüşünü Paşa'ya çok iyi anlatmıştı, çünkü, birkaç gün sonra Dışişleri Bakanı beni çağırarak Akra (Gana) Büyükelçiliğini önerdi. Boş bulunan büyükelçilikler arasında —Hariciye baremine göre— en alt sırada olanını Bakan bana uygun görmüştü. İşsizlikten bunaldığımı bildiğinden hangi görev olursa olsun kabul edeceğimi düşünmüş olmalıydı. Tahmini doğru ama gerekçesi yanlıştı: Önerdiği görevi kabul edecektim çünkü dış temsilciliklerimiz arasında «önemli» ve «önemsiz» diye bir ayırım yapılabileceğine inanmıyordum. Bence, taşıdığı sıfata lâyık bir büyükelçi en küçük merkezlerde bile büyük işler yapabilir. Önemli olan yer değil, o yere damgasını vuran kişidir.

Dışişleri Bakanı ile görüşmemizden bir hafta sonra benim için Gana hükûmetinden agremen istendiğini öğrendim. Demek ki bu kez atama işi gerçekleşmiş sayılırdı çünkü bir büyükelçi için yabancı bir devletten agreman istenmesi, o büyükelçinin atanmasının hükûmet ve devlet başkanlarının onayından geçtiğini gösterirdi. Agremanı istenip de verilen bir büyükelçinin değiştirilmesi

ya da gönderilmesinden vazgeçilmesi diplomatik kurallara sığmayan ve pek nadir görülen bir durumdur. Bu durumun bizde bir kez Fatin Rüştü Zorlu için İsviçre hükûmetinden agreman istendiği zaman meydana geldiğini yukarıda anlatmıştım. O olayda da İsviçre hükûmetinden özür dilememiz gerekmişti.

Ne denli olağan dışı olursa olsun, bu kaza benim de başıma geldi. Gana hükûmeti onayını bildirmesine rağmen atama kararnamemin Başbakanlığa sunulmasını Dışişleri Bakanı durdurdu çünkü kabinedeki iki bakan bu kararnameyi imzalamayacaklarını Feridun Cemal Erkin'e bildirmişlerdi. Kararnameyi imzalamayı reddedenlerin Turhan Feyzioğlu'nun yakın arkadaşları Milli Eğitim Bakanı İbrahim Öktem ile Tarım Bakanı Turan Şahin olduğunu öğrendim. Artık sabrım taşmıştı. Dışişleri Bakanına bir mektup yazarak, yapılan hareketin devlet ciddiyeti ile bağdaşmadığını bildirdim ve Türkiye'de bir hukuk ve Anayasa düzeni var olup olmadığını, hükûmet içinde hükûmet bulunup bulunmadığını sordum.

İnönü'nün duruma kesin müdahalesi bu sırada oldu. Yoğun işlerinin arasında MİT'deki dosyamı getirterek okuduğunu ve dosyanın içeriğinin büyükelçiliğe atanmama engel olacak nitelikte bulunmadığı kanısına vardığını Özel Kalem Müdürü Necdet Calp'tan öğrendim. Paşa bunun üzerine kararnameyi imzalamak istemeyen iki bakanı ayrı ayrı çağırıp konuştu ve engellemelerinin hangi gerekçeye dayandığını sordu. Feyzioğlu'nun vetosundan başka neden gösterememiş olacaklar ki, İnönü ilk Bakanlar Kurulu toplantısında kararnamemi imzaya açtırdı. Bakanlar Kurulunun o toplantısını benden dostluğunu esirgemeyen Özel Kalem Müdürü Necdet Calp'ın odasından izlediğimi ve iki genç bakanın (Ali İhsan Göğüş ve Malik Yolaç) tüm bakanların imzalarının aynı günde tamamlanması için nasıl uğraştıklarını unutamam.

IV

Gana'da ilk iki yılım çok ilginç siyasal ve diplomatik olaylarla dolu olarak geçti. Bunları «Üçüncü Dünyadan» başlığı altında yayınlanan kitabımda anlatmıştım. Gana'ya giderken, Büyük Sahra'nın güneyindeki Kara Afrika devletleri üzerine bildiklerim kısıtlı idi. Gerçi 1950-55 yılları arasında Mısır'da bulunmuştum ama Afrika'nın sorunları hakkında edindiğim bilgiler kuzey Afrika'daki Arap ülkeleriyle sınırlı kalmıştı. Evet, Kongo'da Lumumba adında bir halk kahramanının, Gana'da da Nkrumah adında bir liderin ortaya çıktığını ve onların önderliğindeki bağımsızlık savaşımının Batılı devletleri telâşa düşürdüğünü biliyordum. Ayrıca, II. Dünya Savaşından sonra Kara Afrika'da bağımsızlığına ilk kavuşan ülkenin Gana olduğunu ve orada hemen bir Elçilik kurmamızı bize İngilizlerin salık verdiğini de Fatin Rüştü Zorlu'dan duymuştum. Yine de Gana'nın uluslararası alandaki önem ve etkisinden haberli değildim. Kendime karşı fazla haksızlık etmemek için şunu da eklemeliyim ki, o tarihlerde «Uyanan Afrika» diye tanımlanan kıtanın sorunlarının cahili Hariciyede yalnız ben değildim. Bu büyük kıtayı yeni yeni tanımaya başlıyorduk. Biri Gana öteki Senegal'de olmak üzere Batı Afrika'da iki temsilcilik kurulması 1960 yılında kararlaştırılmış, Gana'ya bir büyükelçi gönderilmiş, Senegal'in başkenti Dakar'a ise bir atama yapılmamıştı. Kısacası, Dışişlerimizdeki Kara Afrika dosyası

henüz pek cılızdı. Nitekim bu eksikliği görevime hareket ederken Cumhurbaşkanımız Cemal Gürsel'e yaptığım veda ziyareti sırasında hissetmiştim. Gürsel Paşanın yaveri beni **«Akra Büyükelçimiz»** diye takdim edince Cumhurbaşkanı bana **«hangi ülkeye gidiyorsunuz?»** sorusunu yöneltmiş, ben de **«Gana, Paşam»** karşılığını vermiştim. Paşa, **«Gana»** diye tekrarlamış ve bir süre susmuştu. Bu ülke hakkında ne onun soracak ne de benim söyleyecek fazla bir şeyimiz olmadığı anlaşılıyordu. Nihayet Cumhurbaşkanı: **«Gana ile ekonomik ilişkiler kurmaya çalışalım»** demişti. Ülkenin durumunu inceledikten sonra elimden geleni yapacağımı söylemiştim. Gürsel Paşa: **«Halılarımızı satmakta güçlük çekiyoruz, Gana'ya halı ihracı olanaklarını araştırın»** talimatını vermişti. Tropik iklimi yaşayan bir ülkeye halı satmanın zorluğunu aklımdan geçirmiş fakat karşılık vermemiştim. Öyle ya, Gana hakkında konuşabildiğimiz tek konuyu da yokuşa sürmek doğru olmayacaktı. Cumhurbaşkanı ile görüşmemiz birkaç dakikadan fazla sürmemişti.

Gana'nın başkenti Akra'da o zamana değin yabancısı olduğum Afrika sorunlarına eğilmek fırsatını bulduğum gibi, adını yeni duyduğumuz küçük bir devletin uluslararası politikada ne denli etkin bir rol oynayabildiğine yakından tanık oldum. Batı Afrika'nın bu köşesinde gözlediğim olayları, geçirdiğim deneyleri örneğin bir Paris Büyükelçiliği'nde göremez, bulamazdım. Bu bakımdan, genç diplomatlarımıza Hariciyedeki genel kanıya kapılarak Asya ve Afrika'daki görevleri küçümsememelerini, oraları sürgün yeri saymamalarını salık veririm. Kendini yetiştirmeyi, meslekte bileğinin hakkıyla ilerlemeyi amaç edinenler için Asya, Afrika ve Türkiye'ye komşu ülkelerdeki görevler Avrupa'nın büyük merkezlerindekilerden daha yararlı ve öğreticidir. Sırası gelmişken, Asya-Afrika ve Lâtin Amerika ülkelerindeki temsilciliklerimiz-

den kamuoyunun beklediği bir göreve değinmek isterim: Ülkemizde hiç tanınmayan ya da üzerinde pek az bilgi sahibi olunan genç devletleri halkımıza tanıtmak, oralarda yıllarını geçirmiş diplomatlarımızın başlıca uğraşı olmalıdır. Uzunca bir süre kaldığı bir ülkeden dönerken Türk diplomatı dağarcığında o ülkenin tarihi, sosyal ve kültürel yaşamı ile ilgili zengin bilgiler taşımalı ve bunları sırası gelince kamuoyuna aktarmalıdır. Nitekim Avrupa ülkelerinin kitaplıkları diplomatların yazdığı anılar, incelemelerle doludur. Bizde ise Hariciyecilerin yabancı ülkelerden yurda dönerken getirdikleri sadece son model otomobil, mobilya ve antika eşyadan ibarettir. Ankara'daki evinde yabancı ülkelerde topladığı değerli eşyayı sergilemek kimi Hariciyecilerin başlıca övünme kaynağıdır. Diplomatlarımız kokteyl partileri ve resepsiyonlardan arta kalan zamanlarını çarşı pazarda alışverişle geçirirler (1). Bulundukları ülkenin bilim, sanat ve kültür çevreleriyle ilişki kuran, halkın içine karışmasını bilen Hariciyecilerin sayısı, ne yazık ki, azdır. Yeni kuşakların bu önemli eksikliği gidermiş, çağımıza yaraşır bir «Hariciyeci» tipi yaratmış olduklarını umarım.

*
**

Gana'da işe başladığımdan dört ay sonra İsmet İnönü hükûmeti istifa etti. Hükûmetin çekilmesinin nedeni 1965 bütçesinin Millet Meclisinde reddedilmiş olmasıydı. İnönü bunu Birleşik Amerikaya yaptığı ziyaret sırasında öğrenmiş, gezisini yarıda keserek Ankara'ya dönmüş ve Cumhurbaşkanına hükûmetin istifasını sunmuştu. Aslın-

(1) Hindistan'da bulunurken, benden birkaç yıl önce görevli bulunan bir Türk diplomatının Bombay çarşısından tam 150 tane «opalin» vazo satın alıp götürdüğünü Bombay fahrî konsolosumuzdan dinlemiştim.

da, İnönü'nün iktidardan düşürülmesine giden yol 1964 yazında ABD Başkanı Johnson'un ünlü mektubuyla açılmıştı. 1963 yılı sonlarında Kıbrıs'ta Grivas'ın EOKA çetelerinin başlattıkları ve Kıbrıs tarihine «Kanlı Noel» adıyla geçen olaylar sonucunda İnönü Adaya askerî müdahalede bulunmayı düşünmüş ama Deniz Kuvvetlerimizde çıkarma gemilerinin olmadığı anlaşılınca bundan vazgeçmişti. Türkiye'nin Kıbrıs'a askerî müdahalede bulunamayacağı kanısına varan EOKA'cılar gemi azıya almışlar ve 1964 yazında Kıbrıs'ın Erenköy bölgesinde Türklere karşı genel saldırıya geçmişlerdi. İnönü Türk Hava Kuvvetlerini kullanarak Erenköy saldırısını durdurabilmişti. Bunun üzerine Makarios ve Yunanistan hükûmeti Amerika'yı bize karşı devreye sokmayı başarmış, başkan Johnson İnönü'ye bir mektup göndererek Amerika'dan alınan silahların Kıbrıs'ta kullanılmayacağını sert bir dille Türk hükûmetine ihtar etmişti. Bu kaba girişim karşısında İnönü ABD'ye kafa tutan bir demeç vererek: **«Yeni bir dünya kurulur, Türkiye de o dünyadaki yerini alır»** demişti. Aslında İnönü ne yeni bir dünya kurulacağına ne de Türkiye'nin Amerika'nın karşısında yer alacağına inanıyordu. Ne ki ABD hükûmeti Kıbrıs sorununda Türkiye'ye karşı Yunanistan'ı tuttuğunu açıkça belli edince ENOSİS tehlikesi elle tutulur hale gelmiş oluyordu. Türk hükûmeti Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesine kesinlikle karşı çıkacağını ortaya koymazsa, Kıbrıs sorunu Türkiye'nin güvenliğini tehdit edecek bir çözüme doğru gidebilirdi ki Lozan antlaşmasının mimarı İnönü'nün buna razı olması beklenemezdi.

Böyle bir açmaza düştüğü sırada İnönü hükûmeti, Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel ile Millet Partisi Genel Başkanı Osman Bölükbaşı'nın birlikte çevirdikleri bir manevra sonucunda Millet Meclisinde azınlıkta bırakılmıştı. Ancak yeni hükûmeti Demirel ku-

ramazdı çünkü o tarihte kendisi Parlamento üyesi değildi. Onun yerine Adalet Partisinin Kayseri Senatörü Suat Hayri Ürgüplü kabineyi kurmakla görevlendirildi. Süleyman Demirel ise Başbakan Yardımcısı oldu. 1961 Anayasası parlamento dışından Bakan atanmasına izin veriyordu.

Türkiye'de bütün bunlar olup biterken ben Gana'da cumhurbaşkanı Kwame Nkrumah'yı Kıbrıs sorununda Türkiye'nin yanında yer alması için kandırmaya çalışıyordum. Burada «kandırma» sözcüğü tam yerindedir çünkü Gana başkanı Makarios'un etkisi altında idi. «Bağlantısız Ülkeler» grubunun üyeleri olan Gana ve Kıbrıs cumhuriyetleri uluslararası sorunlarda birlikte hareket ediyorlardı. Nitekim bu durumu bilen başbakan İsmet İnönü görev başına hareket edeceğim sırada bana: **«Afrika Sahrasının kuzeyinde Cemal Abdülnasır, güneyinde de Ganalı lider Kwame Nkrumah Makarios'u destekliyorlar. Elinden geldiği kadar davamızı Nkrumah'ya anlatmaya ve onu nötralize etmeye çalış»** direktifini vermişti. Gana başkanını Türkiye'nin Kıbrıs tezine yaklaştırmaya nasıl çalıştığımı ve ne sonuç aldığımı evvelce yayınlanan bir kitabımda anlattığımdan burada yinelemeye gerek görmüyorum (1).

Ürgüplü'nün kurduğu hükûmete I. Demirel hükûmeti demek daha doğru olurdu çünkü kabinenin bütün bakanları Demirel'in onayı ile seçilmişti. Dışişleri Bakanlığı'nın o sırada Moskova Büyükelçiliği'nde bulunan Hasan Işık'a önerilmesi de Demirel'in telkiniyle olmuştu. Demirel DP iktidarı döneminde Devlet Su İşleri Genel Müdürü iken Hasan Işık Dışişleri Bakanlığının Ekonomik İşler Genel Sekreteri olarak görev yapıyor ve Demirel'e talimat verecek durumda bulunuyordu. Ayrıca Demirel, Ha-

(1) Bkz. Mahmut Dikerdem: Üçüncü Dünyadan, İstanbul 1977.

san Işık'ın Başbakan Menderes ve Fatin Rüştü Zorlu'nun akrabası ve gözde elemanlarından biri olduğunu biliyordu. Resmî ilişkilerinde de Işık'ın akıllı, bilgili, dürüst bir insan olduğunu görmüştü. Onu Dışişleri Bakanlığına getirtmekle hem değerli bir yardımcı kazanmış hem de eski Demokrat Partili seçmenleri hoşnut etmiş olacaktı. Ne var ki, Demirel Hasan Işık'ın ilkelerine bağlı, düşüncelerinden ödün vermeyen, biraz da alıngan ve sert tabiatlı bir kişi olduğunun farkında değildi. Nitekim, on ay süren Ürgüplü hükûmeti zamanında Demirel ile Işık birbirlerine sık sık ters düştüler. Özellikle yeni Dışişleri Bakanı'nın muhalefete ve CHP lideri İnönü'ye karşı uygarca davranışları AP'liler arasında eleştirilere hedef oldu. Hele bir dış geziden dönüşünde Işık'ın ana muhalefet partisi liderini İstanbul'daki Park Otel'de ziyaret ederek dış temasları hakkında bilgi sunması AP'li milletvekillerini çileden çıkardı. AP'liler İsmet Paşanın Dışişleri Bakanını Heybeli adasındaki evinde değil de Park Otel'de kabul etmesini Menderes'in anısına yapılmış kasıtlı bir saldırı saydılar. Bilindiği gibi, Menderes İstanbul'a her gelişinde karargâhını Park Otel'de kurar, hükûmet işlerini oradan yürütürdü.

Hasan Işık'ın Dışişleri Bakanlığı 1965 genel seçimlerine dek sürdü. Seçimlerde Işık Adalet Partisi listesinden aday gösterilmedi. Milletvekilliğine kendisi mi istekli olmadı yoksa Demirel tarafından atlatıldı mı, orasını bilmiyorum. Bildiğim şu ki, bakanlığı sırasında Hasan Işık herhangi bir atılım yapamadı, Hariciyede bir reform hareketine girişmedi. Hazır bulduğu kadro ile ve biraz da Zorlu'nun yöntemlerini taklit ederek çalıştı. Hattâ, dürüstlük ve civanmertliğini kanıtlamak istermişçesine, 27 Mayıs sonrasında kendisine kan kusturmuş olanlardan hiçbirine dokunmadı. Namık Yolga'yı Paris Büyükelçiliği'nde korudu. Belki de kendisine fenalık etmiş olanlar-

dan bu biçimde öçalmak ona acı bir zevk veriyordu ama Hariciyeye de hiçbir şey kazandırmıyordu. Böylece, kısa süren bakanlığı 1965 Ekiminde sona erdi ve yerini İhsan Sabri Çağlayangil'e bırakarak kendi seçtiği Moskova Büyükelçiliğine döndü. Bakanlık koltuğunu devrederken Çağlayangil kendisine: **«Hangi büyükelçiliği isterseniz alın»** demişti ama Işık son bir güzel jestte daha bulunarak hiçbir büyükelçinin yerinden oynatılmasına razı olmamış, boş bulunan Moskova büyükelçiliğini seçmişti.

V

Cumhuriyet tarihimizde Tevfik Rüştü Aras'tan sonra Hariciyenin başında en uzun süre kalan bakan İhsan Sabri Çağlayangil'dir. Nasıl ki Atatürk ölümüne kadar Dr. Aras'ı hariciye vekili olarak korumuşsa, Süleyman Demirel de 1965'den sonra kurduğu bütün hükûmetlerde Çağlayangil'i Dışişleri Bakanı olarak tutmuştur. Atatürk ile Demirel arasında yaptığım benzetme burada bitmektedir fakat Dr. Aras'la Çağlayangil'in başka benzerlikleri de vardır: Her ikisi de diplomasi ile ilgisi olmayan mesleklerden Hariciyeye gelmişlerdir, ikisi de yeni mesleklerinde başarılı olmuşlar, adlarını uluslararası alanda duyurmuşlardır ve yine ikisi de hariciyenin keyfini bitmek bilmeyen dış gezilerde çıkarmışlardır.

İhsan Sabri Çağlayangil'in I. Demirel hükûmetinde Dışişleri Bakanlığı'na getirilmesinin Hariciyede biraz şaşkınlık biraz da küçümseme duygularıyla karşılandığına daha önce değinmiştim. Kendisi de böyle bir tepkiyi hesaba katmış olacak ki, bakanlığının ilk günlerinde dışişlerinin yüksek kademesinde bulunanlara çok saygılı ve alçakgönüllü davranmaya özen gösterdi. Bunda Hariciye mesleğine ötedenberi duyduğu hayranlığın herhalde etkisi olmuştur. Gerçekten de Çağlayangil Bursa Valisi iken, Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'a yakınlığına güvenerek, Fatin Bey'den Şam Elçiliği'ne tayinini rica etmişti. Sanırım ki Zorlu bakanlık dışından elçi atanmasına karşı olduğun-

dan bu girişim sonuçsuz kalmıştı. Belki de Çağlayangil'in bir yabancı dili iyi bilmemesi de Zorlu'yu tereddüde düşürmüştür.

Ne olursa olsun, İ. S. Çağlayangil'in vali iken içine gömdüğü diplomatik hevesi 1965'de gerçekleşti. Onun Dışişleri Bakanlığı koltuğuna oturuşundan iki ay sonra Ankara'ya çağrılan 11 büyükelçi arasında ben de vardım. Yeni bakanımızın gerek elçilerine gerekse Bakanlık memurlarına son derece nazik ve dikkatli davrandığı göze çarpıyordu. Aynı bakanın aradan birkaç yıl geçtikten sonra ceberut kesileceğini, yakınlarına, dostlarına dış görevler «ihsan» edeceğini, doğrusu kestirememiştim. Bu değişikliğin nedenini Çağlayangil milletvekili arkadaşlarından birine şöyle anlatmıştır: «**Meğer ben bu hariciyecileri gözümde büyütmüşüm. Bakan olduktan sonra onları iyi tanımak için kimini yanıma danışman aldım, kimini dış ülkelere resmî ziyarete giderken beraberimde götürdüm. Bütün yaptıkları neydi biliyor musun? Birbirlerini çekiştirmek, arkadaşını gözümden düşürüp onun yerini almaya çalışmak. Bunu görünce hiçbirisine saygım kalmadı**».

Çağlayangil'in bu sözlerinde, ne yazık ki, gerçek payı büyüktür. Hariciye ailesinde en çok eksikliği duyulan, meslektaşlar arasındaki dayanışmadır. Çekememezlik, kıskançlık, arkadaşını kötüleme dışişlerinde başka devlet dairelerinden daha yaygındır dersem abartmış olmam. Göz koyduğu bir dış göreve kendisinin yerine tayin edilen arkadaşının genç yaşta amansız bir hastalığa tutularak ölümünden sonra bile aleyhinde konuşan elçiler görmüşümdür. Kişisel hırsların, rekabetlerin bu denli azgın olduğu bir topluluğa dışardakilerin saygı duymaması doğaldır. Nitekim 27 Mayısta askerî yönetimin devlet dairelerinde yaptığı tasfiyeler sırasında Dışişleri Bakanlığı hallaç pamuğu gibi atılmıştır. Çünkü öteki bakanlıklarda, örneğin Maliyede, memurlar birbirine kenetlenir ve tasfi-

yeye karşı direnirken, Hariciyeden Millî Birlik Komitesine jurnaller yağmıştır.

*
**

1965 sonlarında Çağlayangil Hariciyenin başına geldiği zaman, selefi Hasan Işık'tan devraldığı yönetici kadroyu bir süre aynen korudu. Işık'ın genel sekreteri, örnek bir bürokratın prototipi olan Halûk Bayülken'di. Halûk Bayülken görevini çok ciddiye alan, aynı derecede çalışkan, verimli bir memurdu. Haydarpaşa Lisesi'nden sonra Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirmiş, kendi gayretiyle iyi İngilizce öğrenmişti. Bu hüviyetiyle daha genç bir kâtip iken Zorlu'nun dikkatini çekmiş, New York'ta B.M.'deki delegasyonumuzun başkâtipliğinden, merkezde genel müdür yardımcılığına getirilmişti. 27 Mayısta şans kapıları kendisine daha çok açıldı, kişisel yeteneklerine askerlere ailece yakınlığı eklenince Bayülken bir ok hızıyla yükseldi, altı yıl önce elçilik müsteşarı derecesi ile döndüğü Bakanlığın 2 numaralı adamı oldu.

Ne ki, Çağlayangil'e gereken genel sekreter Bayülken değildi. Dışarda büyükelçilik yapmadan bakanlıkta genel sekreterliğe yükseltilen diplomalarda ister istemez rastlanan deneyim eksikliği ve görüş darlığı Bayülken'de de vardı. Üstelik Çağlayangil'in direkt yardımcısı ve danışmanı olmak için çok gençti de. Oysa Çağlayangil'in meşrebine daha tecrübeli, olgun bir genel sekreter uygun düşerdi. Çağlayangil böyle birisini aramaya koyuldu. Bakanlığının üçüncü ayında, 1966 yılı başında, önemli merkezlerdeki büyükelçileri Ankara'ya çağırmasının bir nedeni de budur, sanırım. Kıbrıs sorununu incelemek üzere düzenlenen toplantılar sırasında yeni Bakan büyükelçilerini yakından tanımak ve sınamak fırsatını buldu. Toplantılar sona ererken Çağlayangil'in genel sekreterlik için

Bern büyükelçisi Zeki Kuneralp'i seçtiği anlaşıldı. Göreve Turgut Menemencioğlu da istekliydi ama soyadının AP çevrelerinde allerji yaratmasından çekinilmişti.

Bana gelince, Kıbrıs toplantıları sırasında yeni bakanımızla tanıştıktan sonra Gana'ya döndüm. Bir süre sonra Çağlayangil'den Cenevre'deki Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi nezdine gönderileceğime dair dolaylı bir mesaj aldımsa da bu tayin gerçekleşmedi. Yıllar sonra kendisinden öğrendim ki, yakın arkadaşlarından —ne de çok yakın arkadaşı vardı— birkaçının siyasî düşüncelerimden ötürü aleyhimde tanıklık yapmaları üzerine beni Cenevre'ye göndermekten vazgeçmiş! Bu gerekçeyi Çağlayangil büyük bir ciddiyetle bana şöyle anlatmıştı: **«Türkiye'nin basın, tıp ve iş âlemine mensup seçkin arkadaşlarım siyasî fikirlerinizi uluorta savunduğunuza tanık olduklarını söylediler».** İhsan Sabri beyin «basın, tıp ve iş âlemine mensup seçkin arkadaşları»nın kimler olduğunu sonradan öğrendim ve kendileriyle yüzleştim ama ikisi Çağlayangil'in iddiasını kesinlikle reddettiler. «Basını temsil eden» üçüncü kişiyi, Safa Kılıçoğlu'nu ise hiç tanımıyordum. Aslında, okuyucuyu ilgilendirmeyeceğini bilmeme rağmen bu olayı anlatmamın nedeni, bir büyükelçinin tayinine bazan kimlerin karışabildiğini göstermektir. Kimi zaman bakanların, başbakanların hattâ devlet başkanlarının eşlerinin de elçi tayinlerinde rol oynadıkları bir sır değildir.

1968 yılı sonlarına yaklaştığımızda Gana'da sabrım tükenmeye başlamıştı. Kara Afrika'da dört yılımı, mahrumiyet bölgelerinde ise toplam onüç yılımı doldurduğum halde bakanlıkta beni düşünen yoktu. Öte yandan, Gana'daki siyasî durum ve bu ülke ile ilişkilerimiz eski ilginçliğini yitirmişti. Sosyalist lider Nkrumah'yı devirerek iktidara geçmiş bir askerî cuntanın abuk sabuk yönetimi bu ülkeyi iflâsın eşiğine getirmişti. Askerî darbenin lideri

olan general eline geçirdiği iktidarı cebini doldurmak için kullandığından halkın gözünden düşmüştü. Kısacası, askerî darbede faal rol oynayan ABD büyükelçiliğinin dışındaki yabancı misyonlar için Gana'da yapacak fazla bir iş kalmamıştı.

Bu ortamda iken bir sabah Dışişleri Bakanlığımızdan gelen telgraflar arasında okuduğum bir genelge çalışma şevkimi büsbütün kırmıştı: Genelgede, Jean Paul Sartre, Asturias, Aragon, Garaudy ve Marcuse gibi dünyaca ünlü düşün ve sanat adamlarının «Türkiye'ye girmeleri arzulanmayan eşhas arasına sokuldukları» bildiriliyor ve elçiliğimize başvururlarsa kendilerine Türkiye'ye giriş vizesi verilmemesi isteniyordu. Bu talimatın elçiliklere gönderildiği 1968 yazında Türkiye'de sol akımlar epey güçlenmiş, üniversitelerde işgaller, boykotlar almış yürümüştü. Başbakan Demirel bir yandan **«sokaklar yürümekle aşınmaz»** derken öte yandan güçlenen Türk Solu'nun belini kırmak için çareler arıyordu. «Solu sağa kırdırmak» düşündüğü önlemlerden biriydi. Anlaşılan, «kökü dışarda» solun fikir babalarını Türkiye'ye sokmamak da hükûmete etkili bir önlem gibi görünmüştü. Demirel hükûmetinin bu tutumunu yadırgamamıştım. Benim yadırgadığım, Hariciyede bir tek yetkilinin çıkıp da dünyanın övündüğü bilim ve sanat adamlarına solcu oldukları için yurdumuza giriş vizesi verilmemesi kararının bizi elâleme rezil edeceğini hükûmete söyleyememiş olmasıydı. O genelgeye imzasını atanları o gün affetmemiştim, bugün de bağışlamam!

*
**

Gana'dan Hindistan'a nakledilmem de ayrı bir öyküdür. 1968 yılı sonlarında iklim koşullarından ötürü sağlık durumum bozulmuştu. Gana'da ısı yılın her mevsiminde

35 derecenin üstüne çıkmaz fakat 25 dereceden aşağı da düşmez. Bu yüzden günün yirmidört saatinde hava soğutma aygıtlarını kullanmak zorunluluğu vardır. Üstelik başkent Akra deniz kenarında olduğundan hava yüksek derecede nemlidir. Tropik iklim zamanla sağlık üzerinde etkisini gösterir, romatizma, uykusuzluk gibi hastalıklar meydana çıkar. Yerliler bu iklime alışmışlardır, açık havada yatar, yağda muz kızartıp yerler. Gana'da açlık yok ama genç yaşta ölenler çoktur.

Üç aylık rapor alarak Gana'dan ayrılırken Bakanlığa gönderdiğim yazıda, sağlık nedeniyle göreve dönemeyeceğimi bildirerek Merkeze naklimi istemiştim. Hariciyenin geleneklerine göre merkezdeki memurların dış göreve atanmaları tamamen Bakanlığın takdirine kalmıştır. Yıllarca Ankara'da bekletilse bile bir memur dış göreve atanmadığı için hak arayamaz, Danıştay bu gibi başvuruları geri çevirir. Buna karşılık her memur dış görevde iken merkeze alınmasını isteyebilir ve bu talebi bakanlık memnuniyetle yerine getirir çünkü boşalan yere atanacak pek çok memur merkezde beklemektedir. Ben de Merkeze naklimi isterken Bakanlığın güçlük çıkarmayacağını biliyordum.

İznimi bitirip Ankara'ya geldiğimde Bakanın beni aratmakta olduğunu öğrendim. İlk tanışmamızdan üç yıl sonra yaptığımız bu görüşme benim için sürprizli oldu: Çağlayangil beni Merkeze değil yeni bir dış göreve, Yeni Delhi Büyükelçiliğine nakletmek istiyordu. Oysa bir süre önce kendisiyle sert bir yazışmamız olmuştu. Sıram çoktan geldiği halde birinci barem derecesine terfimin neden yapılmadığını kendisinden sormuş, «Siciliniz 1. dereceye yükseltilmeye yeterli değildir» biçiminde bir karşılık almıştım. Bu cevabı haysiyet kırıcı bulduğumdan hemen Danıştay'da bir dava açmıştım. Dava lehime sonuçlanmış ve Hariciyede ilk kez bir memur Danıştay kara-

rıyla terfi ettirilmişti. Kimsenin cesaret edemediği bir harekette bulunup bakanlığa baş kaldırdığım için Çağlayangil'in bana kızgın olduğunu sanıyordum. Yanılmışım. Çağlayangil hak arayanlara kızmaz, saygı duyardı. Esnek tabiatlı idi, bükemediği eli öpüp başına koymayı iyi bilirdi.

Yeni Delhi büyükelçiliğini kabul etmeden önce benim için önemli olan iki noktanın aydınlanmasını istiyordum: Acaba beni uzak Afrika'dan alıp uzak Asya'ya yeni bir sürgüne mi göndermek istiyorlardı? İkinci ve daha önemli olan endişem şuydu: Hindistan'da benden beklenen görev ne idi? Bu ülke ile aramızda varolan soğuk ve mesafeli ilişkilere yeni bir yön mü vermek istiyorlardı, yoksa Pakistan'la olan «dostluk ve kardeşliğimiz»in gölgesi hattâ ipoteği altında kalmış bir Hindistan politikasının eskisi gibi sürdürülmesinden yana mı idiler? Eğer böyle ise, görevi kabulde beni mazur görsünlerdi çünkü dünya politikasında önemli yeri olan büyük bir ülkeye ilişkilerimizi ölü noktada tutmak için gitmeye hevesli değildim.

Çağlayangil her iki konuda da bana güvence verdi. Yeni Delhi büyükelçimiz Osman Olcay'ın NATO genel sekreter yardımcılığına aday gösterilmesi hükûmetçe kararlaştırılınca onun yerini almak için aklına ilk gelen ben olmuştum. Türkiye'yi Hindistan'da temsil görevini en iyi yapacağımdan emindi. Zaten amacı Hindistan'la ilişkilerimizi her alanda geliştirmekti, bunun için de Ortadoğu sorunlarında tecrübesi bulunan birini seçmişti. Hintlilere Pakistan ile ittifakımızın Hindistan'la dostluğa engel olamayacağını anlatmalıydım.

Bakanımızın bu olumlu açıklamasından sonra bana teşekkür etmekten başka yapacak bir şey kalmıyordu. Gösterdiği güvene şükranlarımı sunarak yeni görevime hazırlanacağımı söyledim. Fakat Çağlayangil, kırk yıllık bir diplomat gibi, bir protokol ödevini bana hatırlattı: Ga-

na hükûmetine ve devlet başkanına veda etmeden başka bir göreve başlamam doğru olmazdı. Önce Gana'ya gidip veda ziyaretlerimi yapmalıydım.

Bakanın talimatına uyarak Gana'ya döndümse de, ne yazık ki, Çağlayangil'in ince düşüncesi pek bir işe yaramadı çünkü tam o sırada Gana'da bir «saray darbesi» olmuş, devlet başkanı General Ankrah düşürülerek yerine Albay Afrifa geçmişti. Durum karışıktı ve genç Albayın yabancı sefirleri kabul edecek ne hali ne de vakti vardı. Nitekim Protokolün bana bildirdiği saatte devlet başkanlığına gittimse de, İhtilâl Konseyinin geceden beri toplantı halinde olduğunu öğrendim. Ertesi gün Dışişleri Bakanı özür dileyerek beni bizzat havaalanında uğurladı.

Ankara'ya döndüğümde kararnamemin hazır olduğunu sanıyordum, oysa meslek hayatımın değişmeyen yazgısı yine peşimi bırakmamıştı: Adalet Partisi hükûmetinin iki bakanı beni Hindistan'a atayan kararnameyi imzalamıyorlardı! Bunu Başbakanlık Müsteşarı arkadaşım Munis Faik Ozansoy'dan öğrenmiştim. Bir şey daha öğrenmiştim: Adalet Partisi içinde çatlak başgöstermiş, bir grup milletvekili Süleyman Demirel'e bayrak açmışlardı. Bunların arasında kararnamemi imzalamak istemeyen İçişleri Bakanı Faruk Sükan'la Turizm ve Tanıtma Bakanı Nihat Kürşat vardı.

Bir, iki hafta daha böyle geçti. Hindistan hükûmetinden istenen agreman gelmiş, kararname hazırlanmış fakat bakanların imzaları tamamlanmamıştı. Son durumu anlamak için Çağlayangil'in yanına gittim. O da kararnamenin bir yerlerde takıldığını hissetmiş fakat üstelememişti. Başbakanlık Müsteşarından öğrendiklerimi kendisine aktarınca yanımda İçişleri Bakanına telefon açtı. Meğer Sükan'ın Meclis kürsüsünden **«nefes alışlarını bile izlediğini»** söylediği solcular arasında ben de varmışım! Bunu Çağlayangil ile konuşmalarını izlerken anladım. İçiş-

leri Bakanı benim izinli olarak her Ankara'ya gelişimde TİP'li milletvekilleri ile temas ettiğimin bakanlığınca saptandığını söylüyordu. Ama Çağlayangil dayatıyordu: Atanmamın Başbakanla birlikte kararlaştırıldığını, Cumhurbaşkanının onayından da geçtiğini söylüyordu. İki bakan arasındaki telefon görüşmesi gittikçe sertleşen bir tartışmaya dönüşmüştü. İstemeyerek izlediğim bu konuşmadan sanki suçluluk duymuştum. Telefonu kapatınca Bakana benim yüzümden kabinedeki bir arkadaşına ters düşmesine razı olamayacağımı ve Hindistan'a gitmekten vazgeçerek Merkezde çalışmaktan mutluluk duyacağımı bildirdim. Fakat Çağlayangil kararından caymaya niyetli değildi ve anlaşılan Faruk Sükan ile aralarındaki köprüleri atmayı zaten göze almıştı. Hemen o akşam Munis Faik Ozansoy'dan kararnamemi Başbakanın imzasına sunmasını istedi. Adet hilâfına, kendilerinden önce Başbakanın imzaladığı kararnameyi görünce âsî bakanlar direnişlerine son verdiler. Böylece mesleğimdeki son dış görevi de zorlu bir mücadele sonunda elde etmiş oluyordum.

1969 yazında Hindistana gitmek üzere Ankara'dan ayrılacağım sırada Dışişleri Bakanlığında yeni bir yönetici kadro oluşuyordu. Çağlayangil bizim kuşaktan tecrübeli bir genel sekreteri, Zeki Kuneralp'i yanına almıştı ama genel müdürlükler için de gençlere şans tanımak istemişti. Bakanlıkta yetenekli, geleceği parlak görünen gençler de yok değildi. Bunların arasından sivrilen ad, İlter Türkmen olmuştu. Türkmen Dışişleri Bakanının en çok işine yarayacak bir beceriye sahipti: bakanın uluslararası toplantılarda ya da resmî gezileri sırasında okuyacağı nutukları yazıyordu. Bu önemli yetenek onu kısa zamanda Çağlayangil'in sağ kolu haline getirmişti. Zeki, çalışkan ve de hırslı bir genç memur olan Türkmen elindeki avantajdan yararlanıp bakanın özel danışmanı durumuna gelmekle kalmamış, gözlerini daha yukarılara di-

kerek çevresine kendisi gibi genç ve çabuk ilerlemek arzusuyla tutuşan arkadaşlarını toplayıp bir «klik» kurmuştu. Bu klikten olanlar meslekte kıdem ve deneyim gibi ögeleri önemsemiyor, yetenek ve dinamikliği ön plana alıyordu. Kendileri gibi genç kuşaktan sayılabilecek bir genel sekreterin, Halûk Bayülken'in zamanında İlter Türkmen ve arkadaşlarının ölçüsüz iddiaları pek göze batmamıştı ama Zeki Kuneralp başlarına geçince İlter kliği ile genel sekreter arasında sürtüşmeler başlamıştı. Giderek bu sürtüşmeler gençlerle yaşlılar arasında bir iktidar mücadelesi şeklini aldı. Bakanlık memurlarının «Mafia» adını taktıkları Türkmen grubu, yükselmelerine engel gibi gördükleri yaşlı kuşaklara karşı bir kötüleme kampanyası açtı. Bir yandan Bakana ve AP'nin ileri gelenlerine yanaşarak, öte yandan da basında destek arayarak «Hariciyenin gençleştirilmesi» sloganı yayılmaya çalışıldı. Ankara'da Amerikalılarla sıkı-fıkılığı ve Genelkurmay'da onların gözü-kulağı olduğu bilinen bir gazetecinin çıkardığı dergi Hariciye Mafia'sının sözcülüğünü yaptı. Bu bir rastlantı değildi çünkü İlter Türkmen ve arkadaşları aynı zamanda dış politikamızın Amerika'nın yörüngesinde kalmasının şampiyonluğunu yapanlardı. Mafia'ya, yabancı bir hanımla evlendiği için Hariciyeden ayrılıp bir süre NATO karargâhında hizmet gördükten sonra siyasî hayata atılan Kâmran İnan da destek sağladı. Mafia'nın ilk hedefi dışişlerinde «yüksek danışman» ünvanıyla işsiz güçsüz oturan büyükelçileri tasfiye ettirmek, emekliye ayırtmaktı. Böylece önlerinin açılacağını sanıyorlar fakat bir gün kendilerinin de aynı duruma geleceklerini herhalde düşünmüyorlardı. Bizim kuşaktan olanlara acımasız saldırılar yapılıyordu. Bir gün Kâmran İnan'ın hükûmetin ileri gelenlerinin de bulunduğu bir mecliste, büyükelçi arkadaşım Hasan İstinyeli'yi küçümser nitelikte sözler sarfet-

tiğini görünce müdahale etmiştim. Aslında çok terbiyeli ve büyüklerine saygılı bir hariciye memuru olarak tanıdığım İnan'ın başını politika sahnesinde elde ettiği geçici başarılar döndürmüştü. Küçümsediği Hasan İstinyeli ise Fransızca diline üstün hâkimiyeti ve temsil yeteneği ile birçok dış görevde başarısını kanıtlamış bir diplomattı. Ne var ki, büyükelçi İstinyeli gösterişsiz, ihtirassız, rahatına düşkün bir insandı; Kâmran İnan ise AP Senatörlüğünden ayrılıp Cenevre'deki BM delegeliğine atanırken **«Bir gün ulusal bir göreve çağrılırsam politikaya yeniden dönebilirim»** diye basına demeç verecek kadar alçak gönüllü (!) idi. General De Gaulle de vaktiyle başbakanlıktan ayrılırken Fransızlara tıpkı Kâmran İnan gibi seslenmemiş miydi?

İlter Türkmen kliğinin eski kuşaktan olan genel sekreter Zeki Kuneralp ile de çatışması kaçınılmazdı. Bakan Çağlayangil ise her iki tarafı idare ediyordu. Sonunda, mücadele adamı olmayan Kuneralp Londra büyükelçiliğini isteyerek çekildi gitti. Yerini İlter Türkmen'in alması beklenirken Çağlayangil yine eskilerden Orhan Eralp'i New York'tan getirip genel sekreter yaptı. Eralp Hariciyede İngilizce bilgisinin derinliğiyle ün salmış bir diplomattı. Hem yüksek öğrenimini İngiltere'de tamamlamış, hem de meslek yaşamının büyük bölümünü Anglosakson ülkelerinde geçirmişti. Ancak Orhan Eralp de Zeki Kuneralp gibi Merkezdeki görevlerden hoşlanmaz, kapağı biran önce dışarıya atmak için fırsat kollardı.

Bu sırada Türkiye'de 12 Mart ara rejimi gelip çatmıştı.

*
**

Hindistan'da 1972 yılı başlarına dek süren görevimin iki unutulmaz anısı vardır. Genç hariciyecileri yakından

ilgilendireceğine inandığım bu anıları burada anlatmadan geçemeyeceğim:

Göreve başladığımın üçüncü ayı idi. Fas'ın başkenti Rabat'ta İslâm Konferansı toplanacaktı. Eski hükûmetler zamanında Türkiye'nin pek ilgilenmediği ve alt düzeyde bir gözlemci ile katıldığı bu konferansa AP hükûmeti önem verir olmuş hattâ İslâm devletleri topluluğuna tam üye olmak için çaba göstermeye başlamıştı. Bu tutum değişikliğinin kökeninde Kıbrıs sorunu vardı çünkü hükûmet Birleşmiş Milletler'de taraftar toplamak için her çareye başvurmaya kararlıydı.

İslâm Konferansı'na ötedenberi Hindistan da katılmaya uğraşır, Pakistan ise bunu önlemek için elinden geleni yapardı. Hindistan ülkesinde 50 milyon müslümanı barındıran devlet olmak sıfatıyla İslâm Konferansı'na çağrılmaya hakkı olduğunu iddia ederdi. Pakistan ise Hintlilerin müslümanları ezdiğini, Keşmir'deki müslüman halkın tüm haklarını çiğnediğini öne sürerdi. Rabat Konferansı'na değin Pakistan Hint hükûmetinin İslâm Konferansı'na katılmasını önlemeyi başarmıştı. Ancak, Rabat'ta ev sahibi devlet olan Fas Hindistan'ı da konferansa davet etmişti. Hintliler bu davetten pek memnun kalarak yüksek düzeyde bir delegasyonu Rabat'a göndermişlerdi.

İşte ne olduysa Konferans'ın açılış oturumunda olmuştu. Oturum açılır açılmaz Pakistan başdelegesi Hint hükûmeti temsil edildiği taktirde Konferans'ı terk edeceklerini açıklamıştı. Bunun üzerine Türkiye ve Ürdün'ü temsil eden iki dışişleri bakanı ortak bir önerge vererek Hindistan'ın konferanstan çıkarılmasını istemişlerdi. Öneri kabul edilince Hintli delegeler salonu terk etmişlerdi.

Ajanslar haberi dünyaya yayınca Yeni Delhi'de kızılca kıyamet koptu! Davet üzerine gittikleri bir konferanstan koğulmak Hintlilerin onurunu kırmış, kamuoyun-

da şiddetli öfke yaratmıştı. Rabat'taki skandalı yorumlayan gazetelerin okları Pakistan'a değil de Türkiye ve Ürdün üzerine çevrilmişti. Türkiye ile Ürdün'ün Hindistan aleyhindeki tutumları ağır biçimde eleştiriliyordu. Hakarete uğradığına inanan bir devletin bu tepkiyi göstermesi normaldi.

Hintlilerin tepkisi ne denli normal ise, benim durumum da o derece güçtü. İlk resmî ziyaretlerimi yaparken yetkililere Türk-Hint ilişkilerinde yeni bir çığırın açılacağından söz etmiş, hattâ iki ülke Dışişleri Bakanlarının yakın bir gelecekte buluşmaları için girişimlere başlamıştım. Tam bu sırada Çağlayangil'in Rabat'ta Hintlilere karşı hiç te dost sayılamayacak bir eyleme katılmış olmasını hangi gerekçeye dayandırabilir, nasıl savunabilirdim? Bu hava içerisinde iken Hint Dışişleri Bakanlığına çağrıldım. Bakanlıkta beni kariyerine Ankara'daki sefaretlerinde başlamış eski bir dostu olan Genel Sekreter karşıladı. Rabat'ta cereyan eden olayın kamuoyunu yaraladığını ve hükûmeti zor duruma soktuğunu anlattıktan sonra, Hindistan'a hakaret anlamını taşıyan bir harekete Türkiye'nin önayak olduğunu öğrenmekten hayal kırıklığına uğradıklarını söyledi. Sözünü keserek **«Türkiye'nin önayak olduğuna nasıl hükmediyorsunuz?»** diye sordum. Durakladı, sonra **«Ajans haberleri bunu gösteriyor»** dedi. **«Ajanslar her zaman doğruyu yansıtmaz, Türkiye Dışişleri Bakanı İslâm Konferansında Hindistan'ı rencide edebilecek hiçbir girişimde bulunmamıştır»** dedim. Bunu söylerken bir kumar oynadığımı biliyordum. Eğer Çağlayangil Rabat'ta kasıtlı olarak Hindistan'ı karşısına almışsa, gerçek meydana çıkınca zor durumda kalacak ben olacaktım. Fakat sağduyum Çağlayangil'in beni destekleyeceğini, hiç olmazsa yalanlamayacağını söylüyordu. Böyle düşünmekte haklı sayılırdım: daha iki ay önce bana **«Pakistan'la ittifakımız Hindistan'a düşmanlık göster-**

meyi gerektirmez» diyen bir bakan nasıl olurdu da şimdi Pakistan'a yaranmak için Hintlilerin hakarete uğramasında baş rolü oynayabilirdi? Çağlayangil'in böyle bir çelişkiye düşmeyecek kadar basiretli olduğundan emindim.

Genel Sekreter cevabımdan pek memnun kalmıştı. Bana: **«Bu ifadenizi basına açıklayabilir miyim»** diye sordu. **«Elbette»** karşılığını verdim. Artık ok yaydan çıkmış, Ankara'nın beni yalanlamamasına dua etmekten başka yapacağım şey kalmamıştı.

Ertesi günkü gazeteler dışişleri genel sekreteri ile görüşmeme geniş yer verdiler. «Türkiye büyükelçisi Hindistan'a karşı bir harekete katılmadık, diyor» şeklinde manşetler koydular. Basında Türkiye aleyhindeki saldırılar birden kesildi. Bu durumdan telâşlanan ise yalnız Pakistan sefiri oldu. Beni telefonla arayarak: **«Gazeteler sözlerinizi herhalde yanlış yansıtmışlar»** dedi. **«Hayır, yazılanlar doğrudur»** karşılığını verdim. **«Nasıl olur, hükûmetinize danıştınız mı?»** diye sordu. **«Orası hükûmetimle beni ilgilendiren bir iştir»** diyerek konuşmayı kısa kestim. Aslında, Yeni Delhi'deki Pakistan sefirinin tutumunu ilk günden beri beğenmemiştim. Kendisi Hint yetkililerinin peşinden koşar, dostluk gösterilerinde bulunma fırsatını kaçırmaz ama bizim Hintlilerle iyi ilişkiler kurmamızı hiç istemezdi. Davetlerde ben Hintlilerle konuşurken yanıma gelir, konuşmamızı dinlemeye sanki beni kontrol etmeye çalışırdı. Gerçek bir Türk dostu olduğuna da inanmamıştım, bu duygumda yanılmadığımı sonradan anladım: Bu sefir bir süre sonra Hindistan'dan Ankara'ya nakledildiği zaman görevi kabul etmeyerek ülkesine dönmeyi yeğledi.

İslâm Konferansı'nın Hindistan'daki yankılarını ve dışişleri genel sekreteri ile görüşmemizi olduğu gibi Ankara'ya aktarıp sonucu beklemeye koyuldum. Bakanlıktan ne olumlu, ne de olumsuz bir tepki gelmedi. Anladım

ki, Çağlayangil durumu bildiğim gibi idare edip Rabat olayını örtbas etmemden memnun kalmıştı.

*
**

Hindistan'a ait ilginç anılarımdan biri ve belleğimden hiç silinmeyeni, Yeni Delhi'deki İngiltere Sefiri ile aramızda geçen olaydır. Aslında bir protokol kuralı üzerindeki anlaşmazlıktan doğan bu olay, az kalsın, diplomatik bir skandala dönüşüyordu, bu bakımdan anlatılmaya değer:

Yeni Delhi'de işe başladıktan birkaç ay sonra Dışişleri Bakanı onuruna büyükelçilikte bir akşam yemeği düzenlemiştim. Bu gibi davetler için önceden Protokol Şefi ile temasa geçilip bakanın hangi tarihte davet kabul edebileceği ve yemekte kimlerin bulunmasını arzu ettiği sorulur. Ben de öyle hareket ettim. Dışişleri Bakanı Dinesh Singh bayan İndira Gandhi'nin başkanlığındaki hükûmetin en genç bakanıydı ve iktidardaki Kongre Partisi'nin sol kanadına mensuptu. Kendisiyle birkaç kez resmî törenlerde karşılaşıp konuşmuştuk. Bana karşı Hindistan'da bir Türkiye Büyükelçisi'nin bekleyebileceğinden daha dostça davrandığını görmüştüm. Bundan cesaret alarak da, göreve başlayalı henüz kısa bir süre geçtiği halde kendisini büyükelçiliğimize davete karar vermiştim. Oysa Dışişleri Bakanının benden çok daha kıdemli sefirlerin davet önerilerine aylarca cevap vermediğini öğrenmiştim. Bu da normaldi, çünkü Yeni Delhi'de yüze yakın yabancı misyon vardı. Dışişleri Bakanı yemek davetlerini kolay kabul edemiyor, ulusal bayram günlerindeki resmî kabullere katılmakla yetiniyordu.

Protokolden, Dışişleri Bakanı'nın bir ay sonra büyükelçiliğimizde verilecek akşam yemeğine gelebileceği ve davetliler listesi üzerinde özel bir arzusu bulunmadığı bildirildi. Ben de 24 kişilik soframızın düzenlenmesi hazır-

lıklarına başladım. Davetlilerin yarısının Hintli, yarısının da Kordiplomatikten olmasını öngörmüş ve yerlilere karşı bir nezaket gösterisi olmak üzere sofrada onur konuğundan sonraki yere yine bir Hintli şahsiyeti oturtmayı düşünmüştüm. Ancak, Hindistan'a yeni geldiğimden Hint sosyetesini iyi tanımıyordum. Nihayet, bir davette tanıştığım ve Dışişleri Bakanı gibi genç olan bir milletvekili ile eşi üzerinde karar kıldım. «Lok Sabha» (Hindistan'ın Millet Meclisi) üyesi bulunan bu kişi aynı zamanda bir Raca (mihrace) oğlu idi. Gerçi Hindistan'da soyluluk ünvanları kaldırılmıştı ama sosyetede Raca'lar yine de saygınlık görüyorlardı. İyi bir seçim yaptığıma inanarak davetliler listesini Protokol Şefine gönderdim. Yabancı sefirlerden İngiltere, İtalya ve Çekoslovakya büyükelçilerini listeye koymuştum. 24 kişilik bir masada üç ya da dört sefirden fazlasını oturtmak doğru değildir, yerlerini beğenmezler, dekor yapmak için çağrılmış oldukları hissine kapılıp alınırlar.

Çağrılılar listesi Dışişleri Bakanının onayından geçerek geldi. Ondan sonraki sorun, yerli konuklara ikram edilecek yemeklerin listesini hazırlamaktı. Çünkü Hintlilerin büyük çoğunluğu hiç et yemezler, özellikle sığır eti yiyen Hintli yok gibidir. Bazıları tavuk ve balık yerler, kimileri ise —hayvandan çıktığı için— yumurtaya bile el sürmezler. Bu nedenle Hintlilerin de çağrıldığı resmî yemeklerde iki çeşit menü hazırlatır ve yemekte servis yapan hizmetlilerin yanlışlığa düşmemesi için masadaki etyemezlerin önüne bir işaret koyardık.

Davet günü geldi. Yeni Delhi'nin en güzel binalarından biri olan ve küçük bir sarayı andıran büyükelçiliğimizde her şey büyük bir özenle hazırlanmıştı. Âdet olduğu üzere, binanın giriş kapısının iç tarafına konulan bir masanın üzerinde davetlilerin yemek masası çevresinde nasıl yer alacaklarını gösteren tablo duruyordu. Dış

kapıdan giren her davetli henüz ev sahibiyle karşılaşmadan o tablodan sofradaki yerini öğrenir, böylece yemek salonuna girildiğinde karışıklık olmazdı. (Bu ayrıntıları okuyucular gülümseme ile karşılayabilirler ama bizim meslekte önemi vardır.)

Konuklarımızı eşimle birlikte karşılarken, İngiltere ve İtalya Sefirlerinin sofra tablosunun önünde uzun uzadıya durduklarını ve aralarında bir şeyler konuştuklarını farketmiştim. Nitekim, yemeğe geçilmeden salonda içki dağıtıldığı sırada İngiliz Sefiri yanıma gelip beni bir köşeye çekti ve oldukça sert bir şekilde: **«Bana ve eşime sofrada hakkınız olan yeri vermemişsiniz»** dedi. Anlayamamıştım, nedenini sordum. **«Dışişleri Bakanından sonraki yere koyduğunuz Hintli büyükelçilerin önüne geçemez»** dedi. İtiraz ettim: **«O bir milletvekili hem de bir Raca' dır»** dedim. Sefir daha da sertleşti: **«Hayır, yanılıyorsunuz, Hint protokolünde o kişinin yeri büyükelçilerden sonradır»** dedikten sonra biraz ilerimizde duran Protokol Şefini kolundan tutup yanımıza çekti ve: **«Büyükelçiye söyleyiniz, şu Hintli benim önüme geçebilir mi?»** diye sordu. Protokol Şefinin sıkıldığını, İngiliz Sefirinden çekindiğini hissettim ve onun cevap vermesine fırsat bırakmadan Sefire: **«Unutmayın ki Türkiye Sefaretindesiniz, burada Türk protokolü yürürlüktedir ve bizim protokolümüzde milletvekilleri büyükelçilerin önüne geçerler»** dedim. Zavallı Protokol Şefi bu sözlerime can simidi gibi sarıldı ve beni hararetle tasdik etti. Fakat İngiliz Sefiri'nin gazabı sönmemişti, işaret parmağını smokin ceketimin göğsüne dayayarak bana işlediğim büyük suçu anlatmaya devam ediyordu. Protokol Şefi yanımızdan sıvışırken ben de sefirin kolunu tutarak aşağı indirdim ve: **«Bu tartışmayı başka bir zamana bırakalım da konuklarımla meşgul olayım»** dedim.

Yemek davetinin bundan sonraki kısmı benim ve

eşim için azap içinde geçti. Kimseye bir şey sezdirmek istemiyor fakat İngiliz Sefirinin yemekleri iştah ile atıştırmakla beraber yanında oturanlarla hiç konuşmadığını, yakınında bulunan ev sahibesine de hiç hitap etmediğini göz ucuyla izliyordum. Sonradan öğrendim ki sefir önündeki peçeteyi açmamış, bu bir nezaketsizlik olduğu kadar ev sahibine de hakaret sayılır. Ne var ki, uğradığımız hakaret bu kadarla da kalmadı ve davet bitip konuklar ayrıldıktan sonra eşim, ağlamaklı bir halde, İngiliz Sefiri'nin kapıda kendisine veda etmeden ve elini sıkmadan önünden yürüyüp geçtiğini söyledi. Bu kadarı artık fazlaydı ve Majeste Kraliçenin temsilcisi bir dersi haketmişti!

Ertesi sabah kançılaryaya gider gitmez İngiliz Sefirine bir mektup yazarak, bir önceki akşam, davranışlarının en basit nezaket kurallarının dışına taştığını belirtip özellikle ev sahibesine karşı hareketini asla kabul edemeyeceğimi ve saat 13'e kadar bizden özür dilemediği taktirde, başkalarının da tanık olduğu olayın içyüzünü basına açıklayacağımı bildirdim. Saat 12.30'da sefir telefonla beni arayarak öğle yemeğinden sonra bir konyak içmek üzere evimize gelmek ve eşimin elini öpmek istediğini bildirdi. Kabul ettim.

Saat tam onbeşte Sefir bayraklı resmî arabasıyla Elçiliğimizin kapışına geldi. Kendisini salonda karşıladım ve karımın rahatsız olduğu için özür dilediğini söyledim. Aslında eşim sefirin yanına çıkmak istememişti. İngiliz Sefiri bir önceki akşam davranışından ötürü özür diledi ve İtalyan Sefiri'nin tahrikine kapıldığını itiraf etti. Meğer İtalyan Büyükelçisi, Dışişleri Bakanı Dinesh Singh'i yemeğe çağırmak için altı aydır uğraştığı halde bir türlü başaramamış ve bakanın benim davetimi hemen kabul etmesine sinirlenmiş. Yemek masasındaki protokol sorununu da o çıkarmış fakat kendi yerine beni taciz etmek

üzere İngiliz meslektaşını kışkırtmış. Sefir yarı şaka yarı ciddî bunları anlattıktan sonra sözü protokol konusuna getirdi ve kendini şöyle savundu: **«Hindistan'da İngiliz yönetimi yürürlükte olduğu zamanlarda Hint Raca'ları sınıflara ayrılırmış. Önemli mihraceler 16 pâre topla selamlanır, ikinci sınıf Raca'lar ise yalnız 8 topla yetinirlermiş. Bunlar hiçbir zaman bir İngiliz temsilcisinin önünde yürüyemezlermiş. Benim bir akşam önce davet ettiğim Raca da ikinci sınıftanmış ve bir yabancı sefirden önce geçemezmiş. Nitekim başka sefaretlerde verilen davetlerin hiçbirinde o zatı baş köşeye oturtmazlarmış».**

Bunları bana büyük bir ciddiyetle anlatan Sefir'e bizlerin Hindistan'da yabancı birer konuk olduğumuzu ve bu ülkenin sahiplerine göstereceğimiz saygının bizi küçültmeyeceğini söyledim. Zaten dostça bir hava içerisinde geçen görüşmemizin sonunda da bu görüşmeyi Protokol Şefine nakledeceğimi çünkü akşamki olaya onun tanık olduğunu bildirdim. Sefir buna pek memnun olmadıysa da bir şey söyleyemedi.

Bu olay Hint Dışişleri Bakanlığı nezdindeki prestijimi birdenbire yükseltti. Yüzyıllar boyu İngilizlere karşı duydukları ezilmişliğin acısını sanki ben çıkartmışım gibi Hintlilerin gözünde büyüdüm. O günden sonra Protokol Şefinden olağanüstü saygınlık gördüm. Olaydan kısa bir süre sonra İngiliz Sefiri Avustralya'ya naklolundu, veda kokteyline bizi de davet etti. Sefir beni görünce pek memnun oldu; **«Bu dostluk jestinizi unutmayacağım»** dedi.

Temsil ettiğim hükûmetten hiçbir şeyi gizlemek âdetim olmadığından, İngiliz Sefiriyle aramızda geçenleri Dışişleri Bakanlığımıza bir yazı ile bildirdim. Protokol Genel Müdürü Şefik Fenmen bu sefiri Pakistan'dan tanıyormuş. Orada da böylé olaylara adı karışmış, biraz deli-dolu bir mizacı varmış. Olay dostça çözümlenip kapandığı için bakanlık bir tepki göstermedi.

VI

1971 yılı sonlarında patlak veren ve Bengladeş devletinin kurulmasıyla sonuçlanan Hint-Pakistan savaşı sona ererken, ben de Yeni Delhi'de Ankara'ya dönme hazırlıkları yapıyordum. 12 Mart Muhtırası'nın zorlamasıyla kurulan Nihat Erim hükûmetinin Dışişleri Bakanı Osman Olcay'ın hazırladığı kararnameyle Merkeze nakledilmiştim. Benden önce Yeni Delhi büyükelçiliğinde bulunmuş genç ve değerli diplomat Osman Olcay CHP genel başkanı İnönü'nün tavsiyesiyle bakan olmuştu. Başbakan Nihat Erim, önce New York'ta B.M. Örgütünde çalışan arkadaşı İlhan Lütem'e Dışişleri Bakanlığı önermiş, onun özür dilemesi üzerine İnönü'ye danışmıştı. İsmet Paşa, Türkiye'de olağanüstü koşullar altında ve ordunun güdümünde kurulmuş bir hükûmetin her şeyden önce Amerikalılara ve Batılı müttefiklerimize güven vermesi gereğini düşünerek, o sırada NATO genel sekreter yardımcılığında bulunan Osman Olcay'ı uygun bulmuştu. NATO genel sekreterinin Türk yardımcısını Dışişleri Bakanlığının başına getirmek, Batılıların Türkiye'deki gelişmelerden duyabilecekleri kuşkuları giderirdi. Ancak, İnönü'nün bilmediği, NATO genel sekreter yardımcılığının hiç te önemli bir mevki olmadığı ve örgüt içinde bir ağırlığının bulunmadığı idi. Gerçekten de genel sekreter yardımcılıkları NATO'ya üye ülkeleri sevindirmek, özendirmek için kurulan ve bir kontenjan dahilinde üye ülkelere da-

ğıtılan yüksek ücretli mevkilerden başka bir şey değildir. Diplomasi diliyle «junior post»dur. Siyasal ya da askerî konularda yetki ve nüfuzu yoktur. Tüm yetkiler Amerikalıların ve onların seçtirdiği Genel Sekreter'in elindedir.

Osman Olcay'ın hazırladığı kararname ile ben de merkeze naklediliyordum. Dış görevde yedi yılımı doldurduğumdan merkeze çağrılmamın anormal bir yanı yoktu. Yine de, komşusuyla savaşa tutuşmuş bir ülke yakın tarihinin en kritik günlerini yaşarken oradaki temsilcimizin değiştirilip yerinin bir süre boş bırakılabileceğine olasılık verememiştim. Nitekim Hint Dışişleri Bakanı Dinesh Singh de apar topar ayrılacağımı öğrenince şaşırdı ve buna siyasî anlam vermek istedi. Dahası, Ankara'ya döndüğümde beni kabul eden Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay da Hindistan'daki durum hakkında uzun uzadıya sorguya çektikten sonra: **«Hindistan'da böylesine önemli olaylar cereyan ederken seni oradan nasıl geri çekebildiler?»** diye sordu. Oysa bu soruyu ben kendisine yöneltmeliydim. Konuşmamız Hariciyenin durumuna intikal edince Cumhurbaşkanı o sıralarda Nihat Erim hükûmetinden toplu-ca istifa eden 11 bakanı ve özellikle Dışişleri Bakanı Osman Olcay'ı ağır biçimde eleştirdi. Meğer Olcay 11'lerin «huruç hareketi»ne katıldığına sonradan pişman olmuş, başbakana mektup yazarak 11'lerin bildirisini okumadan imzaladığını anlatmış ve bağışlanmasını istemiş. Cevdet Sunay eski Dışişleri Bakanının bu hareketine istifasından daha çok öfkelenmişti.

Osman Olcay'ın istifasıyla açılan Dışişleri Bakanlığına Halûk Bayülken getirilmişti. 1972 yılının ilk ayında Hindistan'dan Merkeze dönünce yeni bakanımızdan aktif bir göreve verilmemi istedim. Çünkü «yüksek müşavir» olarak kalırsam, İçişleri Bakanlığının «merkez valileri» gibi bakanlığın bir odasında pineklemeye mahkûm olacağımı biliyordum. Siyaset Planlama Dairesi'nin boşala-

cağını öğrenince o göreve talip oldum. Halûk Bayülken beni sever ve sayardı ama çevresinde oluşturmaya hazırlandığı yeni kadroya genç ve sözünü geçireceği arkadaşlarını almayı tasarlıyordu. Bir dereceye kadar haklıydı da, evvelce maiyetinde çalıştıklarına âmirlik yapmak güçtür. Nitekim, genel sekreter Orhan Eralp de Bayülken bakan olunca onun emrinde çalışmayı kendine yedirememiş bir büyükelçiliğe tayinini istedi ve NATO'ya gönderildi. Hariciyenin içinden yetişmiş kimselerin Dışişleri Bakanlığına getirilmelerinin yarattığı sakıncalardan biri de budur.

Faal bir görevin bana verilemeyeceğini anlayınca, bakandan izin alarak İstanbul'a yerleştim. Hizmetime gereksinme duyulursa emirlere hazır olarak bekleyecektim. Bu bekleyiş tam dört buçuk yıl sürdü. Kıbrıs çıkarması sırasında Hasan Işık tarafından ve bir kez de hakkımda koğuşturma açmak için Ankara'ya çağrılışım hesaba katılmayacak olursa, bu dört buçuk yıl içerisinde Dışişleri Bakanlığıyla bağlantım «yüksek müşavirlik» kadrosunda görünmekten ibaret kaldı. Yılda bir kez de Cumhurbaşkanı'nın Çankaya Köşkünde kordiplomatik onuruna verdiği resepsiyona davet ediliyorduk. Sanırım ki devlet başkanı yabancı elçileri bizlerden daha sık görüyordu!

Şimdi Hariciyeden ayrılışımın öyküsüne geçebilirim, fakat daha önce iç politikaya girmek için Bülent Ecevit nezdinde yaptığım girişimimi anlatmalıyım.

*
**

1972 yılı başında Ankara'ya döndüğümde Türkiye karanlık bir dönemi yaşıyordu. Bir yıl önce 12 Martta başlayan faşist baskılar ülkenin üzerine bir karabasan gibi çökmüştü. 11 bakanın çekilmesinden sonra Erim hükûmeti faşist güçlere büsbütün teslim olmuş, ülkede baskı,

hapis, işkence günlük yaşama girmiş, temel hak ve özgürlüklerin hiçbir güvencesi kalmamıştı. İktidar fiilen sıkıyönetim komutanlarının ve Kontrgerilla denilen örgütün eline geçmişti. İstanbul'daki evime geldiğimde eşimin kitaplarımı bavullara doldurarak bir akraba evine gönderdiğini öğrenmiştim. Çünkü birkaç gün önce, üniversitenin öğretim üyelerinden olan komşumuzun evinde arama yapılmış, kendisiyle birlikte kitapları da alınıp götürülmüştü.

Böyle bir ortamda demokrasi mücadelesini sürdüren tek legal örgüt olarak ortada CHP kalmıştı. Hayır, CHP de değil, onun içinde eski genel sekreter Bülent Ecevit'in çevresinde toplanmış bir grup. Çünkü CHP genel başkanı İnönü askerlerle uzlaşıp Nihat Erim hükûmetine destek olmuştu. Ecevit ve arkadaşları ise hem 12 Mart ara rejimine hem de parti içinde «göbekçiler» diye anılan tutuculara karşı savaşım veriyorlardı.

Ecevit, bilindiği gibi, parti içi mücadeleyi kazanıp genel başkan seçilince kendisine bir kutlama mesajı göndermiş, bir süre sonra da parti genel merkezinde ziyaretine gitmiştim. Ecevit bana partinin çıkarmakta olduğu «Özgür İnsan» dergisine yazı yazmamı önermiş, ben de olanak bulunursa kendisiyle parlamentoda çalışabileceğimi söylemiştim. Bu görüşmenin yapıldığı 1973 yılı başında Türkiye'de seçime gidilip gidilmeyeceği henüz belli değildi, hattâ Ecevit'in ifadesine göre seçimlerin yapılmaması olasılığı daha ağır basıyordu.

Genel seçimlerin 1973 Ekiminde yapılması kararlaşınca, İstanbul'dan telefonla randevu alarak CHP genel başkanıyla görüşmek üzere Ankara'ya gittim. Ecevit beni 31 Mayıs günü B.M.M.'deki odasında kabul etti. Kendisine CHP listesinden seçimlere katılmak istediğimi bildirdim ve dedim ki: **«Ben sosyalistim, CHP ise sosyalist bir parti değildir. Ancak ülkemizde faşizmin ayak sesleri**

duyulmaktadır. Faşizm tehlikesine karşı tüm demokrasiden yana güçlerin ve kişilerin işbirliği yapmaları zorunludur. Bugün demokrasi mücadelesinin en etkin olacağı yer ise T.B.M.M.'dir. Bunun içindir ki Meclise girmek istiyorum. Mesleğimde en yüksek kata eriştiğim için kişisel bir hırsım yoktur, Meclis komisyonlarında size yararlı olacağıma inanıyorum. Parti disiplinine saygılı olacağım da kuşkusuzdur.»

Ecevit konuşmamdan memnun kalmış göründü. Hariciyecilerin CHP'den bucak bucak kaçtıkları bir sırada yaptığım bu öneriyi sevinçle karşıladığını ve parlamentoda kendilerine yararlı olacağımdan emin bulunduğunu, ancak bana kesin bir yanıt verebilmek için arkadaşlarına danışması gerektiğini söyledi. **«Adaylığım konusu Parti Meclisinde mi görüşülecek?»** diye sordum. **«Hayır,»** dedi, **«benim yakın çalışma arkadaşlarım var, onlarla görüşüp en geç iki haftaya kadar size cevabımı bildireceğim».** Hangi ilden seçime girmek istediğimi de sordu ve nereden olursa olsun kontenjan adayı olacağımı sözlerine ekledi.

İtiraf edeyim ki, Ecevit'in yanından ayrılırken bu işe olmuş gözüyle bakıyordum. Öyle ya, genel başkanın uygun gördüğü bir adaylığa kim ve hangi nedenle karşı çıkabilirdi? CHP için tanınmamış bir ad değildim, içlerinde dostlarım vardı, hattâ Ecevit'in yanından hiç ayırmadığı genel sekreteri Orhan Eyüboğlu Galatasaray Lisesinden sınıf arkadaşımdı.

Aradan on gün kadar geçmişti ki Ankara'daki Belçika Sefiresi beni İstanbul'da telefonla arayarak, Ecevit onuruna vereceği bir yemeğe eşimle birlikte davet etti. Ecevit için yapılan bir davete gitmemek olmazdı, hem belki de çağrılmamızı Ecevit istemişti. Bu düşünce ve umutlar içinde kalktık, Ankara'ya gittik. Yemekte ev sahibesinin sağında Ecevit, solunda ben yer almıştık. Oysa davetliler arasında Turan Güneş, Prof. Fişek gibi önemli

kişiler de vardı. Bu durumu da kendi lehime yorumlamıştım.

Yemekten kalkarken Ecevit beni bir köşeye çekti, yüzünde sıkıntılı bir ifade vardı: **«Sizin adaylığınız maalesef olamıyor, arkadaşlarla konuştum, zaten örgütümüzce kısıtlı tutulması istenen kontenjan adaylıkları için başkalarına söz verilmiş, kontenjan dolmuş»** dedi ve arkasından ekledi: **«Ama Ağustosa kadar beklerseniz bir çare bulmaya çalışırım».** Daha konuşmasını beklemedim: **«Beyefendi, dedim, ben bir hizmet arzetmiştim, kabul edip etmemek size aittir. Bu konuya artık kapanmış gözüyle bakıyorum.»** Ecevit rahatladı. Birkaç gün sonra da arkadaşım Hasan Işık'a CHP'nin Bursa listesinden kontenjan adaylığı önerildiğini öğrendim.

Bu yarım kalmış adaylık öyküsünü öğrenen dostlarımdan Ecevit'i yakından tanıyanlar ve CHP'nin içini iyi bilenler değişik yorumlarda bulundular. Kimine göre Ecevit'e sosyalist düşüncede olduğumu söylemem onu ürkütmüştü çünkü o, temelde sosyalizme karşı idi. Düzen değişikliğinden yana görünmesi, partisine oy toplamak amacıyla başvurduğu ilkel bir popülizm'den başka bir şey değildi. Kimine göre ise, Ecevit'in o sırada çevresini kuşatan «Mülkiye cuntası» genel başkanın kararları üzerinde etkiliydi ve bunlar birbirine kenetlenmiş, mevki hırsına kapılmış bir gruptu. Dışardan kimsenin kendilerine rakip olmasını istemezlerdi. Ben de onların vetosuna uğramıştım.

Bana kalırsa her iki görüşte de gerçek payı vardır ama başka bir olasılığı da yabana atmamak gerekir: Milli Emniyet, TBMM'ye gireceğimi haber alınca bunu önlemek üzere CHP yönetimi nezdinde harekete geçmiş olmalıdır. Ecevit de kendi kafasındaki bulanık sol düşüncelerin dışında kalan her türlü solculuktan ve özellikle bilimsel sosyalizmden —vebâdan kaçar gibi— korktuğu

için benden vazgeçmekte güçlük çekmemiştir. Gerçek ne olursa olsun, Bület Ecevit'le birlikte bir siyasi yolculuğa çıkmadığımdan dolayı bugün bir üzüntü duymuyorum. Hele 12 Eylül 1980'den sonra sergilediği hırçın ben-merkezci kişiliğini ibretle gördükten sonra...

*
**

1973 genel seçimlerinin sonucu, uzun pazarlıklardan sonra, bir CHP-MSP ortaklığı ile noktalandı. Koalisyon hükûmetinde Dışişleri Bakanlığını Ecevit'in o zamanki akıl hocası Turan Güneş kapmıştı. Kapmıştı diyorum, çünkü bu koltuğun Hasan Işık ve Halûk Ülman gibi başka talipleri de vardı. Hükûmet kurulurken herkes Dışişleri Bakanlığına Hasan Işık'ı yakıştırıyordu ama «Turan Hoca»nın ötedenberi düşlediği bir makamı başkasına bırakmaya hiç niyeti yoktu. Zaten Hasan Işık'ın CHP'den aday gösterilmesine de direnmek istemiş fakat Ecevit'in ısrarıyla karşılaşmıştı. O günden sonra Güneş'le Işık'ın yıldızları barışmadı. Hatta Güneş dış gezilere giderken Dışişleri Bakan vekilliğini Millî Savunma Bakanı olan Işık'a bırakmak istemezdi.

I. Ecevit hükûmeti kurulur kurulmaz, Hasan Işık'ın beni dışişleri genel sekreterliğine getirmesi için Turan Güneş'e tavsiyede bulunduğunu biliyorum. Bu girişim sonuçsuz kaldı. Güneş bakanlığındaki birinci derece memurların sicil dosyaları üzerinde bizzat yaptığı incelemeler sonunda genel sekreterlik için Tokyo büyükelçisi Şükrü Elekdağ'ın üzerinde karar kıldı. Elekdağ genç kuşaktan bir NATO uzmanıydı. Merkeze her dönüşünde NATO dairesinde çalışmıştı ve Genelkurmay Başkanlığınca iyi tanınıyordu.

Şükrü Elekdağ'ı New York'ta Selim Sarper'in yanında üçüncü kâtip olarak çalışırken tanımıştım. Sarper

onun boksa meraklı olduğunu, geceleri de doktorasını yapmak için kurslara devam ettiğini söyleyerek çalışkanlığını övmüştü. İngilizceyi tıpkı bir Amerikalı gibi konuşurdu, on yıldan fazla bulunduğu Washington büyükelçiliğinde Amerikalılarla iyi anlaştığını sanırım. Ecevit hükûmetinin keşfettiği bu değerli eleman MC hükûmeti zamanında da yerini korumasını bildi. Çağlayangil onu değiştirmek kararıyla bakanlığa döndüyse de sonra kararından caydı.

I. Ecevit hükûmetinin hazırladığı elçiler kararnamesiyle Stockholm ya da Oslo büyükelçiliğine gönderileceğimi öğrenmiştim. Ancak bana resmen bir öneride bulunulmadan yerim değiştirildi ve yeni kurulacak olan Berlin büyükelçiliği uygun görüldü. Bu değişikliğin beni Oslo'dan daha önmeli bir merkezdeki göreve lâyık bulan CHP'li bazı milletvekillerinin istemi üzerine yapıldığını sonradan öğrendim. Ne var ki, yalnız adlarından tanıdığım bu milletvekillerinin dostça çabaları da benim umutlarım gibi boşa çıktı: Elçiler kararnamesinin imzaları tamamlanmadan CHP-MSP koalisyonu bozuldu ve Ecevit hükûmeti istifa etti. Gerçi Ecevit hükûmetinden sonra kurulan Sadi Irmak hükûmeti elçi tayinlerini gerçekleştirebilirdi ve buna şiddetli gereksinme vardı; çünkü birçok önemli merkez yıllardır boş kalmıştı. Ama Sadi Irmak hükûmetinde Dışişleri Bakanlığına getirilen Washington büyükelçisi Melih Esenbel, güvenoyu alamamış bir hükûmetin her an gidici olduğunu bildiğinden ve Washington büyükelçiliğini kimseye kaptırmak istemediğinden elçi atamalarını durdurdu. Esenbel, Dışişleri Bakanlığı'nı Washington büyükelçiliğinden istifa ettirilmemesi koşuluyla kabul etmişti. Amacı bakanlığı sona erince otomatik olarak büyükelçilik görevine dönmekti. Oysa bu işlem neresinden bakılırsa bakılsın sakat ve yasalara aykırı idi: Aynı kişi hem bakan hem de devlet memuru olamayacağı gibi, ABD

hükûmeti nezdindeki görevi resmen devam eden bir büyükelçinin Hariciyenin başına getirilmesi, Türk dış politikasının hangi odaklardan yönlendirildiği konusunda haklı kuşkular uyandırabilirdi. Böyle bir durumun meydana gelmesine zamanın Cumhurbaşkanı Fahri Korütürk'ün nasıl razı olduğunu hâlâ anlayabilmiş değilim.

1974 Ağustosunun ilk haftasında, Dışişleri Bakanlığına vekâlet etmekte olan Millî Savunma Bakanı Hasan Işık beni acele Ankara'ya çağırdı. Dışişleri Bakanı Turan Güneş Cenevre'de İngiliz ve Yunan Dışişleri Bakanlarıyla 20 Temmuzda başlatılan «Kıbrıs Barış Harekâtı»nın yarattığı durumu görüşüyordu. Cenevre Konferansının bir çıkmaza doğru gittiği ajans haberlerinden anlaşılmakta idi.

Hasan Işık beni niçin çağırttığını açıkladı: Ecevit hükûmeti Kıbrıs'taki durumdan kaygılı idi. B.M.'nin ateş kes çağrısına uyarak üç haftadır Girne kıyılarında dar bir üçgenin içine sıkışan kuvvetlerimizin orada daha fazla bekletilmesi olanaksızdı. Ya Ada içinde ilerleyip Magosa'ya kadar olan kesim işgal edilmeli ve böylece ordunun ikmal yolları güvence altına almalı, ya da kuvvetler geri çekilmeli idi. Genelkurmay başka seçenek görmüyordu.

Ne var ki, Türkiye'nin Kıbrıs'a yeni kuvvetler göndererek Adanın bir bölümünü işgal etmesinin dünya kamuoyunda olumsuz tepki yaratacağını hükûmet biliyordu. Bunun için, dost ve tarafsız ülkelere özel misyonla temsilciler göndererek Kıbrıs Barış Harekâtı'nın gerçek amaçlarının o ülkelerin hükûmetlerine anlatılması uygun görülmüştü. Bu amaçla Asya, Lâtin Amerika ve Kuzey Avrupa'ya büyükelçi düzeyinde birer temsilci gönderilecekti. Bana da Hindistan, Seylan, Nepal gibi Bağlantısızlar grubuna dahil ve Kıbrıs Rum yönetimini desteklemiş ülkelerin hükûmetleriyle temas görevi verilmişti.

M.S Bakanımızın sözlerinden hükûmetin yeni ve

önemli bir karar öncesinde olduğunu sezinlemiştim. Eski ve yakın arkadaşım olan Hasan Işık'la, girişilmesi olası görünen yeni harekâtın siyasî ve diplomatik rizikolarını tartıştığımızı anımsıyorum. Ben, üç hafta önce Kıbrıs'a yapılan askerî müdahalenin ne denli haklı ve meşru ise, girişilecek yeni harekâtın dünyanın gözünde o derece haksız bir saldırı sayılacağını savunuyordum. Çünkü, diyordum, Türkiye 20 Temmuzda Garanti Antlaşmasının kendisine tanıdığı hakkı kullanarak, Kıbrıs'ta Sampson darbesiyle bozulan anayasal düzeni geri getirmek için müdahale etmiştir. Oysa yeni bir askerî hareket Türkiye'yi Kıbrıs davasında şimdiye kadar savunduğu ilkelerden daha öteye, Adanın kuvvet kullanarak ikiye bölünmesi aşamasına götürür ki, işler oraya varınca Kıbrıs sorunu artık anlaşma hükümleri, hukuk kuralları çerçevesinden çıkıp Akdenizdeki güçler dengesini de içine alan uluslararası bir bunalım haline dönüşür ki bu taktirde karşımızda dünya kamuoyunu bulmamız kaçınılmazdır.

Engin deneyimli bir diplomat olan Hasan Işık da bunları iyi biliyordu ama o artık diplomat değil hükûmet çarkının bir dişlisi idi ve çark bir kez dönmeye başlamıştı. Yunanlıların önerilerimizi kabul ettiği haberi gelmezse, askerî harekâtın başlatılmasının artık gün değil saat meselesi olduğu anlaşılıyordu.

Aynı akşam Hasan Işık ve Devlet Bakanı İsmail Hakkı Birler'le birlikte bir lokantaya gitmiştik. Yemekte Birler'e de düşüncemi açmış, Kıbrıs'a yapılacak yeni bir askerî müdahale kararının «siyasî bir macera» olacağını söylemiştim. Biz yemekte konuşurken her iki bakanı telefondan aradılar: Bakanlar Kurulu gece saat 22'de toplantıya çağrılmıştı. Hasan Işık yüzüme baktı, durumu anladım. Bu olağanüstü gece toplantısında harekâta başlama kararı alınacaktı. Nitekim öyle oldu. Sabaha karşı saat 3'te Hasan Işık beni telefonla uyandırdı, Dışişleri

Bakanlığında beni bekliyordu. Acele giyinip gittim, Işık saat 5'te Kıbrıs'ta askerî harekâtın başlayacağını bildirerek benden yabancı basına yapılacak açıklama metninin hazırlanmasını istedi. Saat 6'da Türkiye radyolarından harekâtın başladığı haberi yayınlanıncaya dek bakanlıkta çalıştım. O akşam da televizyonda Kıbrıs konusunda yapılan açık oturuma katıldım. Mümtaz Soysal, Uğur Alacakaptan ve Taner Kışlalı ile kamuoymuza Kıbrıs sorununun vardığı aşamayı anlatmaya çalıştık. Doğal ki, Asya ülkelerine yapacağım gezi de iptal edildi, Kıbrıs'ta çarpışmalar olurken Makarios yanlısı hükûmetlere dert anlatmak mümkün olamazdı.

İkinci Kıbrıs Barış Harekâtı'nın başladığı haberi dünyaya yayıldığı sırada, Cenevre'de İngiltere Dışişleri Bakanı Callaghan Türkiye Dışişleri Bakanı Turan Güneş'e: «Bu sözlerimi unutmayın: bugün Kıbrıs ordunuzun tutsağıdır. Ancak yarın ordunuz Ada'nın tutsağı olacaktır» (1) diyordu.

(1) Bk. Mehmet Ali Birand, Otuz Sıcak Gün, Milliyet Yayınları, s. 271.

VII

Sadi Irmak hükûmetinden sonra, siyasî literatürümüze «Birinci Milliyetçi Cephe hükûmeti» adıyla geçen dörtlü koalisyon hükûmeti kuruldu. Süleyman Demirel' in başkanlığındaki bu hükûmette Dışişleri Bakanlığına yine İhsan Sabri Çağlayangil getirildi. MC hükûmetinin kuruluşuyla birlikte benim son umutlarım da uçup gidiyordu, çünkü Feyzioğlu ve Türkeş'in başbakan yardımcılığında bulundukları bir hükûmetin bana görev vermesi olacak şey değildi. Nitekim, Çağlayangil'in ilk iş olarak yeni bir elçi tayin kararnamesi hazırladığını öğrendiğim zaman hiç heyecanlanmadım, sadece yeni bakanımızı kutlama görevimi yerine getirmek üzere Ankara'ya gittim. Doğrusu, Çağlayangil'in bana görev vermemek için ne gibi bir gerekçe ileri süreceğini merak etmiyor değildim.

Çağlayangil beni her zamanki nezaketiyle kabul etti ve ilk söz olarak: **«Sizde her şey var, vefâdan gayrı»** dedi. Bununla kendisini 1971'de bakanlıktan ayrıldığından beri aramadığımı kastediyordu. Ecevit iktidarda iken bazı arkadaşların, siyasî havayı iyi koklayarak, Çağlayangil' leri sık sık ziyaret ettiklerini, bazılarının eşlerinin de Demirel'in eşine yanaştıklarını duymuştum. Çağlayangil'in her yaz Yalova'daki evinde yerli ve yabancı dostlarına verdiği ziyafete katılan büyükelçilerin resimlerini de gazetelerde görmüştüm. Bakana, İstanbul'da oturduğum için

ziyaretinde bulunmakta kusur ettiğimi söylemekle yetindim.

Bundan sonra bakandan yeni karanamede bana bir dış görev verilip verilmeyeceğini sordum. Çağlayangil, önce, sırada benden daha kıdemli büyükelçilerin bulunduğunu söyledi. İtiraz ettim: Merkezde bekleyenler arasında benden daha kıdemli olanı yoktu. Bunun üzerine bakan önündeki bir kâğıda baktı ve: **«Genel Sekreter' den görev bekleyen büyükelçilerin listesini istemiştim. Bana verilen listeye sizin adınızı koymamış, ben de unuttum»** dedi. Baktım ki Çağlayangil gerçeği söylememek için bahanelere baş vuruyor, kendisini sıkıntıdan kurtarmak istedim ve: **«Beyefendi, dedim, beni bir yere tayin edemeyeceğinizi biliyorum, birkaç yıl önce Hindistan'a atanmam için harcadığınız çabayı da şükranla anıyorum. Ben sadece durumumu kesin olarak öğrenmek üzere geldim.»**

Çağlayangil açık konuşmamdan duygulandı ve nihayet doğruyu söyledi: **«Evet,»** dedi, **«istesem de size bir büyükelçilik veremem. Adalet Partisi tek başına iktidarda olsaydı, bir şeyler yapabilirdim. Fakat dört ortaklı hükûmete dert anlatmak mümkün değil.»**

Teşekkür ederek yanından ayrıldım. Çağlayangil ile bu son görüşmemiz oldu. Bir yıl sonra emekliliğimi isteyip Hariciyeden ayrıldığım sırada benimle görüşmek arzusunu göstermedi.

Meslekten ayrılma kararına varmama neden olan olaylar, 15 Ocak 1976 tarihinde bir günlük gazetede yayınladığım «Kıbrıs Çıkmazı» başlıklı yazı ile başlamıştır. Yazıda, 1974 Temmuzunda Kıbrıs'a yapılan askerî müdahaleden sonra Ecevit hükûmetinin istifa ederek Kıbrıs sorununa siyasal bir çözüm bulunmadan askıda bırakılmış olmasının Türkiye'yi dünya kamuoyunda haksız duruma düşürdüğünü ve bize «işgalci devlet» gözüyle bakıl-

dığını belirtiyor, Kıbrıs sorununun siyasal çözümünün yabancı üslerden arınmış, bağımsız ve federal bir devlet tezine yönelik olması ve bu formülü içermeyen hiçbir çözümün dünya devletleri gözünde geçerli sayılmayacağı görüşünü savunuyordum. Yirmi yıl süre ile Kıbrıs konusu üzerinde çalışmış bir uzman olarak, görüşlerimi kamuoyumuza yansıtmakta yarar görmüştüm. Böyle masum bir niyetin beni Hariciyeden attırmak için vesile sayılacağını kestirememiştim.

Yazım Dışişlerinde ilgi ile okumuş ve tartışılmıştı. Lefkoşe büyükelçiliğimiz de Rum basınının yazımdan alıntılar yaparak hükûmetimizin tutumunu eleştirdiğini bildirmişti. Çağlayangil o sırada yurt dışında bulunuyordu. Lefkoşe'nin telgrafı bakan vekili Seyfi Öztürk'e arzedilmiş, o başbakana götürmüş, Demirel de Bakanlar Kuruluna getirmişti. İşte orada kıyamet kopmuştu!

Bütün bu olup bitenleri Dışişleri Bakanlığı Enformasyon dairesinin basına yaptığı bir açıklamayı okuduktan sonra öğrendim. Açıklamada, «Kıbrıs Çıkmazı» başlıklı yazımın hükûmetin Kıbrıs konusundaki siyaset ve tutumuna tam olarak ters düştüğü öne sürülüyor ve hakkımda yasal koğuşturma açılacağı bildiriliyordu. Böyle bir açıklamanın yapılması Hariciye bakımından acemice bir davranıştı. Çünkü sorunun aslı, esası bilinmeden, yazımda suç unsuru bulunup bulunmadığı araştırılmadan, sırf Rum basınında yer aldığı için bir büyükelçinin kamuoyu önünde teşhir edilmesi devlet ciddiyetiyle bağdaşamazdı. Nitekim Çağlayangil Ankara'ya dönünce yapılan hatayı anlamış, meseleyi örtbas etmek istemişti. Ama bir kez ok yaydan çıkmıştı, hakkımda koğuşturma açılmalıydı.

Ve açıldı da.. Aradan iki hafta geçmişti, telgrafla Ankara'ya çağrıldım. Bakanlıkta beni Personel dairesi genel müdürü Mehmet Baydur ile Baş Hukuk Danışmanı Nejat Ertüzün karşıladılar. Soruşturmaya onlar memur edil-

mişlerdi. Her ikisi de arkadaşımdı, böyle bir görevi istemeyerek üstlendikleri belliydi. Fakat ikisi de ilk tayin kararnamesinde bir büyükelçilik bekliyorlardı. Benim suçluluğumu kanıtlamaları gerekiyordu, yoksa bakan güç durumda kalacaktı. Çünkü o sırada ben de hakkımda basına yapılan açıklama dolayısile bakanlık aleyhinde manevî tazminat davası açmıştım.

Soruşturmayı yürüten Mehmet Baydur, Milli Birlik Hükûmeti zamanında Ticaret Bakanı olmuş, bakanlığı sırasında yapılan yolsuzluklardan ötürü de sonradan mahkemeye verilmişti. Yani soruşturma işlemlerinde tecrübesi vardı. Bana soru yöneltip karşılığını alınca odadaki daktilo hanıma doğru kolunu uzatarak: «**Yaz,**» diyordu, «**sanıktan soruldu**...» Onun halini gördükçe, içimde gülmekle acımak duyguları birbirine karışıyordu. Mehmet Baydur ilk kararname ile Stockholm büyükelçiliğine atandı ise de Baş Hukuk Müşaviri Nejat Ertüzün bir daha dış görev alamadan emekliye ayrıldı.

Söylememe gerek yok ki, bütün bu çabalardan, göz korkutma girişimlerinden hiçbir sonuç çıkmadı. Nasıl çıksın ki, Kıbrıs siyasetine «tam olarak ters» düştüğümü iddia eden MC hükûmetinin ortakları arasında bile Kıbrıs konusunda uyum sağlanamamıştı. Ne Türk ne de dünya kamuoyuna anlatılamamış bir politikaya tam olarak ters düşmek olanaksızdı. Gerçi dışişleri genel sekreteri Şükrü Elekdağ benim suçlanan yazımda Kıbrıs'a —Makarios'un savunduğu— «Üniter devlet» statüsü önerildiğine, bu nedenle Kıbrıs politikamıza ters düşütüğüme dair fetva vermeye kalkışmıştı. Ancak, Dışişleri Bakanı beni bu yoldan suçlamaya yanaşmamıştı. Çünkü «üniter devlet» deyimini ilk kez kullanan Çağlayangil'di ve bu yüzden de İnönü tarafından sert biçimde eleştirilmiş, Osmanlıların hariciye veziri Kara Todori Paşaya benzetilmişti!

Bakanlık yine de beni o yazıdan dolayı savcılığa ver-

mek istedi. Ancak Büyükelçiler hakkında ceza kovuşturması yapılabilmesi için Danıştay'ın onayı gerekiyordu. Dışişleri Bakanlığının başvurusunu Danıştay «Ceza kovuşturmasını gerektirir bir eylem işlemediğim» gerekçesiyle geri çevirdi. Böylece otuz yıldır süren bir mücadeleden bir kez daha zaferle çıkmış oluyordum. Ne var ki, benim de artık tutucu, gerici iktidarların açık ya da gizli güçleriyle boğuşmaya takatim kalmamıştı. 4 Ekim 1976 tarihinde emekliye ayrılma talebimi içeren dilekçeyi Dışişleri Bakanlığına sundum ve basına şu açıklamayı yaptım:

«Türk Hariciyesinde sol dünya görüşüne sahip bir büyükelçinin varlığını kanıtlamış olmaktan övünç duyuyorum. Gerçi beni memleketime hizmetten alıkoyanlara karşı yasal yollara başvurabilirdim. Ancak, bugünkü iktidarın bağımlı, tutarsız ve dünya gerçeklerinden habersiz dış politikasının temsilcileri arasında bulunmakla yurduma ve halkımıza yararlı olamayacağıma inandığımdan, Dışişleri Bakanlığındaki görevimden ayrılıyorum.»

Emekliye ayrılan büyükelçilere Dışişleri Bakanı'nın bir yazı ile geçmiş hizmetlerinden ötürü teşekkür etmesi yerleşmiş bir âdettir. Benden bunu esirgediler. Yıllar sonra Bakanlık'tan aldığım bir çağrı mektubunda tüm emekli büyükelçilere «Sayın Kenan Evren'in yüksek huzurlarında» yapılacak bir törenle plaket verileceği bildiriliyordu. Törene katılmayı içime sindiremedim.